

Digitaliseret af | Digitised by

**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):

Paulli, J. H.; udgivet for Doctorgraden i
Theologien af J.H. Paulli.

Titel | Title:

Dr. Niels Hemmingsens Pastoraltheologie : et
Bidrag til den praktiske Theologies Historie

Udgivet år og sted | Publication time and place: Kjøbenhavn : Bianco Luno, 1851

Fysiske størrelse | Physical extent:

192 s.

DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.

7. - 6.

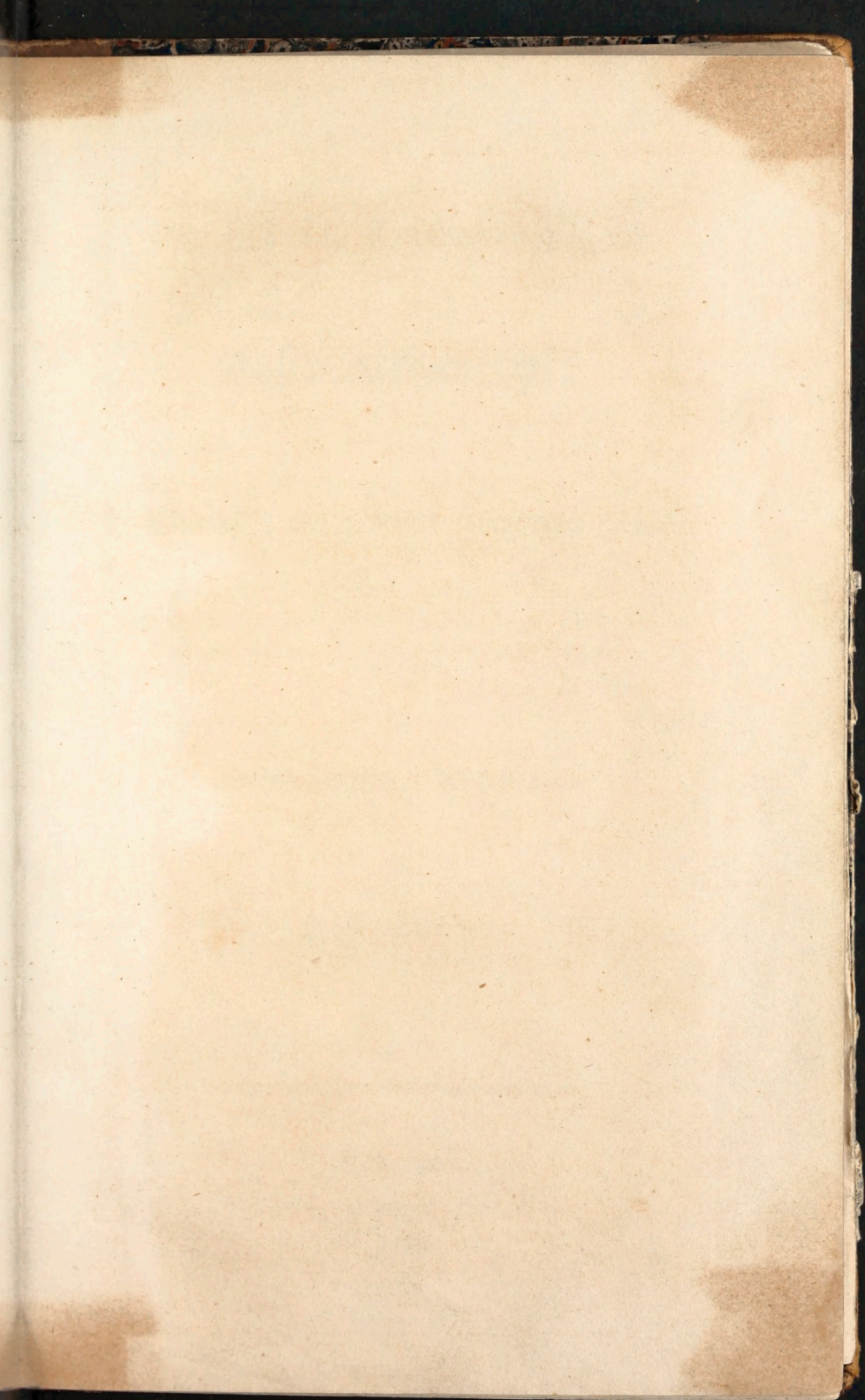
DET KONGELIGE BIBLIOTEK
DA 1.-2.S 7 8°

1 1 07 0 8 00015 7

+REX

Dr. Niels Hemmingsens

Pastoraltheologie.

Et Bidrag til den praktiske Theologies Historie.

Udgivet

for

Doctorgraden i Theologien

af

J. S. Paulli,
Sof- og Slotkapræl.

Kjøbenhavn.

Trykt hos Kgl. Hofbogtrykker Bianco Luno.

1851.

Dissertationem hanc dignam censet ordo Theologorum Universi-
tatis Hauniensis, quæ pro summis in Theologia honoribus rite impe-
trandis publicæ disquisitioni cum thesibus adjunctis subjiciatur.

Haun. d. II April 1851.

C. T. Engelstoft.

h. a. Dec. Fac. Theol.

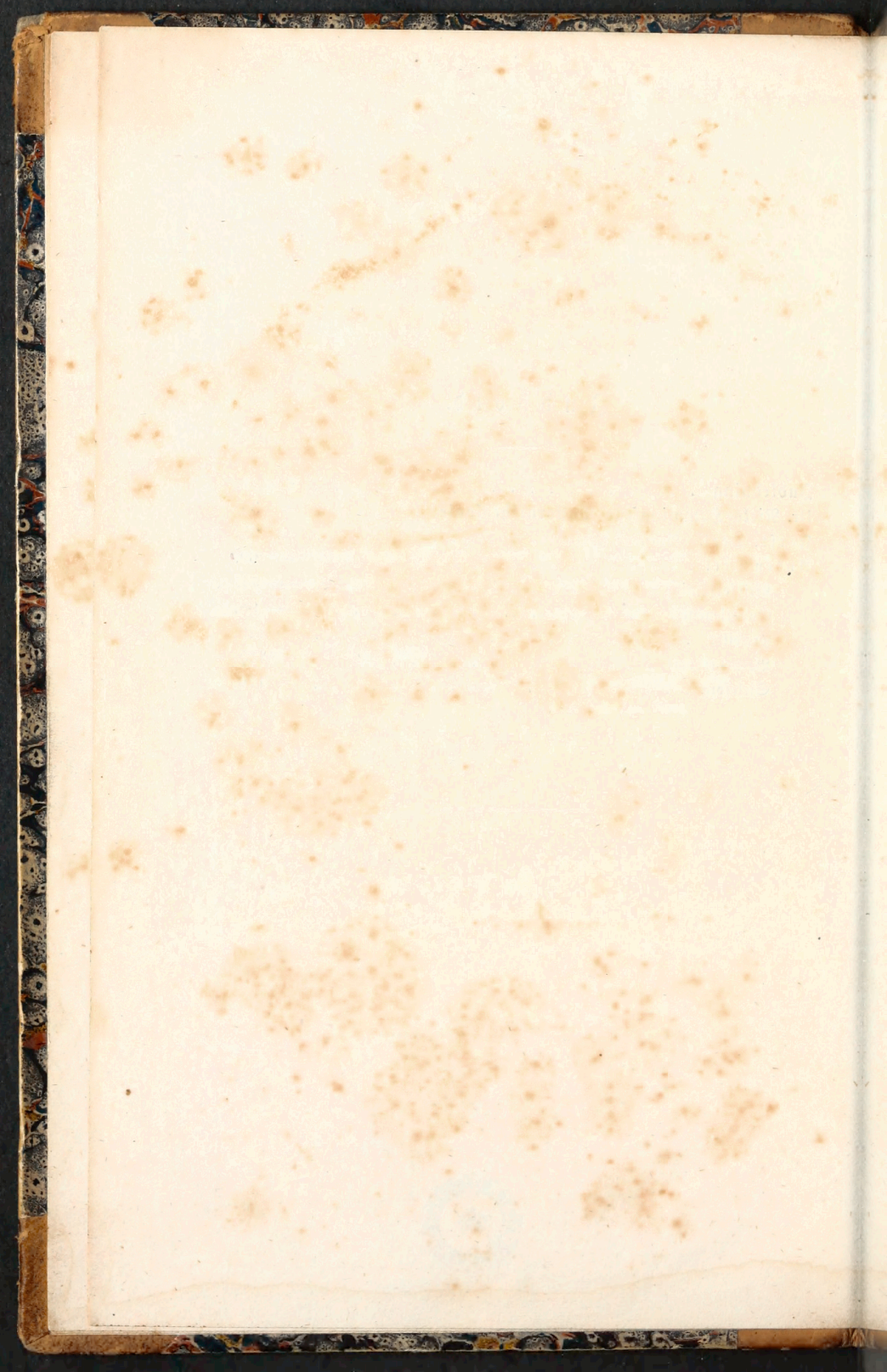
Indhold.

Indledning	Side 1.
Dr. Niels Hemmingsens Pastoraltheologie	— 35.
Første Deel. Præstens Person	— 35.
Anden Deel	— 69.
Kirkeforfatning	— 71.
Gudsijeneste	— 98.
Prædiken	— 128.
Børnelærdom	— 155.
Sjælesorg	— 170.

Indledning.

Anviisning til rettelig at forvalte det hellige Præste- og Prædike-Embedet i Christi Kirke er saa gammel som Kirken selv; men en særegen theologisk Disciplin for denne Gjenstand dannede sig kun efterhaanden og igjennem en lang Udvikling. Den praktiske Theologies Historie beskriver denne Udvikling og viser, at Pastoraltheologien er et Led deraf. I den Hellige Skrift, fornemmelig i det Nye Testament, er den praktiske Theologies væsentlige Indhold og Princip givet. Til de deri indeholdte Grundsætninger knytte de ældste kristelige Lærefædre leilighedsviis deres Underviisning og Formaning til Kirkens Tjenere om deres Kald og Gjerning i Menigheden. Flere Aarhundreder hengik, inden der gjordes Begyndelse til at afhandle Læren om Kirkens Styrelse og Embedets Forvaltning i et større, sammenhængende Hele, og de første Forsøg i denne Retning ere saa langt fra at holde sig strengt til den givne Gienstand, at de ligesaavel maae anføres i den theologiske Encyclopædies som i den praktiske Theologies Historie¹⁾. Siden behandledes deels enkelte Dele af Pastoral-Anviisningen selvstændigt, og Middelalderen frembyder ikke saa Skrifter af liturgisk og homiletisk Indhold, og deels forsøgte en mere omfattende Pastoral-Anviisning. **Niels Hemmingsen** er den Første, der søger at fremstille Pastoral-Anviisningen paa en systematisk Maade, og med denne hans Bestræbelse i videnskabelig Retning begynder den

¹⁾ Pelt, Theologische Encyclopædie S. 48. Staudenmaier, Encyclopædie der theol. Wissenschaften S. 93.

egentlige Pastoralthæologie. Han begrundet derved en ny Periode i den praktiske Theologies Historie, som strækker sig lige ned til vore Dage. Thi først med Schleiermachers Fremstilling af det theologiske Studium¹⁾ begynder den egentlige praktiske Theologie. Denne gjør Fordring paa at være Videnskab ligesaa fuldt som de øvrige theologiske Discipliner. Den hævder sin Plads som nødvendigt Led i Theologiens Organisme, og paa videnskabelig Maade udvikler den sit Indhold af sit Begreb. Pastoralthæologien indblader sig derimod ikke paa Videnskabens strengere Fordringer; den søger at naae sit Maal paa en friere, erfaringsmæssig Maade. Den gaaer ud fra den rigtige Erkendelse, at naar Noget overtager det geistlige Embede, da trænger han til Veiledning i sit vigtige og vanskelige Kald, og en saadan Veiledning vil den give. Præstens Embedsforretninger forudsættes som bekjendte; han skal prædike, katechisere, være Sjælesørger o. s. v. Disse forskjellige Dele af Embedet optager den uden videre, som de foresindes i Virkeligheden, og til enhver af dem knytter den sin Være og Formaning. Anordningen af Stoffet bliver vel paa denne Maade mere eller mindre tilfældig, Indholdet bliver ikke altid tilstrækkelig gennemført, og der kan vistnok endnu opvises flere Mangler i denne Fremgangsmaade. Men det berøer dog paa en Misforstaaelse, naar man i den nyere Tid oftere har seet ringeagtende ned paa Pastoralthæologien. Selv ved Siden af den praktiske Theologie vil den ægte Pastoralthæologie altid vide at forsvare sin Plads og at forskaffe sig Indgang. Og dette jo rigere og dybere den præstelige Erfaring er, som udtaler sig deri, og jo mere levende og eiendommelig den hele Fremstilling er. Man tænke kun paa Harms's Pastoralthæologie i den nyere Tid²⁾ og, seie

1) Kurze Darstellung des theol. Studiums 2te Ausg. Berlin 1830.

2) Pastoralthæologie. In Reden an Theologiestudierende. Von Dr. C. Harms. 1—3 Buch. 2te Auflage. Kiel 1837.

vi til, paa Niels Hemmingsens Pastor i den ældre Tid. Saadanne pastoraltheologiske Bærker have ikke blot Værd og Betydning for den praktiske Nytte, de stifte, men de udøve tillige en stor Indflydelse paa selve den praktiske Theologie ved deres concrete og fylldige Indhold. I Forhold til som der for Pastoralthelogien ligger en sand theologisk Anskuelse til Grund, navnlig med Hensyn til Læren om Kirken, vinder den i indre Værd. Reformatorernes Indflydelse og Betydning i denne Green af Theologien maatte derfor ogsaa blive saa stor ved det af dem givne Kirkebegreb.

Bort Embede er nu blevet en anden Ting, end det var under Paven, skriver Luther i Slutningen af Fortalen til den lille Katechismus. Med Reformationen begyndte en ny kirkelig Praxis. Siden Apostlernes Dage er Kirkens hele Livs-Udvikling ikke saaledes foregaaet for Alles Dine som paa Reformationens Tid. Paany sluttede Herrens Menighed sig sammen om sin Betjendelse; det var ikke længere enkelte adspredte Troende, som fra det Fjerne i Landen rakte hinden Samfundshaand, det var en synlig Menighed, en virkelig Menighedens Forsamling, som fremstod med sit eenstemmige: vi troe, vi Alle troe. Paany begyndte Menigheden at forklare sin Bekjendelse forat vinde Sjæle og drage Menneskene til sig, og den christelige Katechese tog Ordet med en Klarhed og Kraft som i Kirkens bedste Dage. Paany forsamlede Menigheden sig til sin Gudstjeneste forat opbygges ved en virkelig Menighedens Gudstjeneste og synge Herren en ny Sang og høre en ny Prædiken og gaae paany til Herrens Bord. Paany vendte Menigheden tilbage fra Herrens Huus uden den trykkende Bevidsthed at være tvungen under Kirkens Nag, men i en mild, alvorlig Følelse af at være indesluttet under dens Sjelesorg. Og paa samme Tid som Kirken saaledes udviklede og fremstillede sit indre

Liv, vandt den ogsaa udvortes Skikkelse i Verden, og lidt efter lidt ordnedes dens Forhold til Staten tilligemed dens egen Forsatning og Regimente. Af Skriftens Ord og Kirkens eenstemmige Vidnesbyrd beviste Reformatorerne, at denne kirkelige Praxis var den sande, og de fandt idelig Opfordring til at udtale deres Anskuelse af Kirkeregimente og Kirketjeneste, Bornelærdom og Prædiken, Kirketugt og Sjelesorg¹⁾. I Melanchthons, af Luther gennemfete, Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherren im Churfürstenthume Sachsen²⁾ meddeelte de en kortsattat Anvisning for evangeliske Præster, der dog for største Delen kun beskæftiger sig med, hvorledes den rene Lære bør prædikes.

Bed Reformationen var Embedet blevet et andet, Theorien om Embedet maatte nu ogsaa blive en anden, og det manglede ikke paa Forsøg i denne Retning af Reformatorenes Disciple. Allerede i Aaret 1524 havde Johan Eberlin skrevet et Sendebrev om: hvorledes en Guds Ords Tjener bør være i Alt, hvad han gjør³⁾. Luther raadede ham til at lade det trykke, og det fortjente at blive almin-

¹⁾ Luther: an den Christ. Adel deutscher Nation; von den Conciliis und Kirchen; wieder das Pabsthum zu Rom; wie man Kirchendiener wählen und einsetzen soll; Grund und Ursache aus der Schrift, daß eine Christl. Versammlung oder Gemeinde Recht und Macht habe alle Lehre zu urtheilen und Lehrer zu berufen, ein- und abzusetzen; Ordnung des Gottesdienstes; Deutsche Messe; Form der Ordination; Katechismen, Prædiker, Psalmer o. s. v.

²⁾ Walch, Luthers Werke. X. 1902.

³⁾ Sendeschreiben Johan Eberlins, der zuerst zu Ulm das Evangelium gepredigt, an Johan Jacob, Pfarrern zu Leipheim in Ulmer Gebiet: Wie sich ein Diener Gottes Wortes in all seinem Thun halten soll, und sonderlich gegen denen, welchen das Evangelium zuvor nicht gepredigt ist, daß sie sich nicht ärgern. Zu Wittenberg erstlich im Jahre 1525 mit Dr. Luthers Rath ausgangen, aber jezund wiederum treulich nachgedruckt. Anno MDLXXIII ed. Dr. Georg Caestinus. Finbes astrykt i N. P. Francks Collegium Pastorale 1741, 1 Theil p. 689.

delig bekjendt. I et livligt og kraftigt Sprog opmuntrer Forfatteren til at takke Gud for Sandhedens Erkjendelse og til en alvorlig, hjertelig og troende Ben. Han anbefaler Læsningen af den hellige Skrift og Melanchthons loci og formaner til at virke i Menigheden som Sjelesørger og Prædikant, ligesom ogsaa til at gaae besindig tilværks med at affkaffe de pavelige Misbrug. Vi ville ikke kalde dette herlige Bidrag til den evangeliske Pastoraltheologie, hvad Forfatteren selv kalder det, en lang, uordentlig Skrivelse; men det følger af sig selv, at naar der er Tale om en nogenlunde fuldstændig Pastoraltheologie, da maa et Sendebrev altid lade Meget tilbage at ønske. I Maret 1559 udgav Erasmus Sarcerius sin Pastorale eller Hyrdebog¹⁾, en evangelisk Pastoralanviisning i større Stiil. Kirken og dens Embede er vel Middelpunktet i hans Betragtning, men denne er overveiende dogmatisk og ethisk. Han tager Begrebet Pastorale i en altfor viid Betydning, og den ledende Tanke, der bestemmer Indholdet af hans Skrift, er Tanken om hvad der overhovedet kunde være nyttigt for en Præst at vide. Derfor er hans Skrift af stort Omfang; thi han tager ikke i Betænkning at give sine Læsere Vitus Theodoricus's Udtog af Melanchthons loci communes, Urbanus Rhegius's formulæ quædam, forskjellige bekjendte liturgiske Formularer, kirkeretlige Actstykker o. s. v. Der findes meget Fortræffeligt i Sarcerius's Pastorale, men dens rige Stof savner den rette

¹⁾ Pastorale oder Hirtenbuch von Ampt, Wesen und Disciplin der Pastorn und Kirghendiener, vnd wie sie von jugend auff studieren sollen vnd hernach auch nützlich leren, in irem gangen Kirghenampt, in Lere vnd Leben sich vnuerweislich verhalten, desgleichen in schweren vnd vngewöhnlichen fellen erzeigen, welche sich vmb vnd neben irem Ampte teglich zutragen. Dienflich die ware Religion recht anzustellen, da sie nicht ist, vnd zu erhalten da sie ist. 1559. Durch Eras. Sarcerium Annemontanum der alten vnd löblichen Graffschafft Mansfelt Superint, geschrieben.

Begrændsning og Behandling. Langt senere samlede Conrad Porta det vigtigste af Luthers Skrifter om det hellige Præste-Embedet under Navn af *Pastorale Lutheri*¹⁾. Hvor hjærkoment dette Arbejde end har været Mange, og hvor megen Nytte det end har stiftet, saa er det dog af underordnet Betydning i Pastoraltheologiens Historie. Thi noget egentlig Fremskridt blev ikke gjort derved; Conrad Porta bruger bestandig Luthers egne Ord, og ham selv skyldes kun Anordningen af Stoffet og det Spørgsmaal, hvormed ethvert Stykke indledes.

Reformationen fremkaldte ogsaa i Danmark en kirkelig Litteratur, der ikke var uden Frugt for Pastoraltheologien. Kirkeordinantsen²⁾ og de tvende Haandbøger, som skulde fuldstændiggjøre og forklare den, *Palladii Enchiridion*³⁾ og *Frands Wormordsens Haandbog*⁴⁾ bør i denne

1) *Pastorale Lutheri*, das ist Nüglicher und nöthiger Unterricht von den vornehmsten Stücken zum heil. Ministerium gehörig, und richtige Antwort auf mancherlei wichtige Fragen von schweren und gefährlichen Fällen so in demselben vorkommen mögen. Für anfangende Prediger und Kirchendiener zusammengebracht von M. Conrad Porta, Pfarrherren zu St. Peter und St. Paul in Eisleben, und Aseessor des Consistoriums daselbst. Eisleben 1582. Paany udgivet: Nördlingen 1842. Et lignende Arbejde i den nyere Tid, som i Valget og Anordningen af Indholdet har Fortrin for det ældre, er: *Das Evangelische Pfarramt in Dr. M. Luthers Ansichten*. Mit dessen eigenen Worten dargestellt von Ferdinand Gessert. Bremen 1826.

2) En Ordinants, hvorledes Kirketjenesten skal holdes udi Danmarks og Norges Rige og de Hertugdømme til Slesvig og Holsten. Aar efter Guds Byrd 1537. I Slutningen af Bogen: trykt udi den Kgl. Stad Roskylb af meg Hans Barth 1539. 8. Her citeres efter Udgaven 1640.

3) *Enchiridion sive Manuale, ut vocant. Een Haandbeg for Sognepræster til Evangelisk Kirke-Tjeneste. Cum prælatione Dr. Pomerani. Dr. M. Lutheri* 1528. 12mo. Om de danske Udgaver af Luthers lille Katechismus. Ved Dr. J. P. Mynster, 2 Udg. S. 20 ff.

4) En ganske nyttelig Haandbog om den rette evangeliske Messes. Med *F. Wormords Fortale*. Nalms 1539. 4to.

Henſeende forſt nævnes¹⁾. Endvidere vare de ſachſiſke Viſitationſartikler overſatte paa Latin af Bugenhagen til Brug for den danſke Geiſtlighed²⁾, og da det viſte ſig, at Landsbypræſterne trængte til yderligere Underviſning, udgav P. Palladius: een liden og nyttelig Bog³⁾, hvortil han i de følgende Aar ſeiede flere lignende Smaaſkrifter⁴⁾. Hans epiſtola de vita miniſtrorum V. D. quotidiana⁵⁾ er et Hyrdebrev, hvori han formaner Ordets Tjenere til hver Dag at leve gudeligen og varetage deres Embede, og hans formula viſitationis ſeu præpoſitorum 1555 belærer Provſterne om, hvorledes de ſkulle foretage deres Viſitationer. De danſke Præſter vare ſaaledes ikke uden Veiledning, men der manglede dog endnu et Skrift, ſom ſamlede, hvad der maatte ſøges paa forſkjellige Steder, og med nogen Fuldstændighed afhandlede Præſtens Embedsgjerning. Et ſaadant opnaaede man endnu ikke i Nicolai Palladii regulæ quædam⁶⁾. Den forſte Deel deraf giver 28 Regler for Prædikanter om at bruge

1) Dr. C. I. Engelſtoft Liturgiæns eller Alterbogens og Kirkeritualæts Hiſtorie i Danmark. 1840 S. 1 ff.

2) Inſtructio viſitationis Saxonice translata in latinum propter eccleſias danicas. Roſkildie 1538.

3) En liden og nyttelig Bog om ſenligt Skriftemaal, om aabenbare Vreniteng for aabenbare Synder. Hvorledes man ſkal handle Sacramentet hos de Syge. Om nogle andre nyttelige Artikler. Og om Jordefærd. Kjøbenhavn 1538.

4) En Underviſning, hvorledes der handles med dem, ſom ere beſatte. 1547. Danſke Magazin 3. S. 89. Modus abſolvendi puerorum oppreſſores 1550. Saml. til den danſke Hiſtorie 1 B. 2 S. 137. En Tractat om de Stykker meſtendelen, ſom Guds ſalige Død ſkal holdes ved Magt med af Guds Naade og Miſkund. 1554. Efr. Fortegnelse over P. Palladii Skrifter. Theol. Tidſkrift 4 B. 2 S. 166.

5) Findes i *Resens*: de viſitatione catechetica ac ſacris catechumenorum, et exercitatorum religioſa confirmatione. Hafniæ 1627.

6) Regulæ quædam utiles ac neceſſariæ concionatoribus obſervandæ conſcriptæ a Nicolao Palladio. Haun. 1556.

Texten paa den rette Maade, hvortil foies 12 modsatte Regler, som følges af Leiesvendene, hvilke han reuser med bidende Satire. Den anden Deel beviser Ordinationens Gyldighed i den lutherste Kirke. Bogen er skreven i sand evangelisk Aand, med praktisk Blik, og P. Palladius, som indleder den med et lille Forord, onsker, at den maatte indbindes sammen med hans Provstebog. Men den er dog kun et Brudstykke af en Pastoraltheologie, og den maatte nødvendig træde i Skygge for Niels Hemmingsens Pastor.

Niels Hemmingen (Nicolaus Hemmingius¹⁾ er født i den lille Landsby paa Lolland i Herritslev Sogn, hvoraf nu kun Gaarden Vegholm er tilbage²⁾, i Mai Mar 1513³⁾.

¹⁾ Svad Resen anserer om Niels Hemmingsens Navn, savner nærmere Dytning: Et memini magnum illum nostrum Kaasium sæpe repetere recenti memoria, quæ puer didicerat in hac arte rationis a suo præceptore celeberrimo in Logicis pariter et Theologicis Doct. Nicolao Hemmingio Capitone, quod cognomen gentilitium, ne alio ab aliis traheretur, cum omnis instar videri posset, ipse quidem dissimulavit modestissime, nisi quod in manuscriptis pro nominis sui indicio *z. τῆς ζευαλῆς τὸ πρῶτον* ad propria *ὑπονηματα* adhibuerit tamen propterea frequentissime. Parva Logica Philippi per J. P. Resenium. Hafniæ 1605 p. 3.

²⁾ Giesing, danske Jubellarere III. S. 2. J. Møller, Doctor Niels Hemmingsen. Historisk Kalender 1815 S. 328.

³⁾ Vi kunne let forviise os om, at N. Hemmingsens Fødselsaar er 1513, da han ofte selv angiver sin Alder i Fortalerne til sine Skrifter. Derimod kunne vi ikke med Sikkerhed bestemme hans Fødselsdag. Den bliver almindeligvis efter Treschow's Jubellarere (S. 120—21) ansat til den 12te Mai. (J. Møller Hist. Kalender 1815 S. 327. L. Helweg den danske Kirkes Historie I. S. 122). Treschow's Rilbe er et Exemplar af N. Hemmingsens Syntagma (Kgl. Bibliothek), hvori Jørgen Kaa's har skrevet: Autor natus est ann. 1513 die 12 Maii et mortuus est Ann. 1600 D. 23 Maii Roschildiæ cum vixisset annos 87. Men et andet Vidnesbyrd fra hiin Tid modstiger Jørgen Kaa's. I Hans Thome'sens Psalmebog findes en Kalender, hvori der ved mærkverdige Dage antegnes vigtige Begivenheder, Kongers og berømte Personers Fødsel eller Død. Ved den 22de Mai bemærkes: D. Nicolaus Hemmingius blev født 1513. I Universitets-Bibliothekets Exemplar af H. Tho-

Hans Fader var Bonden Hemming Nielsen, der døde i hans tidlige Barndom¹⁾. Hans Farbroder Smeden Hans Nielsen tog ham til sig, og da han mærkede hans gode Evner, opgav han sin første Plan at lære ham sit Haandværk, og satte ham i Nysted Skole. Niels Hemmingsen var vel dengang 10 Aar gammel, og efterat han i Lobet af de følgende ti Aar havde søgt Skolegang i Nakskov, Nykjøbing og Næstved, kom han i Roeskilde Skole. Her synes han at have modtaget den første evangeliske Paavirkning af sin Rector „den tro Bestyrer af

mese n s Psalmebog 1569 mangle de første Blade, som kunne have indeholdt Kalenderen, men i Udgaverne af 1586 og 1592 (Kgl. Bibliothek), der udfom i N. Hemmingsens Levetid, findes Kalenderen med den anførte Bemærkning ved den 22de Mai, hvad der ogsaa gjælder om de følgende Udgaver af 1617, 1634, 1641 og 1649. En trede afvigende Angivelse har *Vindingius* (*Academia Hafniensis* p. 74), som skriver: *Nicolaus Hemmingius natus est in Lollandia in pago Embolts an. 1513 die octavo ante festum Pentecostes*. Pintsen saldt i Aaret 1513 paa den 15de Mai (*Pilgram Calendarium Chronologicum*, Vienna 1781), og N. Hemmingsen skulde altsaa være født den 8de Mai. Hvor lidet man kan forlade sig selv paa Samtidige med Hensyn til Livs-Bestemmelser i N. Hemmingsens Liv, have vi flere Exempler paa. Naaget som ovenfor er sagt, N. Hemmingsens Fødselsaar efter hans egne Ytringer maa være 1513, skriver hans Samtidige *Helvaderus* ved Aaret 1511: *In diesem Jahr ist Nicolaus Hemmingius Theologus in Laland, welches in Denmark lieget, geboren; alii falsum ad annum 1513 referunt* (*Sylva Chronologica*. 2 D. S. 25). Det er afgjort vist, at N. Hemmingsen døde den 23de Mai 1600 i en Alder af 87 Aar. Ifle besto mindre skriver *Hegelund*, der var neie kjendt og forbunden med ham: *D. D. Nicolaus Hemmingius placide in Christo obdormivit jam annos natus 88 Roskildæ die XXII. Maii Anno 1600*, (*Almanak-optegnelser*. Kgl. Bibliothek).

¹⁾ Pontoppidan Ann. III. S. 540. Giesling Jubellærere III. S. 3. Treschow Jubellærere S. 121. Har Niels Hemmingsen virkelig mistet sin Fader i sin Barndom, da maa hans Moder Kathrine have giftet sig igjen og være bleven Enke efter sin anden Mand. Thi han fortæller selv, at hun mange Aar levede i Egteskab og sad Enke i 28 Aar, indtil hun 1564 døde 80 Aar gammel. Med sentlig Kjærlighed mindes han hende og træster sig ved hendes kristelige Bortgang fra denne Verden. *Commentaria in epistolas Pauli* p. 450.

Roeskilde Skole¹⁾, Kanniken Niels Blach, hvem han med Taknemmelighed mindes fra den Tid²⁾. De følgende tre Aar havde en lignende Betydning for hans humanistiske Dannelselse. Under den bekendte Magister Bente havde han i Lunds Skole Leilighed til grundig at lære det græske Sprog. Hvilke Livsspørgsmaal det iøvrigt var, som under disse indledende Studier kom tilorde i hans Sjæl, viser hans Beslutning at reise til Bittenberg til Reformatorerens Skole³⁾. Fattig, som han var, og dertil plyndret af Røvere paa Veien, kom han til Bittenberg og maatte der dele Tid og Kraft imellem Arbejdet for sine Studier og sit Ophold. Hans Lærere fik ham snart kjær, og han savnede heller ikke Understøttelse; selv nævner han sin Landsmand Johan Urne som sin Bel-

1) Commentaria p. 490.

2) Han tilegner Niels Blach sine Catechismi Quæstiones: me non solum in religionis rudimentis fideliter instituisti, verum etiam cum fortunæ meæ essent plus satis tenues, benigne me tuis facultatibus sublevasti. Opusc. p. 178.

3) I Album Academiæ Vitebergensis (ab A. Ch. 1502 usque ad A. 1560 ex autographo ed. Foerstemann, Lipsiæ 1841) findes p. 167 under de i Aaret 1537 Indstrevne Nicolaus Iplandus Danus, alias D. Hemmichius. Denne maa være Niels Hemmingsen. At Foerstemann har læst urigtigt, istedenfor at læse Nicolaus Lolandus Danus alias D. Hemminchius er let forklarligt, naar man kender hiin Tids Skrifteegn. I Begreb med at udgive nærværende Skrift er jeg saa heldig at faae Befræstelse paa, at min Giesning er rigtig. Prof. Dr. Tholuck i Halle har havt den Godhed at eftersee det paagjældende Sted i Originalen og yttre sig saaledes derom: Nunmehr habe ich die Matrifel nachgesehen und eile Sie zu benachrichtigen, daß ohne Zweifel Lolandus zu lesen ist. Ein Streich eines q oben und einer in einem B in der unteren Zeile hat D. Foerstemann irre geleitet. Auch ist völlig deutlich Hemminchius zu lesen, daß i hat einen Punkt. Niels Hemmingsen er da kommen til Bittenberg i Begyndelsen af Winterhalvaaret 1537, maastee i Folge med den umiddelbart efter ham indstrevne Andreas Benedicti Danus. Han blev indstreven af Augustinus Schurff, med. Dr., hvis Rectorat begyndte Lucæ Evangelistens Dag d. e. den 18de October.

gjører¹⁾. I fem Aar horte han Luther og Melanchthon, og den Sidste ledsagede ham med det hæderligste Vidnesbyrd, da han reiste hjem²⁾. Strax efter sin Hjemkomst erholdt han Tilladelse til at undervise Studenterne i det græske Sprog, og i det følgende Aar 1543 ansattes han som Docent i dette Fag. Aaret derefter udnævntes han til Professor Dialectices og Lærer i det hebraiske Sprog³⁾. Uden at foredrage Theologie gav han dog allerede denne Virksomhed et theologisk Anstrøg⁴⁾. Først i Aaret 1557 blev han Professor og Doctor i Theologien. Ti Aar tidligere var han kaldet til Sognepræst ved Helliggeistes Kirke i Kjøbenhavn⁵⁾.

1) I senere Aar skrev han berom til Absalon Urne, Herre til Sægaard: Frater tuus piissimæ memoriæ Johan Urne, doctrina et pietate tantus quod etiam summos illos viros Mart. Lutherum et Phil. Melanchthonem habuerit sibi devinctissimos, quorum iucundissima familiaritate integro quadriennio, cum Vitebergæ ageret, usus est, primus in vestra familia meas condiciones perspexit et liberali stipendio me aliquot annos Vitebergæ sustentavit. Commentaria p. 152.

2) *Vindigii Acad. Hafn.* p. 75. Niels Hemmingsen kom ikke hjem som Doctor i Theologien, saaledes som Andre af hans Landsmænd. Grunden hertil var sikkert ingen anden, end at han ikke havde opholdt sig længe nok i Bittenberg for at erholde denne Grad. Hans Ophold der indskrænker sig nemlig til 5 Aar, men i det derværende theol. Facultets Statuter er det fastsat: nemo admittatur ad gradum doctoratus nisi sexennio audierit enarrationes scripturæ propheticæ et apostolicæ a doctoribus ordinariis in schola prælegendibus sive hic sive alibi in Gymnasio amplectente puram Evangelii doctrinam. *Liber Decanorum Fac. Theol. Acad. Viteb. Ex autographo edidit C. E. Foerstemann* Lip. 1838, p. 154.

3) Constitutum est ab universitate, ut Mag. Nicolaus Hemmingius legat in hebræa grammatica et accipiat annuatim 20 taleros, et legat mane 5ta hora die veneris et saturni. *Acta academica 1545. Tre show Jubellærere.* S. 123.

4) Nam cum publice Dialecticam explicarem, privatim hanc epistolam (ad Hebræos) proposui, ut in ea usum artis monstrarem. *Commentaria* p. 829.

5) Ikke blot denne Kalbelse men ogsaa Tilladelsen til at modtage den, er et

Denne Forening af akademisk og geistlig Virksomhed gav ham rigelig Leilighed til at udfolde de store Gaver og Kundskaber, som forskaffede ham Hædersnavnet af *universalis Daniae praeceptor*. Fædrelandets ypperste Mænd dannedes i hans Skole, og efterhaanden besattes de vigtigste Embeder i Stat og Kirke med hans Disciple¹⁾. Der toges ikke let nogen kirkelig Bestemmelse, uden at han var hørt, og hans Erklæring blev indhentet i andre vigtige Sager²⁾. Dog var han selv i sin glimrende Periode ikke uden Modstandere³⁾. Han maatte

---

Bevis paa den Anseelse, Niels Hemmingsen nød. Samtlige Professorene vare bleve enige om, at Ingen af dem turde forbinde et Præstefald med deres Embede ved Universitetet. Det havde viist sig, at begge Embeder kom til at lide derunder, og den theologiske Professor Hans Sinnesen havde af den Grund maattet frastige sig Sognefaldet ved Helliggeistes Kirke. Ikke desto mindre erholdt Niels Hemmingsen endnu i samme Aar 1547 Tilladelse til at forsøge, om han kunde forene den dobbelte Virksomhed. *Pont. Ann. III. S. 301.* Indulsit universitas, ut pastor ecclesiae S. Hospit. esset ad tempus experturus, an utriusque muneris lectoris pastorisque laboribus ferendis par esset. *Vinding. Acad. Hafn. p. 76.*

- 1) I særbeholdelse er det Niels Hemmingsen en Tilfredsstillelse at nævne Kantøleren Niels Raas som sin Discipel. Sefr. *Epistola dedicatoria* til hans Forklaring af Hebræerbrevet. *Commentaria p. 829* og *Epistola dedicatoria* til *Enarratio Viginti et unius psalmodum Davidis. 1592.*
- 2) Endog efter at han var assat, herte man hans Betænkning. See: *Theol. Ac. Hafn. Pauli Matthiae et Nicolai Hemmingii Svar* og Erklæring angaaende Manddrabenes og andre Ugjerningsmænds Benaadning. Indsendt efter Ordre til Kong Frederik den Anden i Anledning af et Manddrab, som Laurits Brokenhuus havde begaaet. Dat. Kjøbenhavn den 8de Januar 1582. Haandskr. Universitetets Bibl. *Additamentum ad Catal. Manuser. 173. 4to.*
- 3) Allerede 1562 i December skriver han: *Etsi autem novi quorundam iudicia nobis adversari, tamen non volui propter paucos sinistre iudicantes multos honos, qui hanc meam opellam expetunt, defraudare.* *Epistola dedicatoria* til Herluf Trolle foran Romerbrevet. *Commentaria p. 6.* Allerede dengang gjaldt Angrebene hans Næverlære. Det var samme Aar om Sommeren, at den orthodox-lutheriske Præst Johan Oldendorpius fra Haderslev besøgte ham og disputerede med ham. (*Pont. Ann. III. S. 385.*)

taale hæftige Angreb af den theologiske Professor Georg Dybvad, men de svækkede ikke hans Anseelse¹⁾, og da Jvar Bertelsen (Bartholin), Provst og Sognepræst i Stege, blev dømt fra sit Embede, fordi han havde udeladt Gyorcismen ved Daaben, og beraabte sig paa Niels Hemmingsens Lære, faldt det ikke denne vanskeligt at forsvare sig²⁾. Men Uveiret drog op fra en anden Kant. Den tybingske Theolog Jakob Andrea stillede sig i Spidsen for Theologerne, som i Tydsfland bekæmpede Kryptocalvinismen, og Niels Hemmingsen var ham mere end mistænkt for at føre den philippistiske Lære om Nadveren. Under et Besøg i Danmark 1569 opfordrede han Niels Hemmingsen til at erklære sig om Brentii Lære om Christi Allestedsnærværelse. Niels Hemmingsen svarede ham med lutherisk Orthodogie uden at indlade sig i de tydske Theologers Strid³⁾. Hermed var dog Sagen ikke endt⁴⁾ I Mæret 1574 udgav Niels Hemmingsen sin Syntagma og fremsatte deri uden Omsvøb Calvins Lære om Nadveren⁵⁾. I

1) Giesing Jubellærer III. S. 566. Melchior Kraft Husumsche Kirchengeschichte S. 233. Dybvad blev efter Niels Hemmingsens Død paa Grund af politiske Utringer affat fra sit Embede. Doct. Georgius Dybvadius lata sententia die 11 April. 1607 professione privatur, ex quo tempore privatus Hafniæ vixit ac vilem domunculam ubi Klædeboerne habitabat, uxore misere epilepsia laborante. Haandskr. Kgl. Bibl. Thottse Saml. Nr. 331. 4.

2) Giesing Jubellærer III. S. 16. 17. J. Møller Dr. Niels Hemmingsen S. 337. Helweg den danske Kirkes Historie efter Reformationen S. 139—144.

3) Pont. Ann. III, 421—427.

4) Niels Hemmingsen ahnedes sikkert, hvad der forestod. Var det maaskee i denne Ahnelse, at han sluttede Forordet til Demonstratio indubitata veritatis som med et Lesen for Sniidens Dag: Ex musæo nostro ipso die castissimorum angelorum; quorum dux est magnus ille Michael Filius dei, in quo nostra victoria super diabolo, mundo et peccato posita est? Anno 1571. Opusc. p. 590.

5) Syntagma. Opusc. p. 808—809. J. Møllers Paaastand (Dr.

det samme Aar tog man i Tydskland de strengeste Forholdsregler mod Philippisterne¹⁾. Frederik den Anden fandt sig derved foranlediget til at befale alle Biskopper Præster og Professore, ikke at blande sig i denne Strid, men i deres Prædikener, Disputationer og Skrifter at holde sig eenfoldeligen til Guds Ord og den Augsburgske Confession²⁾. Jakob Andreæ havde imidlertid bevæget Churfyrst August af Sachsen til i det følgende Aar at skrive Frederik den Anden til, og Folgen heraf var, at Professore og Præster i Kjøbenhavn kaldtes op paa Slottet, hvor det af Rigets Hofmester Peder Dye paalagdes dem at underskrive en Forpligtelse til at lære efter den Augsburgske Confession³⁾. Af Niels Hemmingsen forlangtes en særskilt Revocation, men dermed blev det dog først til Alvor Aaret efter⁴⁾. 1576 maatte Niels Hemmingsen paa Latin tilbagekalde sin Radverlære i Syntagma og siden paa Dansk udgive sin Troesbekjendelse⁵⁾. Dog hermed var Jakob Andreæ endnu ikke stillet tilfreds. Han optog Sagen paany ved at eftervise, at der i Niels Hemmingsens Postil fandtes

---

Niels Hemmingsen S. 343), at Niels Hemmingsen i denne Bog ikke lærte tvertimod den Augsburgske Confession, er aabenbart urigtig.

1) Den philippistiske Skole i Bittenberg havde da udgivet et calvinistisk Skrift, *exegesis perspicua controversiæ de coena Domini*. For at bortlede Mistanke udgave de det anonymt og trykt paa fransk Papiir med Genflettere. *Guerike Kirchengeschichte* 1846 3 B. S. 412—413. Jvfr. *DeLweg* den danske Kirkes Historie efter Reformationen S. 168.

2) *Pont. Ann.* III. S. 441.

3) *Pont. Ann.* III. S. 447—48.

4) Beretningen om, at Niels Hemmingsen blev kastet i Fængsel, som den lybestke Superintendent Andreas Pouchenius skriver til Dr. Mart. Chemnitium, er falsk. In *Dania Hemmingius iussu Regis propter Sacramentarium contagium fuit in carcere aliquandiu habitus. Superioribus septimanis circa Pentecosten factus est liber cum promissione et stipulatione publicæ revocationis non voce sed scripto præstandæ*. *Starck Lübeck, Kirken-Histor.* Betylage S. 468.

5) *Pont. Ann.* III. S. 453—455.

Kryptocalvinisme, og efterat Churfyrsten igjen havde sendt et Brev, afsledigede Kongen Niels Hemmingsen som Professor og Præst. Kongens Befaling lod vel strengt, inden tre Dage skulde Niels Hemmingsen være i Roeskilde¹⁾, men ikke desto mindre erholdt han strax et Rannifedom i Roeskilde og kunde saaledes med et anstændigt Udkomme tilbringe sin Alderdom i sin Forviisning²⁾. Selv trostede han sig med, at han var sig bevidst, at han redeligen søgte Sandheden, og at Sandheden dog omsider skulde seire³⁾, og hvad der var overgaaet ham, udslettede ikke Anerkjendelsen af hans Betydning og Fortjeneste⁴⁾. Hans Navn fulgtes med Tycho Brahes, Verden rundt, og til den Ære, han nød, hører ikke blot, at Kong Jakob den Sjette af Skotland gjorde hans personlige Besjendtskab 1590 i Roeskilde⁵⁾, men ogsaa at Pave Clemens

1) Haandskr. Kgl. Bibl. Thottske Sml. Nr. 331. 4to.

2) 29de Juli 1579 Nicolaus Hemmingius, postquam docuisset philosophiam et theologiam in Academia Hafniensi annos 37, iussus est a rege Friderico Roschildiam discedere illicque manere. Causa huius regii mandati fuit, quod scripsisset de coena Domini in Syntagmate, accusante eum duce Augusto et ducessa, qui miserant Georgium Dybvadium, ut Hemmingio in officio succederet, quod tamen non factum est. Ex autographo Hemmingii. Haandskr. Kgl. Bibl. Thottske Sml. Nr. 331. 4.

3) Hæc de præsentia modo dicta sint, quæ cupio a fratribus sine sophistica accipi. Deum enim testor, quod nihil *φιλονεικίας* agam, nihil in favorem hominum faciam, sed simplicem veritatem quæram et perpetuum consensum veræ Ecclesiæ filii Dei anteferam malevolorum quorundam clamoribus, qui mihi insidiantur. Hac consentientia contentus, feram volente Deo quicquid occupati alia sententia vel maligni adversus me moliantur. Veritas tandem vincet. Tract. de Antichristo. Opusc. 661.

4) Endnu samme Aar kunde Chytræ us skrive: Nicolaus Hemmingius Roeskildæ in Canonicatu suo vitam tranquillam agit, nec dubito, quin brevi in Academiam rediturus sit. Epist. ad Monavium 1579. Treschow Jubellære S. 135.

5) Giesing III. S. 27. ff.

den Ottende satte hans Skrifter i første Klasse af fordømte og forbudne Bøger¹⁾. Det paalagdes Præsterne ved kongelig Befaling at anskaffe sig Niels Hemmingsens Postil²⁾, og da han heitbedaget og tilsidst blind døde den 23de Mai 1600³⁾, fulgte taknemmelige Disciple, Præster og Professorer ham til hans Grav i Roeskilde Domkirke, hvor Biskop P. Winstrup hødrede ham med en latinsk Vigtale over Pauli Ord 2 Tim. 4, 7: jeg haver stridt den gode Strid, fuldkommet Lobet, bevaret Troen. Jndskriften paa hans Liggsteen vidner, at han var beundret ikke blot af sine Landsmænd, men af alle Lærde i Europa⁴⁾, og over hans Villedede, som forestiller ham med

1) Pont. Ann. III, 543.

2) Treschow Jubellarere S. 135.

3) *Acta Consistorii* 1600 24mo. Maii: Significavit Rector heri expirasse Nicolaum Hemmingium et M. Christophorum (o: Mester Christoffer Knoff) literis ad Rectorem perscriptis petere nomine uxoris relictæ, velint professores ipsi defuncto ultimum hunc honorem præstare et funus ad locum sepulturæ deducere. Id promiserunt professores, quotquot affuerunt, præter Aurifabrum (*Acta Consistorii* begynde først med 7/6 1599). I Consistoriets Archiv findes et Dokument udstedt af Dr. Niels Hemmingsen, Roeskilde den 22de August 1593, angaaende Deling af hans Gods efter hans Død imellem hans Hustru, hans Sen Hans Hemmingsen og hans Datterfænnen Niels og Jørgen Hammer. Han havde iforveien tilfagt sin Hustru efter hans Død den Gaard i Roeskilde, som han boede i, og de andre Arvinger den Gaard i Kjøbenhavn i Studistræde. (Meddeelt af Etatsraad Wegener). Niels Hemmingsens her nævnte Sen og Datter vare hans eneste Børn, begge af hans første Ægteskab. Sønnen Hans Hemmingsen blev Professor, men affattede i sit 25de Aar for sit forargerlige Levnet (1575) Datteren var lykkelig gift med Prof. Dr. Niels Hammer, der paa en Reise druknede i en Bred i Skaane, ti Aar efterat Niels Hemmingsen havde havt den store Sorg af sin Sen. Giesing Jubellarere III, 34—35.

4) A. S. Vedel skriver i Fortalen til sin Doversættelse af Niels Hemmingsens Livsens Bei: quem (libellum) ex idiomate nostro danico, hortatu ipsius auctoris reverendi Domini præceptoris Doctoris Hemmingii, mutnato eiusdem ferme stylo, transtuli, non tam ut iuventuti in nostris scholis quam exteris, qui avidè eius scripta omnia merito legunt et expetunt, inservirem. Opusc. p. 515. Calvin skal, da han raadforte sig i en Sag med Niels Hemmingsen, have skrevet til ham: tua sententia stabo aut cadam (Samlinger til den Danske

Bog i Haanden paa Kathedret omringet af sine Tilhørere, staaer det hellige Ord: qui ad iustitiam erudiant multos ut stellæ fulgebunt, Dan. XII¹⁾, og lyser selv som en Stjerne.

Niels Hemmingsen var en ægte Discipel af Melanchthon²⁾, hvem han ogsaa nævner som sin elskede Lærer³⁾. Hans Ihukommelse er ham hellig⁴⁾, og hans Gudsfrygt og Sandhedskjærlighed priser han i forskjellige Tungemaal⁵⁾. Under de kirkelige Stridigheder foreholder han de Stridende hans fredsommelige Exempel⁶⁾, og taknemmelig og ærefrygtfuld minder han om, hvor uendelig Meget ikke blot han selv, men den hele christelige Kirke skylder den udmærkede Mand. Med en beundrende Discipels hele Kjærlighed seer han op til Melanchthons theologiske Værker, og i Forhold til dem betragter han, hvad han selv formaaer i Theologien, som forberedende Studier til engang at forstaae den store Mester. Han beklager aabenhjertig, at han undertiden ligefrem udskriver Melanchthon⁷⁾.

Sistorie. Kbhvn. 1779, 1 B. 2 S. S. 107), og i Aaret 1696 skrev den engelske Theolog Petrus Pavo til Niels Hemmingsen: Omnes in te, vir clarissime, oculos coniciunt, cum propter tuam ætatem, tum propter pietatem et eruditionem. Pont. Am. III. S. 545.

1) Giesing Jubellære III. S. 36. Marmora danica I. S. 29.

2) Discipulus Melanchthonis genuinus. Molleri Hypomnemata p. 341.

3) Phil. Melanchthon præceptor meus carissimus. Opusc. p. 12.

4) Sanctissimæ memoriæ Philippus Melanchthon. Opusc. p. 72. 132.

5) Vir θεοσεβέστατος και φιλαληθέστατος. Opusc. p. 332.

6) Verum si hic præceptorem suum Philippum sibi imitandum proponerent, melius consulerent tranquillitati Ecclesiæ. Opusc. p. 590.

7) Saaleses skriver han om sin Enskribtion: in quo hoc sum secutus consilium, ut præcipua christianæ religionis capita cum definitionibus, divisionibus et axiomatis sive sententiis quibusdam colligerem, ac iuventuti proponerem, quo his instructa iuventus cum maiori fructu absoluta doctissimorum hominum nostri seculi scripta ac potissimum clarissimi viri mei præceptoris Phil. Melanchthonis optime non solum de me sed etiam de tota christiana ecclesia meriti locos theologicos et alia scripta eiusdem legat, ex quibus quod ingenue fateor pleraque, quæ in hunc libellum congressi, deprompta sunt. Opusc. p. 322 cfr. p. 332.

Niels Hemmingsen hører til den Glæse af Theologer, som uden at virke ved originale Tanker udøve en betydelig Indflydelse paa deres Samtid ved deres Fremstillingsgave. Naar et nyt System er i Begreb med at bane sig Vej fra de først Indviedes Kredse til den almindelige Bevidsthed, da er det dem, som forskaffe det Indgang. I et saadant Forhold staaer Niels Hemmingsen til Melanchthons Theologie. Han havde fuldkomment forstaaet sin Mester, og i saa, men træffende Ord karakteriserer han Melanchthons Theologie. „Denne gudsfrygtige og sandhedskjærlige Mand er ikke blot klar i sin hele Fremstillingsmaade og ærlig og skarp, naar han gjendriver den sande Religions Fjender, men paa prophetisk og apostolisk Vis fremdrager han strax af Lærestykkerne Formaning, Raamindelser, Trudsel og Trost, forat han paa denne Maade kan gjøre Læren anvendelig paa Læserne“¹⁾. Denne bibelsk-praktiske Retning tilhører Niels Hemmingsen ganske, „thi“, siger han, „den blotte Erkjendelse (*γνώσις*) nytter dog ikke, dersom den ikke er forbunden med Praxis (*πράξις*), som Paulus kalder *αἰσθησις*; det vil sige, dersom man ikke føler i sit Hjerte, hvad man har begrebet med sin Tanke“²⁾. I over en Mennestealder arbejdede Niels Hemmingsen paa ved Forelæsninger og Skrifter at danne for den danske Kirke en oplyst og dygtig Præstestand, og med Undtagelse af Kirkehistorien har han behandlet alle Theologiens Hoveddiscipliner³⁾. Som Bidrag til Bibelfortolkningen har han skrevet Commentarer til den største Deel af det Nye Testa-

1) Enchiridion. Opusc. p. 332.

2) Opusc. p. 587.

3) Med Undtagelse af Commentarerne samledes hans vigtigste Skrifter i Dr. Nicolai Hemmingii sacrarum litterarum in Hafniensi schola professoris celeberrimi Opuscula theologica. Excudebat Eustathius Vignon 1586. fol.

mentes Bøger og tillige givet nogle Prover paa Fortolkningen af det Gamle Testamente¹⁾. I flere udførligere Skrifter har han fremstillet den christelige Dogmatik og Ethik, og enkelte Punkter deraf har han behandlet i Monographier²⁾. Hans dogmatiske Hovedværk er hans Enchiridion³⁾. Baade hans Commentarer og hans dogmatiske og ethiske Skrifter indeholde Meget, som hører til Pastoralthelogien, Noget der er en Folge af, at hans Fortolkning af den hellige Skrift overveiende er den theologiske, og at hans Dogmatik ganske er beregnet for den praktiske Anvendelse. Vi ville derfor ogsaa i det Følgende oftere komme til at se af disse Kilder for at oplyse og fuldstændiggjøre, hvad der findes i hans egentlig pastoralthelogiske Skrifter. Vi tage her Begrebet pastoralthelogisk i videre Betydning og nævne først hans

1) Commentarius in Johannis evang. 10 prior. Cap. Basil. 1590. Com. in Joh. ev. 11 post. Cap. Basil. 1591. Com. in Acta Apost. Jenæ 1567. Com. in omnes epistolas Apost. Pauli, Petri, Judæ, Johannis, ad Hebræos. Argentor. 1586. Com. in psalmos XXI priores Roeskild. 1592. 8. Argumenta et Annotationes in lib. Sapientie Salomonis. Lipsiæ 1568 etc.

2) Enchiridion theologicum Witteb. 8. 1557. Opusc. p. 319. Syntagma Institutionum christianarum. Hafn. 8. 1574. Opusc. p. 672. Demonstratio indubitata veritatis de Domino Jesu vero deo et vero homine ex prophetiarum collatione ad eventum. Hafn. 8. 1561. Opusc. p. 587. Argumentum indubium quo quilibet facere sui periculum potest an Christiani hominis nomine dignus sit. ib. 12. 1573. Livsens Bei. Abhyn. 8. 1570 v. s. v.

3) Dette Skrift karakteriseres saaledes af Reimann i Catal. Bibl. theol. p. 462: E. P. Melancthonis operibus maxime concinnatum, cuius autor per quinquennium fuit discipulus. Orthodoxum etiam et maculis Cryptocalvinismi non respersum, quibus se postea ita pollutit et infamavit, ut quæ 1574 in Syntagm. Institut. Christ. de S. Cæna scripserat, A. 1576 publica palinodia recantare coactus fuerit. Vir alioquin doctissimus et communis Daniæ præceptor. Versuch einer Litterär Geschichte von Jh. Melancthon's locis Theologicis. Altdorf u. Nürnberg 1776 (p. 263) von Strobel, der anferer Hemmingsens Enchiridion under „Erläuterungsschriften über die locos“.

Catechismi Quæstiones, der staaer paa Dvergangen fra Dogmatik til Pastoraltheologie, og hans Skrift de methodis, „den lille gyldne Bog“¹⁾, som han overrakte Kong Christian den Tredie, hvis Indest han vandt derved²⁾. Flere mindre Skrifter saasom hans assertiones de traditionibus, ceremoniis et ritibus humanis³⁾ og hans propositiones de potestate clavium et disciplina ecclesiastica⁴⁾ høre herhen ligesom ogsaa hans kirkeretlige Skrift: Libellus de coniugio repudio et divortio in gratiam fratrum qui iudices causarum matrimonialium in regnis Daniæ et Norvegiæ constituti sunt conscriptus⁵⁾. Men fernemmelig er det hans Postilla⁶⁾ og hans Pastor⁷⁾, som komme i Betragtning.

1) *Vinding*. Acad. Hafn. p. 76.

2) *Giesing Jubellærere* III S. 8.

3) *Hafnia* 1552.

4) *Hafnia* 1558.

5) *Opusc.* p. 950. Efter Reformationen blev den geistlige Jurisdiction indskrænket til de Tilfælde, hvori Geistlige sagsøgte i geistlige Sager, dog blev Ægteskabsager ikke ganske unddragne Geistlighedens Paatjendelse. Rosenvinge den danske Kirkeret I S. 81. Den danske Retshistorie § 194. Kirkeordinansen Bl. 85. Ribe Artikler 3, Artiklerne af 1555 § 26. (Krag Christian d. 3. Historie II p. 249). Frederik den Andens Ordinant om Ægteskabsager 1582. Et Skrift som det anførte var derfor af Vigtighed, og Niels Hemmingsen kunde desuden personlig se sig opfordret til at skrive det, da hans første Ægteskab var saa utydeligt, at han maatte lade sig stille fra sin Eustru. *Giesing* III, 33. Han var tre Gange gift og levede lykkelig med sine to andre Hustruer. Niels Hemmingsen har ogsaa ellers forseg sig i Leekyndigheden. Hans Skrift de lege naturæ methodus apodictica *Opusc.* p. 226 er et af de første Forsøg i Naturretten efter Reformationen. Han har kun eet protestantisk Forarbejde i Joh. Oldendorpii isagoges elementaris introductio iur. nat. gentium et civilis. Col. Agrip. 1539 og i *Opp.* 1551. Tom I. Schlegel *Naturrettens Grundfæmninger*, Kbhvn. 1798. 1 D. S. 26.

6) *Postilla seu enarratio evangeliorum, quæ in dominicis diebus et in festis sanctorum usitate in ecclesiis Dei proponuntur in gratiam piorum Ministrorum Evangelii conscripta per Nicolaum Hemmingium.* *Opusc.* p. 1338 ff.

7) *Pastor sive pastoris optimus vivendi agendique modus.* *Hafnia*

Niels Hemmingsens Postil blev oversat paa Dansk¹⁾ og brugt som en almindelig Opbyggelsesbog. Dog dette var iffe dens oprindelige Bestemmelse. Dens Oversætter, Keravius, fortæller i sin Fortale Følgende om den: „1547 skrev Niels Hemmingsen denne Postil og dicterede den for sine Disciple, mange fine Mænds Born, ædle og uædle, som han den Tid havde hjemme i sit Huus. Den blev strax derved meget almindelig baade blandt Studenterne og Præsterne i Danmark. Derfor forbedrede han den 1555, hvorved den blev mere bekendt og anseet, og M. Jens Christensen, som den Tid var Skolemester i Kjøbenhavn, dicterede den Ord for Ord til sine Disciple, at de i Fremtiden kunde bruge den, dem selv og Andre til Gavn. 1561 lod Niels Hemmingsen den trykke i Kjøbenhavn efter Manges Begjæring. Det andet Aar derefter blev den trykt paany i Wittenberg og strax oversat fra Latinen paa Tydsk. Siden blev den oftere oplagt i Tydskland baade paa Latin og Tydsk og solgt i mange tusinde Exemplarer og endelig oversat paa Dansk efter Manges Begjæring.“ For ret at forstaae, hvad Niels Hemmingsen tilsigtede med dette Arbeide, maae vi see hen til det Forbillede, som han ogsaa her havde i Melanchthons Virksomhed. Christoph Pezel fortæller i Fortalen til første Deel af Melanch-

---

8. 1562 og 1590. Lipsiæ 1574. Genev. 1579. Erford. 1583. Rostoch. 1590. Paa Tydsk: Wittenberg 1564. Leipzig 1566. Hamburg 1639. I Opsc. p. 90—172.

- 1) Postilla eller Forflaring over Evangelia, som almindelig om Søndage og andre Helligdage prædikes i den christelige Kirke udi Danmark og Norge. Først skreven paa Latin og nu paa det ny oversæet og mærkelig forbedret af Niels Hemmingsen, D. Alle gudsfrygtige Christne i Huusholdning, Husbonder og Hustruer og alle Andre, som Danske Tungemaal forstaae kunne, til Villie og Tjeneste udsæt paa Danske af Rasmus Hansson R. fol. Kjøbenhavn 1576. I det Følgende citeres efter denne Udgave.

thons Postil¹⁾ Følgende: „da Universitetet efter den schmal-kaldiske Krig igjen var indrettet, begyndte Phil. Melanchthon til Bedste for de mange Ungarere, som ikke kunde forstaae de tydske Prædikener i Kirkerne, at forklare Søndags og Heitids-Evangelierne i sit Huus²⁾. I disse Forelæsninger eller Prædikener pleiede han i fortrolig Tale at udlægge Textens Hovedstykker, og da der snart kom en Mængde andre Tilhørere til, forlagde han dem til den offentlige Høresal. Saasom han nu var meget øvet i Ungdommens Underviisning og udrustet med mangesidig Værdom, saa beregnede han sine Forklaringer ganske efter de tilstedeværende Tilhøreres Fattesevne, og største Delen af dem var Unglinger, Mange endog saa endnu Dreng. Han pleiede da at forbinde saavel det Grammatiske og Historiske, som ogsaa det Kateketiske og Dogmatiske med hinanden, for at Forelæsningen ikke blot kunde blive nyttig for Alle, men ogsaa tiltrækkende og behagelig. Og de, som studerede i Wittenberg fra Maret 1549 til hans salige Bortgang af dette Liv, som fulgte 1560, ville erindre, at der neppe var nogen anden Forelæsning mere besøgt end denne. Skjøndt han ikke havde for Skik at dictere Noget, men talte ganske frit, for at det hurtigere kunde fattes, og han i den bestemte Time kunde fuldende desto mere, saa manglede det dog ikke paa dem, som opfattede det Meste af hans fortrolige, mundtlige Foredrag og bragte det paa Papiret, ja Nogle vare saa ufortrødne deri, at de ikke engang udelode Biting. En saadan Drift, en saadan Iver viste der sig da for at høre den store Lærer.“ Melanchthon havde paa denne Maade indrettet et Slags Universitetsgudstjeneste, ved hvilken Fore-

1) Postilla Melanchthoniana h. e. Lectionum Evangelicarum explicationes piæ et eruditæ Philippi Melanchthonis. Hanov. 1594—95. I—IV. Galle Charakteristik Melanchthons als Theologen. S. 16.

2) Næmlig paa Latin.

draget skulde forene Prædikenen og Forelæsningen i sig. Hvad Melancthon havde begyndt efter en særegen Foranledning, blev siden bibeholdt ved Universitetet i Wittenberg og befalet ved dets Statuter¹⁾. At Niels Hemmingsen har noget Lignende for Die med sin Postil, siger han selv udtrykkelig i den Formaning til alle Guds Ords Tjenere, som er vedsoiet hans Postil²⁾, og de deri optagne Prædikener ere derfor nærmest bestemte for Theologer³⁾. Derfor forekommer der ogsaa i Postillen mange Bidrag til hans Pastoraltheologie,

¹⁾ Unter den igigen Theologen soll Doctor David Voigdt die Oberstelle und locum senioris haben, und Dr. Henricus Majus, denen wir an D. Ioan. Matthæi Stadt bestalt und angenommen über seine ordinarias lectiones den frembden, auch anderen studiosis zu gute alle Sontage und Festa frühe um sechs uhr das Evangelium latine expliciren, wie solches der Herr Philippus Melancthon seliger angefangen und die ganze Zeit seines Lebens also gehalten. Leges quas Christianus I Dux Sax. Elect. etc. Academiæ Vitebergensi a. 1588 dedit. Liber Decanorum facultatis Theologicæ Academiæ Vitebergensis ex autographo edidit C. E. Foerstemann. Lipsiæ 1838 p. 163.

²⁾ En Formaning til alle Guds Ords Tjenere, at de blive fast ved den kristne Kirkes evige og stadige Endrægtighed i den rette Lærdom og sande Gudstjeneste o. s. v. skreven 1561: „Nu vil jeg til Beslutning tale Noget om, af hvad Aarsag jeg lod udgaae denne min Forklaring over Søndags-Evangelia. For 14 Aar siden læste jeg nogle Scholia og kort Forklaring paa Søndags-Evangelia for mine Disciple, som jeg havde besynnerlig hjemme i mit Huus, paa det at jeg med dette mit lille Arbeide noget kunde hjælpe og forfremme deres Studia, og tænkte slet intet derpaa, at det skulde komme ud iblandt Folk. Men hvad steer her? Det som jeg havde dicteret og læst ifkun for nogle faa Discipler, det udspreedes og kommer Mange til haande, og der jeg formærkte, at der vare Mange, som havde stor Lyst og Attraa dertil, forbedrede jeg det noget sex Aar siden. Men nu have mange fromme Pastores og Prædikere med deres Bent og Begjæring kommet mig dertil, at jeg haver ladet det aabenbare udgaae for den menige Mand“.

³⁾ Saaledes betragtedes de ogsaa almindeligt. Da den tybingste Superintendent Jakob Andrea i sin Anklage over Hemmingsens Calvinisme beræbte sig paa hans Postil, kaldte han den hans privatae lectiones. Gies sing Subellarere, III p. 24.

og han finder der Veilighed til at udtale sig om kirkelige Gjenstande og Anliggender. Dog er der en stor Forskjel paa Melanchthons og Niels Hemmingsens Postiller, fordi denne mere lægger an paa det Dpbyggelige og derfor ikke optager alle de grammatikalste, historiske og geographiske Dplysninger, som findes hos Melanchthon. Hvad der tilskyndede Niels Hemmingsen til at skrive sin Pastor, fortæller han selv i Dedicationen til den skaanske Biskop Tyge Asmundsen¹⁾. „Kirketugten var geraadet i Forsald, og skjøndt Luther og Melanchthon havde sat Liv og Kraft paa at rense Læren og igjen at indføre den apostoliske Kirketugt, formaaede de dog ikke tilligemed Læren at forbedre Menneskenes Sæder.“ Under denne sorgelige Tilstand i Kirken saae Niels Hemmingsen hen til nogle Menigheder, der lovede en bedre Fremtid, og vi feile sikkert ikke ved at antage, at det er den reformeerte Kirke, han har for Øie i følgende Skilbring²⁾. „Men da vi, min Broder,“ skriver han, „istemte denne Klage, mindedes vi dog nogle Menigheder, i hvilke christelig Tugt i det mindste saa temmelig er kaldt tilbage, saaledes som den tilforn har været. Og det er skeet ved de Hyrders Iver og Nidjærhed,

1) Opusc. p. 90 ff. Mag. Tycho Asmundius, Mester Tyge Asmundsen fra Lund i Skaane, blev 1555 Prædikanter ved Prinds Frederiks Hof i Malme og var tillige professor pædagogicus. 1560 blev han Sognepræst til vor Frue Kirke i Kjøbenhavn og samme Aar valgtes han til Biskop over Skaane Stift, til hvilket Embede han ordineredes det følgende Aar 1561. Zwergerius Sjællandske Klerike S. 465.

2) Saa Aar tidligere skrev Skotlands Reformator John Knox om Kirken i Genf: her er den fuldkomneste Christi Skole at finde, som nogenstunde var paa Jorden siden Apostlernes Tid. Lad være, at Christus og saa paa andre Steder prædikes puurt og reent, jeg har dog aldrig ellers seet en saa fuldkommen Ombannelse af Sæderne og den hele religiøse Tilstand. *M. Crie* Life of John Knox. I p. 104.

som først kom til at styre disse Menigheder, efter at Læren var bragt tilbage til sin oprindelige Reenhed. Thi saasom disse selv førte et helligt Levnet, kunde de desto lettere bevæge Andre dertil." Idet han nu videre omtaler, hvad der blev gjort i disse Menigheder for Kirketugtens Skyld, at Dvirgheden forenede sine Bestræbelser med Præsternes og beskiffede censores morum, maae vi tænke paa den reformeerte Kirke¹⁾. „Den værste Pest for Kirken, er en slet Hyrde. Men slet er baade den, som lever slet og lærer slet, og den, som lærer godt, men lever slet, og den, som lærer slet og kun tilsyneladende lever, som han bør²⁾. Allene den fortjener at kaldes en god Hyrde, der med den sande Lære forener et helligt Levnet; thi han opbygger med begge Hænder det himmelske Jerusalem.“ Niels Hemmingsen lægger saaledes den største Bægt paa Præstens Personlighed, og han kunde vel føle sig opfordret dertil.

Betragtningen af Sædelighedens Tilstand i vort Fædreland i Reformationens første Aarhundrede bekræfter noksom, med hvor megen Joie Niels Hemmingsen kunde sige, at Re-

1) L. Selweg antager (Den danske Kirkes Historie efter Reformationen I S. 132), at Niels Hemmingsen har danske Menigheder for Die, men at dette ikke er Tilfældet, kan sees af hans Enarratio viginti et unius psalmorum Davidis 1592 p. 389, hvor han udtrykkelig siger om de danske Menigheder: ubi tota disciplina ecclesiastica ad pastores devolvitur. Sefr. N i g s ch Praktische Theologie I S. 65.

2) Den Sætning, quicumque enim bene docet et male vivit, is mala vita plus destruit, quam doctrina ædificat, forekommer oftere baade hos P. Palladius og R. Palladius, og ligesom allerede Chrysostomus har indskærpet denne Sandhed, saaledes læres den ogsaa af de lutherste Pastoraltheologer efter Niels Hemmingsen. Sefr. Hartmanni Pastorale evangelicum 1678 l. II c IV § 1. A. H. Francke Collegium pastorale 1741 1 Theil p. 213. Niels Hemmingsen selv indskærper idelig denne Sætning: Postilla, Opusc. p. 1490. Fortale til Catechismi Quæstiones, Opusc. p. 173.

formationen ikke formaaede at forbedre Menneskenes Sæder tilligemed Læren, og end ikke den geistlige Stand gjør en Undtagelse fra denne Sætning¹⁾. Det fattedes vistnok ligesaa lidet i vort Fædreland som andensteds, hvor Reformationen fandt Indgang, paa store Personligheder, der vare udvalgte Redskaber i Herrens Haand og bleve Folkets Ledere og Styrere i Kampen for Kirkens hellige Sag. Men vende vi os fra dem til en almindelig Betragtning af den daværende geistlige Stand, da see vi, at kun altfor Mange af dem, der skulde være Hyrder og Lærere, vare personligen uberørte af Evangeliet, hvis Tjenere de kaldte sig. Skal det gaae efter Tal, skriver Luther til Nic. Amstdorf, saa kan man vende Evangeliet om og sige: Arbejderne ere mange, men Høsten ringe. Men det er den elendige Bug, der gjør, at der er saa Mange; aandelig talt blive Arbejderne ikke destomindre saa²⁾. Dette gjaldte ogsaa om Forholdene i den danske Kirke. En stor Deel af de monita, som de danske Biskopper udstedte paa Landemoderne, vare rettede imod Geistlighedens Usædelighed. Idelig indskræpes det, at Præsterne skulle være ærbare i deres Klædedragt og ikke klæde sig som Hofmand eller Gjøglere, at de ikke maatte bære forbudne Vaaben hos sig, og at de skulle besidde sig paa ærbare Sæder og en præstelig Anstand³⁾. En staaende Formaning er, at de ikke maae føre ublu og

1) G. L. Baden, Sæderne og Dplysningen fornemmelig mellem Klerket i Danmark og Norge i det første Aarhundrede efter Religions Reformationen. Afhandlinger 3 Bind S. 103 ff.

2) De Wette Dr. M. Luthers Briefe, Berlin 1827. 3 Th. S. 94. Den samme Klage serer Melancthon: Nunc rursus etiam in illis locis, ubi doctrina sincera recepta est, admittuntur ad ministerium multi indocti et ignavi. Loci communes theologici. Ed. Detzer. I p. 309.

3) Pont. Ann. III p. 30, 367, 373.

lidelig Tale, ikke drikke sig drukne ved Gjæstebud, ikke bande og sværge¹⁾. Paa Nøeskilde Landemøde 1567 paalagdes det Provsterne, at de under Geds Bekræftelse skulde offentlig paa Landemødet angive, om deres Præster vare Svirebrødre, Meenedere, Tyranner hjemme eller andensteds, om de sloges og bandede i Drukkenskab som affindige Mennesker, og Ordinantsens Bud bragtes i Erindring, at ingen Præst turde holde Drikjænk eller Krambod i sit Huus²⁾. I Mæret 1555 fandt de danske Biskopper, som vare forsamlede i Kjøbenhavn, det fornødent at indskærpe paany, at en Præst, som var en Manddraber, Hoerkarl eller Skjorlevner, turde ikke uden videre forblive i sit Embede³⁾. Førend Kong Frederik den Anden udgav sin Ordinants i Hæstefabssager d. 19de Juni 1582, sammenkaldte han Biskopperne i Kjøbenhavn og gav dem ved den Leilighed en streng Trettesættelse, fordi der idelig indløb Klager over saamange Geistliges forargelige og ryggesløse Levnet. Vi have bragt i Erfaring, skriver Kongen til Biskopperne⁴⁾, at der paa mange Steder i Riget findes stor Brost baade hos Provster og Præster saavel paa Landet som i Stæderne, da deres Liv ikke svarer til deres Lære, men de tildeels føre et utilbørligt Levnet med Drukkenskab, Horeri

¹⁾ *ib.* 373, 399, 406. Pastores sint in conversatione modestiores, honeste loquantur et servant modum, non agant scurras: de skulle ikke holde sig som Ubaarer; in conviviis et nuptiis non potent; non saltent in plateis instar histrionum. Nøeskilde Landemøde 1564. Manuscript gl. Kgl. Saml. 8. 3666—3667.

²⁾ Pont. Ann. III S. 411.

³⁾ *ib.* 335.

⁴⁾ Pontoppidan anfører dette Brev (III S. 438) dateret d. 8de Juni 1574; men i Haandskrift paa Kongens Bibl. er det henført til d. 28de Juni 1579. (Ny Kgl. Saml. 4, 1128). L. Helweg Den danske Kirkes Historie I S. 187.

og andre saadanne grove Laster til stor Forargelse¹⁾. Vi vilde gjøre hiin Tids danske Præstestand hellig Uret, dersom vi oversaae, at der ogsaa dengang fandtes i dens Midte duelige og samvittighedsfulde Kirkens Tjenere. Allerede paa sin første Bisitats i Efteraaret 1537 gjorde P. Palladius den glædelige Erfaring, at der fandtes flere Præster paa Landet, som baade vare lærde og fromme og vel stiftede til at kaldes til Kjøbstederne²⁾, og Niels Hemmingsen kjendte ogsaa hæderlige Mænd i Kirkens Tjeneste. Dog maatte han anvende Herrens Ord ved Propheten paa sin Tids Præster: I ere afvigede af Veien, I gjorde, at Mange stødte an mod Loven. I have fordærvet den Levi Pagt, sagde den Herre Zebaoth. Derfor haver jeg ogsaa gjort Eder foragtelige og nedrige for alt Folket, efterdi I ikke bevare mine Veie og ansee Personer i Loven (Mal. 2, 8—9). Og ved disse Ord udbryder han: „er det ikke ligesaa med vore Præster? Thi at de afvige fra Veien, derom vidner Manges Stolthed, Gjerrighed, Skamløshed, Druffenskab, Umaadelighed og andre Laster“³⁾. Vi kunne saaledes vel forstaae, at Niels Hemmingsen, naar han skrev en Pastoralthologie, kunde føle sig stærkt opfordret til at lægge sine Læsere paa Hjertet, hvordan en christelig Præsts Liv og Levnet bør være. Dette gjør han ogsaa i sin Pastor, som derved for en stor Deel kommer til at indeholde en Moral

¹⁾ ib. 438. I blandt monita paa Dønsø Landemøde 1560 findes følgende Paamindelse: Choreis ad tympanorum pulsum compositis nullo pacto illos interesse volo, nedum pepla honestarum mulierum attingere aut ipsarum capita veneranda (ikke som Pontopp. anfører Ann. III, 374 aut ipsarum verenda) histrionice denudare, ulla ratione permittam. Bloch syenste Geistlighed 1 S. S. 35.

²⁾ Peder Palladius, Sjællands første evangeliske Bisop. Af A. C. L. Heiberg. Theol. Tidsskrift, 4 B. p. 34.

³⁾ Fortalen til Catechismi Quæstiones. Opusc. p. 173.

for Præster, hvoraf følger, at Grændsen mellem Pastoraltheologien og Moralen ikke fastholdes. Af denne Feil lider den hele ældre Pastoraltheologie; vi kunne see det, i hvilket af de tre patristiske Hovedværker, vi tage for os, Gregor af Nazianz's *ἀπολογητικός*, Chrysostomus's *περι ιερωσύνης*, og Gregor den Stores liber *pastoralis curæ*¹⁾. Endnu længe efter Niels Hemmingsen blev Pastoraltheologien betragtet som en Deel af den kristelige Moral. Den forekom under dennes specielle Deel, der indeholdt de enkelte Stænders Pligter, hvorunder da Pastorernes og de kirkelige Læreres Klogskab (*prudentia pastorum atque doctorum ecclesiasticorum*) ogsaa afhandlede²⁾. Præstens Personlighed har en uendelig stor Betydning for hans hele Embedsvirksomhed. Hvad enten han fremtræder som Liturg, Prædikantholder, Katechet eller Sjelesørger, vil hans naturlige Anlæg og Naadegave, hans Dannelse og Sindelag komme væsentlig i Betragtning. Men kun forsaavidt som Begrebet af den enkelte kirkelige Function, som Præsten paa Embeds Begne har at udføre, nødvendigt kræver det, er Hensynet til hans Personlighed et Moment i den praktiske Theologie. Men hertil indskrænkede de ældre Pastoraltheologer sig ikke. Da det ikke kunde nægtes, at Præsten ogsaa udenfor sit Embede i Livets almindelige Forhold ved sin hele Maade at være og handle paa kunde tjene til Opbyggelse eller være til Forargelse, inddroge de Præstens hele Vandel under Pastoraltheologien. Det er blevet bemærket om Kirkefaderen Ambro-

1) *Gregorii Nazianzeni Theologi Opera*. Coloniae 1690 Tom I. *Joh. Chrysostomi Opera*. Parisiis 1718 Tom. I. *Scti Gregorii Papæ I cognomento Magni Opera* Parisiis 1705 Tom. II.

2) *Deylingii Institutiones prudentiæ pastoralis* ed. Chr. Küstner. Lipsiæ 1768 p. 1. 2.

sius's Skrift de officiis ministrorum, at det hellere burde hedde de officiis ad ministros¹⁾, og denne Dom gjælder alle Forsøg paa at skrive en særegen Moral for Præster. Thi officia ministrorum maa nødvendigviis i Livets almindelige Forhold blive slet og ret officia, det er de almindelige Pligter, som alle Christne have at opfylde. Vi vilde ogsaa hos Niels Hemmingsen faae at see, at en saadan speciel Moral for Præster ikke lader sig gjennemføre, fordi den bestandig slaar over i den almindelige christelige Moral. Men det maa erkjendes som et Fremmskridt, at han ligesom i Føllesen af, at Moralen og Pastoraltheologien ikke bør sammenblandes, deler sin Pastor i to Hoveddele og handler særskilt i den første om Præstens Person og i den anden om hans Embedsgjerning²⁾. Om denne Inddeling yttres han sig paa følgende Maade: „Hvorledes en Hyrde, det vil sige den, som lovligen er sat til at vogte Christi Hjord, bør føre sit Levnet og sit Embede, det mener jeg indbefattes i tvende

1) Nisg's Praktische Theologie. Bonn 1847 I S. 51.

2) Noget Lignende foreslaar en nyere, katolsk Theolog Graf, der har givet indholdsrige Bidrag til den praktiske Theologie. Sa ich möchte, skriver han, in jeder praktischen Theologie auch die sonstigen Voraussetzungen einer gedeihlichen Amtsführung z. B. fortgesetzte Bildung, natürliche und kirchliche Berufung, die Gnade, aufrichtiges Ringen nach immer größerer Vervollkommnung, priesterlicher Wandel, Gebet, Meditation, Klugheit, Vertrauen von Seite der Pfliegempfohlenen u. s. w. nicht vermissen. Man lege in der Einleitung diese Voraussetzungen in der allseitigsten Beziehungen dar, nur nehme man sie nicht als ein wesentliches Glied in die praktische Theologie selbst auf, in welche sie mit unübersehbar und unerschöpflich Anderem allerdings gehören, wenn man die praktische Theologie als eine Anleitung für Geistliche ansieht. Verweist man Dieses und Aehnliches in die Einleitung, sofern es keine kirchlichen, amtlichen Thätigkeiten sind, so hat man die praktische Theologie nicht mit Fremdartigen vermischt. Graf Zur Praktischen Theologie. 1 Abth. Tübingen 1841. p. 158.

Hovedstykker. Det ene angaaer Hyrdens Person, det andet hans Embede. Med Hensyn til hans Person komme tre Ting i Betragtning: hans private og eensomme Liv, som Gud alene tilfulde kjender, hans huuslige og borgerlige Liv, som ogsaa sees af Menneskene. Med Hensyn til Embedet maae vi overveie, hvorledes han bør vogte Hjorden, og hvad der staaer i Forbindelse hermed¹⁾. Vel er det hele Indhold, som burde forekomme i en Pastoralthologie ikke optaget og behandlet i Pastor; men hvad vi end ellers savne deri, siige vi med den Theolog, der sidst har fremhævet Niels Hemmingsens Betydning for Pastoralthologien, vi finde hos ham en klar og sikker Udvikling af Grundlaget til en Homiletik, Glentifik og Parakletik, og der gaaer igjennem det Hele en mild og alvorlig Bonnens Aand²⁾.

Niels Hemmingsen skrev sine theologiske Skrifter paa Latin efter den Tids Fordringer, og hans Foredrag er klart og elegant³⁾. Han ligner ogsaa deri Melancthon, at han

¹⁾ Pastor. Opusc. p. 94, 95.

²⁾ Nijsch Praktische Theologie I S. 80.

³⁾ Af større Skrifter har Niels Hemmingsen kun skrevet paa Dansk Biffens Dei 1570. „Saa er jeg og her tilskiftet og haver i mange Aar baade læst og skrevet i den hellige Skrift besynderlig paa Latin. Men paa det at jeg ogsaa kan gavne og undervise dem, som ikke kunde læse eller forstaae Latine, haver jeg draget tilsammen af den prophetiske og apostoliske Skrift denne Bog.“ Fortale XVII. Vel mener Niels Hemmingsen, at hans latinske Skrifter oversattes bedre paa Tydsk end paa Dansk, og da Ditlef Holck til Seygaard havde opmuntret Niels Lauripsen til at fordanste Niels Hemmingsens Skrift de universali gratia, raadede Niels Hemmingsen til, „at man skulde see det an en Tidlang, indtil han kunde blive udsat paa Tydsk, hvilket er et meget ordrigere Sprog.“ Fortale til Dr. Niels Hemmingsens Bog om Guds Naade. Udsat af Latinen ved Niels Lauripsen. Alhyn. 1593. Men han taler Modernalets Sag imod dem, der meente, at det ikke var gavnligt, at der skreves paa Dansk om gubelige Ting. „Gode Beger,“ skriver han (i sin Fortale

havde en grundig sproglig Dannelse og ligesom sin store Mester begyndte han sin Universitets = Virksomhed med at holde Forelæsninger over det græske Sprog. Mesterlig forstod han den Kunst, som han anbefalede alle Lærere, at lede Lærlingen „Fod for Fod“ til Maalet¹⁾, hvorved hans store Færdighed i Logik og Dialektik kom ham tilgode. Med streng Nøiagtighed giver han Definitioner, Inddelinger og Underafdelinger af ethvert Begreb. Gjør han end ofte i denne Henseende for meget af det, saa gaaer der dog en Ro og Bestemthed igjennem det Hele, som allevegne oplyser og veileder Læseren. Man er aldrig i Tvivl om, hvad han vil sige, og den Roes, hans Samtidige Erasmus Rætius giver ham for Klarhed, Orden, Ekjsomsomhed og Besindighed, er ikke usfortjent²⁾. Han har et omfattende og

---

til Johan Brentii 25 Prædiker af Latinen fordansket ved Haagen Laurentson. Kbhvn. 1563.) „som søges Guds Ære med, Menneskens Saltighed og Ingen ubemt overstriges med, ere saare nytteligt at de paa alle Tungemaal udsættes. Er det tilberligt, at hvert Land haver sin Landsret paa det Maal, at hver i Landet forstaae kan, ei kan man heller laste, at hvert Embede haver sin Straa, som deres Bestilling befattes udi, meget mere er det tilberligt, at de, som have foret Christo udi Daaben og bære Christi Navn, at de paa deres Maal have gode Bøger adskillige, udi hvilke de kunde læse og daglig forbedre sig udi al Gudsfrygtighed. Læser man med Lyst store Kongers og Herrers, som Alexandri, Casaris og Andres Historier, meget større Lyst skal det være Christne Mennesker, at de kunne udi adskillige Bøger læse om denne heimgættige Fyrste Jesu Christo“.

1) Ordine et pedententim. Niels Hemmingsens Fortale til J. Tursons Vocabularius. Hafniae 1561.

2) Nielaum qua propter ut est divina voluntas
 Sic nostrum complexa, ut et hunc præstare docendo
 Vellet, confestim quod summum est pene, probato
 Detulit ingenium: cui vis amplissima inesset
 Conando: assiduosque etiam tolerare labores
 Posset, et in faciles transferre gravissima sensus.
 Hoc cum iam superet methodoque excellat, in omnes
 Quas tractat lucem doctrinas fundit eoque
 Artifice in varias iampridem lumina partes

grundigt Kjendskab til den Hellige Skrift, han anvender den paa en sikker og frugtbar Maade og belægger sin Tale med mange velvalgte og velfortolkede Sprog af det Gamle og Nye Testament. Han citerer flittig Kirkesædrene; Augustin og Ambrosius, Chrysofomus og Damascenus, Bernhard og Gregor lader han med Flere af de gamle Lærefædre komme tilorde ved Siden af Luther og Melandthon. Den Augsburgske Confession nævnes vel i hans Skrifter¹⁾, men han gjør ingen eftertryffeliger Brug af dens symboliske Betydning. Men det maa ogsaa erindres, at skjøndt den tidlig blev almindelig bekjendt i Danmark ved Sadolins danske Oversættelse 1533²⁾, saa erkjendtes den dog først som symbolisk Bog for den danske Kirke i Frederik den Andens Befaling af 1574³⁾. Hans classiske Dannelselse stiller den græske og romerske Oldtids Digtere og Philosopher til hans Raadighed, og Homer og Terents, Plato og Cicero m. fl. maae give Sententser til at oplive Fremstillingen. Idet vi nu skulle fremstille Niels Hemmingsens Pastoralthæologie,

Sunt invec̄ta. Acri censura pensitat hoc quod
Pensitat, et nullis subacerbis vocibus urit
Scribendo.

Erasmus Lætus: Rerum danicarum Ll. XI p. 504.

1) F. Ex. Commentaria p. 800. Den af Niels Hemmingsen forfattede Tale om Herrens Nadvere eller Aiterens Sacramente (1557) er forsynet med hans Underkrift, hvori han kalder den augsburgske Confession „den sariske og vore Kirkes Confession og Bekjendelse om den allerhelligste Nadvere.“ Helw og Kirkehistoriske Samlinger 1850 2det Hefte S. 224 ff. Hvorledes den augsburgske Confession noget senere anbefaledes Geistligheden, kan t. Ex. sees af en Landemøds-Tale af den skaanske Biskop Magnus Matthiæ de confessione augustana. ΤΕΣΣΕΡΑΙΕΚΑΣ orationum, quæ Lundia olim in Synodis anniversariis inde ab anno 1590 ad annum usque 1603 publice sunt habitæ a Magno Matthiæ Ecclesiarum Schaniæ Superintendente. Hafniæ MDCIV p. 48.

2) Münter Danske Reformationshistorie 2 Deel S. 275.

3) Pont. Ann. III, 52 ff.

begynde vi med den første Deel af hans Pastor, som indeholder hans Lære om Præstens Person. Thi hvad vi end efter vor Betragtning af Pastoralthelogien domme om denne Lære, saa er det dog vist, at Niels Hemmingsen anseer den som et Hovedstykke af Pastoralthelogien og lægger megen Vægt paa den. Han har udført den med stor Omhu, og den er baade opbyggelig og indeholder interessante Bidrag til at lære hiin Tids Forhold og Sæder at kjende. I vort andet Afsnit følger da den egentlige Pastoralthelogie, idet vi af hans forskjellige Skrifter samle hans Kirkeforfatningslære, hans Liturgik, Homiletik, Katechetik og Anviisning til Sjælesorg.

Dr. Niels Hemmingsens Pastoraltheologie.

Første Deel.

Præstens Person.

Niels Hemmingsen begynder sit Skrift om Hyrden med en Bøn til Overhyrden. Han beder Jesus Christus, at han af Ordets Kilder vil indgive ham, hvad han bør skrive, og forunde ham Naade til selv at leve efter den Regel, han foreskriver Andre¹⁾. Vi forbigaae, hvad han lærer om, hvorledes en Præst aldrig bør slippe Christum af sine Tanker²⁾, om hvorledes han af al Iver bør beslitte sig paa et reent Sind³⁾, ligesom ogsaa, hvad han lærer om Tanker, Affecter, Billie og Hu, den aandelige og legemlige Dvælse⁴⁾. Alt dette hører til den almindelige Moral og afvindes ikke noget eienommeligt Indhold derved, at Niels Hemmingsen minder om, at Præsten er et Sendebud i Christi Sted⁵⁾, og at den Haand, som vil aftvætte Andres Besmittelse, maa selv være reen⁶⁾. En Anviisning til Læsning og Studium rykker os det Pastorale nærmere. „Selv store Lærere“, siger Niels Hem-

1) Pastor Opusc. 94.

2) Pastor Opusc. 95.

3) Pastor Opusc. 95—97.

4) Pastor Opusc. 99—109.

5) Pastor Opusc. 95 — pro quo legatione fungitur cuiusque vices agit.

6) Pastor Opusc. 95. Heller ikke hvor han i anden Deel af Pastor vender tilbage til Betragtningen af Præstens Personlighed, forsaavidt som han her være et Monster for Hjorden, Pastor Opusc. 65. 66, finde vi Andet end almindelig kristelig Moral.

mingfen, „baade kunne og skulle hver Dag gjøre Fremgang i Christi Skole ved Læsning og Betragtning af Ordet og ved Bøn, efterdi vi Alle, som Paulus vidner, kjende stykkeviis“¹⁾. Svormeget mere maatte han da ikke lægge sin Pastor det vedholdende Studium paa Hjerte? Oftere udtalte han sig i sine Skrifter om Theologiens Studium; han havde ikke for-gjæves hørt Melanchthon sige, at der ikke var nogen ypperligere Gjerning end selv at lære og at lære Andre Guds Ord²⁾. og Theologien var ham „Dronningen for alle Videnskaber“³⁾. Svori nu Theologiens Studium bestaaer, finder han i Kortthed udtalt i Apostelens Formaning, „at vi skulle give Agt paa Læsningen, Formaningen og Lærdommen“, og dens Formaal beskriver han saaledes, „at derved Christi Kirke og med den vi selv, som ere en Deel af den, maae oplæres til Salighed“⁴⁾. Denne Betragtning havde han lært i Reformatorerens Skole, som gjenlød af Luthers indholdsrige Ord: Die wahre Theologie stehet in der Praktik, Brauch und Uebung, und ihr Fundament und Grundveste ist Christus, daß man sein Leben, Sterben und Auferstehung mit dem Glauben ergreife⁵⁾. Noget sammenhængende Fremstilling af Theologiens Studium havde Luther ikke givet; hans om-sprede Ytringer derom samlede af Hieronymus Weller, men kom først mange Aar derefter i Trykken⁶⁾. Allerede

1) *Commentaria in omnes epistolas apostolorum*. Lipsiae, 1572. p. 763.

2) *Epistola Dedicatoria til Fortællningen af Epheserbrevet*. *Commentaria* p. 380. *Audiui aliquando ex ore optimi et sanctissimi viri D. Philippi Melancthonis nullum præstantius opus esse quam docere et discere verbum Dei.*

3) *Enchiridion*. Opusc. p. 324.

4) *ibid.*

5) *Werke*, Bd I & XXII, 11. Det var A. S. Francke, som i sin *methodus studii theologici* cap. 1 § 3 i en følgende Tid felte sig opfordret til paany at indskærpe denne Sætning: *Christus studii theologici finis.*

6) *Hieronymus Weller de studio theologico rite instituendo* etc. Kjøbenhavn

i sit Skrift til den tydske Adol havde Luther efterviist det Forkastelige i den da brugelige Fremgangsmaade ved Theologiens Studium. Man beskæftigede sig ikke grundig og alvorlig med den hellige Skrift. Universiteterne, skriver han, trange vissefelig ogsaa til en god og kraftig Reformation; jeg er nodt til at sige det, hvo der saa bliver vred derfor¹⁾. Den første theologiske Methodologie skyldes Melancthon; vi tænke her paa hans brevis discendæ theologiæ ratio²⁾, der er affattet i den største Korthed. „Med den hellige Skrift, maa man være meget fortrolig og læse den tidlig og sildig. Dernæst bør man tilegne sig Summen af den kristelige Lære, hvortil han anbefaler Brevet til Romerne og sine loci communes. De gamle Canones bør ogsaa læses, for at vi kunne vide, hvad Kirken har fastsat og besluttet. For at uddanne sin Stil bør man lægge sig noget efter Humaniora, og Sprogkundskab, Dialektik, Grammatik og Rhetorik er nødvendig for Theologen, der heller ikke burde forsømme Philosophien.“ Disse Grundtræk møde vi ogsaa hos Niels Hemmingsen³⁾. I sin Fortolkning af den 84de Psalmes Vers 5⁴⁾ giver han et almindeligt Overblik over det hele theologiske Studium. Paa tvende Maader kan man komme til Kundskab om den himmelske Lære „deels ved en hemmelig

---

1617 (udgivet af J. G. Jochius 1727) *Buddei Isagoge Historico-theologica*. Lipsiæ 1727. p. 6.

1) Werke, Wald X. p. 378.

2) Opera Vitebergæ 1583. Pars II. p. 35—37.

3) To andre Disciple af Melancthon Urbanus Rhegius og Chytræus udferte ligeledes disse deres Mesters Grundsatninger, den Første i sin Anviisning: *Perbrevis ratio fructuose studendi in sacris literis*. Opera Noribergæ 1562 III. p. 14—17, og den Anden i sin Tale *de studio theologico recte inchoando* Viteb. 1561. 12mo. Schüz Vita Chytræi. I. 1720. p. 171. ff.

4) Efter den sædvanlige Tædning Vers 6.

Indgivelse og guddommelig Inspiration uden at Mennesket selv gjør Noget dertil, saaledes som vi see det med Profeter og Apostler, og deels ved menneskeligt Arbeide og Stræben, det vil sige ved et alvorligt Studium af den himmelske Lære. Hertil horer nu 1) en stadig Læsning af den hellige Skrift, hvortil der udfordres Kundskab i de Sprog, hvori Skriften er os overleveret, og Kundskab i Dialektik og andre Fag især, Physik. 2) maae Hovedstykkerne i den himmelske Lære nedskrives, ordnes og henføres til deres bestemte Klasser. 3) maa der lægges Mærke til Axiomer og Exempler, som hjælpe til at domme i tvivlsomme Tilfælde. 4) maa alt dette vel bevares i Hufommelsen, forat det kan have paa rede Haand, naar det gjøres fornødent. 5) horer hertil *Θεωγία*, hvorved vi ligesom i en aandelig Anskuelse betragte den hele Skrift. Ved Hjælp af den sammenstille vi det Lige og Ulige, løse vi Antilogierne, udgranske vi Definitioner, Inddelinger, Distinctioner og Fortolkningen af vanskelige Udsagn, og paa denne Maade bringe vi et System af corpus doctrinæ istand ¹⁾. 6) *παράδοσις* det er Fædrenes Overlevering. Den lærer os de hellige Fædres Tanker om enhver enkelt Sag. Bevises denne Overlevering af Guds Ord, saa har den Bægt og Myndighed af Ordet, og derfor holde vi med uroffelig Tro fast ved det nicæniske, athanasianske, ambrosianske og det saakaldte ²⁾ apostoliske Symbolum, som ere aabenbare Frem-

1) *Θεωγία* speculatio est, cum ad loci alicuius veram explicationem non sufficit sensus, sed requiritur contemplatio, qua eruuntur definitiones, divisiones, qua fiunt collationes plurium locorum, ex quorum collatione sententia vera eruitur — Huius contemplationis contentus plurimas hæreses in Ecclesia peperit. Syntagma Opusc. p. 800.

2) Melancthon antog, at det var forfattet af Apostlerne: sive ipsi Apostoli, quod est mihi credible, ita inter se collatis sententiis conscripserint, sive circa illa tempora auditores apostolorum conscripserint, acceptum ab Apostolis. Postilla III. p. 300.

stillinger af Guds Ord. Kan derimod Overleveringen ikke bevises, saa er den enten imod Ordet, og da afstye vi den som Slangens Nest, der forførte Eva, eller den har ikke Ordet udtryffeligt for sig, og da antage vi den paa Grund af deres Anseelse, som overleverede os den, saalange indtil den sande Læres Fjender gjøre en fordærvelig Anvendelse deraf¹⁾. Gangen i denne Plan er saaledes følgende: udru-
 stet med de nødvendige Forkundskaber navnlig i Sprogene, giver den vordende Theolog sig til at studere den Hellige Skrift og vinder som Resultat deraf Indsigt i den christelige Troeslære. Under den videre Bearbejdelse og Tilegnelse af Skriftens Indhold naaer han omsider dertil, at han kan be-
 trakte den i en Totalanskuelse, i hvilken han seer dens hele Indhold i Ideens Lys klart og sammenhængende. Kommer saa hertil endnu det kirkehistoriske Studium, saa giver dette den kirkelige Holdning og Sikkerhed i de theologiske Contro-
 verser. Baade Niels Hemmingsen og Melanchthon anbefale Læsningen af Fædrene overveiende i dogmehistorisk Interesse²⁾.
 Hvad de dermed fordre af Theologen, var vanskeligt nok, naar man erindrer, hvad et Kildestudium paa hiin Tid havde at betyde med de ufuldfomne litterære Hjælpemidler, som da stod til Raadighed. Dog ogsaa her kom Melanchthon de Sø-
 gende imøde, idet han gjorde Begyndelsen blandt lutheriske Theologer som Kirkehistoriker med sit Skrift de ecclesiae auctoritate et de veterum scriptis 1539, en Efterviisning af, hvorledes Kirkefædrenes Lære forholder sig til Guds

1) Enarratio psalmi 84. Opusc. p. 1214. Cfr. commentaria p. 608.

2) Historien ansaaes dengang ikke for nogen selvstændig Videnskab ved Danmarks Høiskole, men kun for et Anhang til Ethiken, som en Samling af lærerige Exempler. A. S. Vedel af C. F. Wegener S. 27. Det Samme gjaelder om Kirkehistorien, som kun brugtes til at oplyse de andre theologiske Discipliner.

Ord i den Hellige Skrift¹⁾. Niels Hemmingsen indleder sin Enchiridion theologicum med en *ὑπόμνησις* ad lectorem, hvori han udførligere udvikler det ovenfor angivne Grundrids af Theologiens Studium²⁾. Han afhandler det Hele i fem Dele: om de Principer, som den vordende Theolog bør medbringe til Theologiens Studium, om Skriftens Inddeling, om dens rette Fortolkning, om en sikker Anvendelse af dens Bidnesbyrd og om Maaden, hvorpaa Antilogierne løses. Den ledende Grundtanke, som gaaer igjennem denne Anviisning kjende vi af det Foregaaende, af Enkeltheder ville vi kun anføre, hvorledes han giver Veiledning til Studiet af den hellige Historie. „I Historien“, siger han, „bør man lægge Mærke til sex Ting, Chronologien, Lærens Udbredelse, de forskjellige Undere, hvorved Lærens Sandhed bevises, Kirkens udvortes Forfatning og Kors, Kirkens underfulde Frelse under mangeslags Farer og Exemplerne paa Guds Forsyn, Forjættelser, Trudsler, paa Fald og Straf, Bod, Tro, Taalmodighed, Bekjendelse og andre Dyder. Thi den forstandige Lærer, som giver Agt paa disse Exempler og gjemmer dem i sin Hufkommelses Skatkammer, vil anvende dem paa den nærværende Kirkes Tilstand“³⁾. Skjondt dette nærmest er sagt om den hellige Historie, lader det sig dog let anvende paa Kirkehistoriens Studium i Almindelighed. Saa nødvendigt det nu end er, at den, der vil studere Theologie, medbringer de almindelige Forkundskaber til dette Studium, saa kjender Niels Hemmingsen dog en Betingelse, som staaer over alle de Andre. „For

¹⁾ Halle Versuch einer Charakteristik Melancthons als Theologen. Halle, 1840. p. 206 ff.

²⁾ Enchiridion theologicum. Opusc. 319. ff.

³⁾ Enchiridion. Opusc. p. 325.

det Første", siger han, „mener jeg, at der maa bringes et fromt Hjerte med til Skriftens Læsning, og dernæst forlanger jeg, saa meget som muligt, videnskabelig Dannelselse og Kundskab i Sprog“¹⁾. Luther havde givet Theologen de tre Regler: oratio, meditatio, tentatio²⁾, og Melancthon havde sagt, at enhver god Theolog maatte nødvendigvis først være en Grammatikus, dernæst en Dialektikus og endelig et Vidne³⁾. At blive Theolog er ogsaa for Niels Hemmingsen det Samme som „at blive den Helligaands Discipel“⁴⁾. Det er derfor aldeles fornødent at være en troende Christen, inden man kan blive en Theolog, og de Principer, som den vordende Theolog bør medbringe til Theologiens Studium, angives saaledes. „Det maa være ham det visseste af Alt: at der er een sand og evig Gud, — og han maa forbande Hedningernes Polytheisme og Manichæernes to Guder, — at denne sande Gud har givet Verden sit klare og faste Ord som et ufeilbart Vidnesbyrd om sin Villie, at dette

1) Enchiridion Opusc. p. 324.

2) Ueber das will ich dir anzeigen eine rechte Weise in der Theologia zu studiren, der ich mich geübt habe: Wo Du dieselbige hältst, sollt Du also gelehret werden, daß Du selbst könnest (wo es noth wäre) ja so gute Bücher machen als die Väter und Concilien — — Und ist das die Weise, die der heilige König David (ohn Zweifel auch alle Patriarchen und Propheten gehalten) lehret im 119 Psalm: da wirst Du drei Regeln innen finden, durch den ganzen Psalm reichlich, sürgerstellet und heissen also: Oratio, Meditatio, Tentatio. Luther Vorrede über den ersten Theil seiner Deutschen Bücher. Walch XIV. p. 423.

3) Omnis bonus theologus et fidelis interpres doctrinæ cælestis necessario esse debet primum Grammaticus, deinde Dialecticus, demique testis. Strobel Historisch litter. Nachricht von Philip. Melancthon's Verdiensten um die heilige Schrift. Altd. u. Nürnberg 1773 S. 3.

4) Enchiridion Opusc. p. 324. Luther: Aber sei mir gewiß, einen Doctor der heiligen Schrift wird dir Niemand machen, denn alleine der Heilige Geist vom Himmel, wie Christus sagt Joh. 6, 45. Walch B. X. p. 384.

Ord indeholdes i Mose, Propheternes og Apostlernes Skrifter, at ligesom Alt, hvad der ikke udtrykkelig har dette Ord for sig, ingenstunde kan ansees formodent til Salighed, saaledes maa Alt, hvad der strider mod dette Ord, være en Forbandelse¹⁾. Den blotte Kundskab nytter ikke „med Kundskaben om den himmelske Lære maa der hos Ordets Tjenere som hos alle Andre være forbunden en levende Følelse i Hjertet, uden hvilken Læren ikke gavner, nemlig Troens Følelse“²⁾. Men Niels Hemmingsen har ikke blot leilighedsviis udtalt sig om den theologiske Methodologie; i et selvstændigt Skrift de methodis har han behandlet et større Partie deraf, nemlig hvad der angaaer Skriftfortolkningen og Prædiken³⁾. Dette udkom første Gang i Rostock 1555, og saaledes er Niels Hemmingsen ogsaa her den Første, der forsøgte at gennemføre, hvad der var antydet af Reformatorerne, fornemmelig af Melancthon. Thi Chytræi hørhørende Skrift udkom først nogle Aar derefter⁴⁾. Dog er det ikke blot den theologiske Methode, som Niels Hemmingsen her giver; den første Bog handler om Methoden for det videnskabelige Studium i Almindelighed. Da denne Bog er stiftet til at give en Forretstilling om den philosophiske og isærdeleshed logiske Forskole, hvori hiin Tids Theologer dannede sig, ville vi kortelig an-

1) Enchiridion Opusc. p. 324.

2) Enarratio in psalmum 84. Opuc. p. 1214. Cfr. De methodis L. II. p. 57.

3) De methodis libri duo, quorum prior quidem omnium methodorum universalium et particularium quarum usus est in philosophia, brevem et dilucidam declarationem, posterior vero Ecclesiastes sive methodum theologiam interpretandi concionandique continet. Opusc. p. 1—90.

4) David Chytræi oratio de studio theologiæ recte inchoando. Vitemb. 1561.

fore dens Hovedindhold. „Der er to Slags Methoder, den almindelige (universalis) og særegne (particularis). Den almindelige er den Bei, som maa følges, naar man vil foredrage en heel Disciplin, og den inddeles i Synthesen, Analyfen og Diarefen¹⁾. Dette ophyses ved at vise Anlægget og Compositionen af flere af de berømteste Philosophers og Theologers Skrifter saasom af Aristoteles's Organon, Physika og Politika, Euclids Elementa Geometrica, P. Lombardi sententiarum libri, Melancthons loci o. s. v. Den særegne Methode lærer, hvorledes Spørgsmaal, som fremsættes om forskjellige Ting, skulle udvikles²⁾, og er en Anviisning til at bruge de logiske Syllogismer og til at disputere. Vi vide, hvilken Betydning man i hiin Tid tillagde Færdigheden i at disputere³⁾. Udartede den end ofte til et sophistisk Spilfægtteri, var der dog en Side, hvorfra den maatte betragtes til sin Fordeel. Ligesom Kirken i mange andre Henseender ved Reformationen maatte vende tilbage til Begyndelsen, saaledes ogsaa i Theologien. Den nye Theologie maatte begynde med Apologie, og Apologeten maatte kunne disputere. At der var virkelig Brug for denne Kunst bevise ogsaa de Colloqvier, som i kirkelige Anliggender afholdtes af Reformatorerne og deres Modstandere⁴⁾. Dog at den blotte Disputerkunst ikke

1) De methodis. Opusc. p. 9.

2) ib. p. 16.

3) I Fundatsen for Kjøbenhavns Universitet af A. 1539 hedder det: Enhver Magister skal da disputere engang hvert Fierdingaar om ethiske, oeconomicke og politiske Materier, samt om Kirkestille, om Egtekab, Love og Vedtægter o. s. v. Krag Christian den Tredie. Kbhvn. 1776. 1 D. S. 668 ff.

4) Dialektiken kom paa en Maade til symbolisk Værdighed. See *Apologia Confess. Hase* p. 253.

kunde gjøre det, veed Niels Hemmingsen saa godt som Nogen, og det er andre Baaben, han anbefaler Ordets Tjenere. „Sophistiken“, siger han, „er der ingen Ende paa, og selvgelig vil man gjendrive alle Sophismer, bærer man sig ad, som om man vilde fange Bindene i et Garn. Hvad skal man altsaa gjøre, hvorledes skal man stride mod Sophisterne? Kirkens Hyrder, som vilde seire i denne Kamp, bør fremfor Alt have faste og klare Vidnesbyrd og Lærens forskjellige Hovedstykker, og ikke lade sig ved nogen Dialektik bortdrage fra den. Det vil være dem til megen Gavn, dersom de ere ret underviste i den sande Dialektik. For det Andet bør de med brændende Bøn bede Gud, at han selv vil værdiges at give sit Ord Kraft imod Sophistiken, at ikke Sandheden skal indvilles i den gamle Slanges Bugter og qvæles, det vil sige, at den ikke ved Sophistiken skal enten ganske omstedes eller i det mindste forvanskes. For det Tredie maae de vogte sig for uegentlige Talemaader, hvilke Paulus kalder *νεροφωνίας*, og noies med den eenfoldelige Tale, som Sandheden elsker. For det Fjerde, dersom de, skjøndt de ere saaledes væbnede, alligevel ikke ere istand til at svare skarpt til alle Sophismer, saa bør de være tilfredse med den eenfoldelige Lære, som udtrykkes i klare Ord og bekræftes ved Skriftens samstemmende Vidnesbyrd¹⁾. Endnu tilføies den rhetoriske Methode²⁾ som gennemgaaer de forskjellige Dele i en sammenhængende Tale (exordium, narratio, divisio seu propositio, confirmatio, confutatio et peroratio), og hermed ender den første Bog. Den anden Bog, ecclesiastes sive methodus concionatoria,

1) Enarratio in ps. 84. Opusc. 1226, 1227.

2) De methodis. Opusc. p. 49.

falder i to Dele. I Fortalen hedder det: „enhver Kunstner bør kjende de Forskrifter, som kunne lede hans Tanke og Haand, naar han gaaer til sit Værk. Biskop kan ogsaa Een og Anden, som ikke kjender hine Forskrifter, stundom gjøre Noget, der ligner, hvad Kunstnerne gjøre. Men Kunstneren handler langt sikkere og fuldkomnere, fordi han ikke gjør Noget uden at vide hvorfor og har Ideen for Die. Paa samme Maade bør Theologen kjende de Forskrifter, der anvise ham, hvorledes han skal lære Andre Gudsfrygtighed i Sind og Levnet. Thi det er en stor Bildfarelse og røber en utaaelig Ringeagt imod Guds Ord at behandle det, som var der hverken Orden eller Maade deri. Der er dog i Guds Skabning den beundringsværdigste Huusholdning og Orden baade i det Høie og i det Dybe, og det er vist, at al Forvirring i Verden stammer fra Djævelens og Menneskenes Dndskab. Hvor kan man da tvivle om, at denne skjonne Orden i Guds Verden ikke ogsaa skulde finde Sted i den hellige Theologie? Anviisningen til at følge den kaldes med en passende Methaphor Methodus. Thi ligesom den, der følger den slagne Vej, lettere kommer til Maalet, end den, som med stor Besvær arbejder sig frem dertil gjennem Strømme og Skove, over Bjerg og Dale, saaledes vil den, som kjender Metoden, langt hurtigere komme til Kundskab, end den, der læser Bibelen uden Orden. Han øder baade Klid og Kraft og faaer tilsidst Kjede til sit Arbeide. Derfor har jeg foretaget mig at skrive den theologiske Methode, hvorunder jeg indbefatter den rigtige Maade at fortolke Skriften og at indrette sine Prædikener paa. Den første sætter os istand til at forstaae andre Fortolkere og til selv at fortolke Skriften, og den anden lærer os at tale med Færdighed og Fylde i Menighedens Forsamling uden at snakke hen i Taa-

get¹⁾). Han afhandler først Skriftens Inddeling²⁾, og udvikler derpaa den hellige Fortolkningskunst efter de fire genera interpretandi, grammaticum, dialecticum, oratorium og mixtum interpretandi genus, og tilføjer Videt om Brugen af Commentarer³⁾. Den følgende Deel skal blive omtalt under hans Theorie om Prædiken. Det var ikke ringe Fordringer, som Niels Hemmingsen meente burde gjøres til Ordets Tjenere med Hensyn til deres videnskabelige Dannelse, men han betragtede Kirkens daværende Tilstand med for megen Besindighed til ikke at see, at Omstændighederne bød at nedstemme disse Fordringer, og hvad han i sin Pastor giver om Præstens Læsning og Studium, indskrænker sig derfor til det Nødvendigste⁴⁾.

„Fra gamle Dage“, skriver han, „havde man i Kirken udvalgte Lectier af Propheterne og Psalmerne. Fornemmelig havde man valgt saadanne Stykker, som bedst vare stikfede til at opmuntre til Bon. Eiden da Lusten til at læse og bede begyndte at kjølnes, udgav Paven den Lov, at man nødvendig maatte vise Gud denne Dyrkelse. Men dette var grundet paa en falsk Forestilling. Præsterne i Pavedømmet skulde nu daglig Morgen, Middag og Aften oplæse et vist Antal Psalmer, og naar de gjorde det, erhvervede de sig en Fortjeneste for Gud, men forsømte de det, begik de en Dødsynd. Dette kom i Brug, da den rene Lære var fortrængt af Mennekesætninger. Det var deels ugudelige og deels uvidende Menneker, som udførte denne Psalmefang, og hvad man skal domme derom, er tilstræffelig blevet viist af christelige Lærere. Alligevel kunde

1) De methodis. Opusc. p. 53.

2) De methodis. Opusc. p. 53—57.

3) ib. 57—61.

4) Pastor. Opusc. p. 97—99.

det være gavnligt at optage igjen den gamle Kirkes Etik og Brug. Den bærer nemlig langt mere Frugt, end man i Almindelighed tænker sig. Thi Skriften bliver os bedre bekendt, naar vi jevnlig synge af den, og jo mere vi bruge den, desto lettere forstaae vi den. Hertil kommer, at Tro og Bøn, Haab og Kjærlighed, og alle andre Dyder vækkes og styrkes derved, og naar der blot ingen Overtro blander sig deri, luttres Sindet ved denne Dvelse. Basilius den Store anordnede i sine Menigheder, at Psalmerne skulde affynges som Bøxelsange, saaledes at Sangerne svarede hinanden hver med sit Vers. Han gjorde det ikke for at vise Gud en særegen Dyrfelse, men for Ordens Skyld. Paa denne Maade, meente den hellige Mand, vilde Psalmerne lettest læres, og Afværgingen vilde forebygge Sjedsomhed. Vi have ingenlunde isinde, at paalægge vor Pastor en saadan Lov; thi denne Vis at synge Psalmer paa kan ikke overholdes allevegne. Dog ville vi give vort Raad, og vi haabe, at det skal stitte Nytte. Jeg onsker, at Psalmernes Bog maa være noie kjendt af alle christelige Præster. Basilius den Store kalder den et almindeligt Forraadskammer paa gode Lærdomme; thi, som han siger, den helbreder Sielens gamle Saar og bringer hastig Hjælp for de nye; hvad der er mat og sygt, vederavager den, og hvad der er stærkt og sundt, bevarer den, og den udrydder saavidt muligt Lidenskaberne, der paa mange Maader besvære Sielen. Men forat Læsningen af den hellige Skrift ikke skal blive en tilfældig Andagt, tilraader Niels Hemmingesen at følge en vis Orden og Gang deri. „Just fordi Psalmerne have denne uforlignelige Nytte, vil jeg, at en christelig Præst slittig skal læse dem. Han kan gjøre det paa følgende Maade. De femten Psalmer, som kaldes graduum, bør han kjende meget noie og læse saaledes, at han engang hver Uge kommer til Ende med dem. Psalmen 25: til Dig Herre! op-

lofter jeg min Siel, og Ps. 51: Gud! vær mig naadig, kan der skiftes med til Morgenbon. Efter Frokosten kan læses Ps. 147: lover Herren, thi det er godt at synge vor Gud Psalmer, og efter Bordet, Ps. 23: Herren er min Hyrde. Til Aftenbon kan lægges tilgrund Ps. 130: af det Dybe. For Helligdagene passer Ps. 119: salige ere de, som vandre fuldkommelige. Der er 123 Psalmer tilbage, som kunne læses i Orden, saaledes at man bliver færdig med dem en gang hver Maaned¹⁾. Vi have mange lærde Oversættelser af Psalmerne, men jeg anbefaler min Pastor Georg Majors Oversættelse. Baade er den tydelig, og den er forsynet med Anmærkninger i Marginen, som kunne træde istedenfor rigtige Commentarer. Dette skal være mit Raad om Psalmerne, hvo som vil, kan følge det. Fremdeles bør den christelige Præst stadig tage Pauli Breve for, Brevene til Romerne, Galaterne, Epheserne, Timotheus og Titus, iligemaade Johannes Evangelium og første Brev²⁾. Disse Skrifter i det Nye Testament ønskede jeg, at han vilde læse efter hverandre, saa at han i det mindste læste et Kapitel hver Dag, indtil han kom til Ende dermed, for da at begynde forfra igjen. Det er imidlertid ikke min Mening, at de øvrige Skrifter i det Nye Testament ikke skulde læses, men jeg ønsker, at hine

1) Niels Hemmingsen pleiede selv daglig at læse Ps. 103 og trostede sig endnu i sin Dødsstund med den til stor Opbyggelse for de Omringstaende. *Decumbens postremo sacrosancta Domini coena confirmatus Evangelii lectionibus se oblectavit et psalmum CIII in astantium praesentia morti proximus tanto fervore verborum propemodum exposuit ut spiritus sancti tantam vim, tantum vigorem, tantam efficaciam in tam exsangvi et propemodum demortuo corpusculo omnes summe fuerint admirati.* *Erasm. Vinding. Acad. Hafn. p. 78.* J. Møller: Dr. Niels Hemmingsen. *Historisk Calendar 1815. p. 372.* *Pont. Ann. III. 547—48.*

2) Denne Niels Hemmingsens Anviisning anbefaler *A. H. Francke* i *Collegium Pastorale 1741. 1 Theil. p. 199.*

maa være de bekjendteste. Af det Gamle Testament ønsker jeg, at Genesis, Salomons Ordsprog, Propheten Esaias og Daniel maa blive læst paa samme Maade, som er anført om de vigtigste Bøger i det Nye Testament. De øvrige Bøger saavel i det Gamle som i det Nye Testament kunne læses efter Leilighed, dog saaledes, at man faaer dem gjennemlæst i en Tid af eet eller to Aar. Foragter man ikke mit Raad, saa vil denne Regel for Læsningen ikke blot luttre Sindet, men ogsaa bære rige Frugter". I Forbindelse med Skriftens Læsning bør Præsten fortsætte sit theologiske Studium, deels for at vedligeholde, hvad han har lært, og deels for at gaae videre. „Der maa nu søies Noget til om de kirkelige Skribenters Commentarer. Biskop bør Præsten, allerede inden han overtager sit vanskelige Embede, være underviist in doctrinæ corpore, men han bør strax tage det for igjen; thi det læres aldrig ud. Det er ganske rigtigt, hvad Cicero siger, at vi maa vel tage os iagt for, at vi ikke indbilde os, at vi kjende, hvad vi dog ikke kjende, og antage Noget uden tilstrækkelig Grund. Vi maae baade anvende Tid og Flid paa' at eftertanke Sagen. Hovedreglen er, at man tør ikke antage Noget, som strider imod den hellige Skrift, og at man ikke tør forkaste Noget, som har Guds klare Ord for sig. Der gives flere Skrifter, som indeholde doctrinæ corpus, men jeg vil isærdeleshed anbefale det, som den hellige Mand Philip Melanchthon har udgivet¹⁾. Intet er dunkelt, Intet

3) *Corpus doctrinæ christianæ*, das ist ganze Summa der rechten, wahren Christlichen Lehre des heil. Evangelii — in etliche Bücher — verfaßt durch den Ehrewirdigen Herren Philippum Melanchthonem. Leipz. a. 1560 (tybst) fol. 1561 (latinst) bei M. Ern. Bögelin. Det indeholder foruden Mel. Fortale af 29de Septbr. 1559 og de tre oetum. Symb. 1) Aug. Conf. (efter den forandrede Udgave af 1533 og 1540) 2) Apol. A. C. 3) Repetitio A. C. 4) Mel. loci theol. 5) Eiusdem Exam.

tvivlsomt, Intet falsk deri, men Alt er klart og vist, opbygget af selve Propheternes og Apostlernes Skrifter. Hertil kan Præsten soie de andre Commentarer, som denne Mand har skrevet. Og han bør flittig læse dem, thi han vil i dem finde mere Gudsfrøgt og Værdom end i mange af de gamle Latineres og Grækeres Skrifter. Jeg tænker her kun paa en slet og ret Pastor¹⁾; men vil han noies hermed, da vil han bringe det langt videre, end om han trætter sig ved at læse de fleste ældre og nyere Skribenter²⁾. Biskop maae disse

---

Ordinandorum. 6) eiusd. Responsio ad articul. Bavaricos. 7) eiusd. Refutatio Serveti. — Die symbolischen Bücher der evangelisch-lutherischen Kirche, deutsch und lateinisch. Besorgt von J. T. Müller. Stuttgart 1848 CXIV.

1) *Simplex pastor, qualem ego instruo.* Opusc. p. 99.

2) Man sammentligne hermed hvad Kirkeordinantsen bestemmer: Om nogle synderlige Bøger, hvilke Landpræsterne skulle have, hvilke de og ikke tilgavns ombære kunne (Blad 89). Thi skulle de først for alle andre have den hellige Bibel, som er en kilde til al retsindig Gudelighed, 2. Dr. M. Luthers Postille, 3. Apologiam Philippi, 4. *Locos communes* Philippi, 5. Noget anden god Bog, af hvilken de vel maae kunne forklare Bernelærdommen, med Luthers lille Katechismus, 5. *Instructionem visitationis Saxonicae* og den danske Kirkeordinants. Iblandt P. Palladii *Synodalia* (Roeskilde 1554) forekommer ogsaa dette: *Sacerdotes emant sibi utiles libros, ita ut præter Sacra Biblia habeant Postillam M. Lutheri vel Philippi cum Apologia eiusdem vel Brentii vel Spangenbergii, item locos communes Philippi, item Catechismum vel Martini vel Brentii, vel Palladii, item Ordinationem ecclesiasticam Reg. Maiestatis.* Theol. Tidsskr. 4 B. 2 S. p. 176. Landemødet i Odense 1560 indstjærper: *Libri, quos regia Ordinatio præscribit, emendi sunt omnibus ministris verbi sub poena suspensionis ab officio.* Pont. Ann. III p. 372 og iblandt *Synodalia sionensia* (Sehm Samlinger til den Danske Historie 2 B. 2 S. S. 147) findes for Aaret 1579 følgende: Alle Præster skulle under deres Haand give Provsten en Fortegnelse paa alle deres theologiske Bøger, hvilken de igjen skulle faae tilbage næste Landemode. Sefr. Dr. M. Luthers Rath, wie einer könne ein guter Theologus oder Prediger werden: Wer jetz ein Theologus will werden, der hat großen Vortheil. Denn erstlich hat er die Bibel; die ist nun so klar, daß er sie kann lesen ohne alle Hinderung. Darnach lese er dazu *locos communes Philippi*, die lese er

Fordringer findes lave i Sammenligning med den theologiske Dannelse, som senere Tider fordre af Kirkens Tjenere. Med syv Boger, siger Harms, som det er foreskrevet i vor Kirkeordinants af 1542, hvor disse syv ere nævnedes, det gaaer nu engang ikke mere an¹⁾. Men den praktiske Geistlige, som ikke har et særegent videnskabeligt Kald, er dog til alle Tider henviist til Videnskabens Resultater, og disse forelaae for hiin Tid i fuldeste Maal i Melanchthons Skrifter, og Studiet af Bibel og Dogmatik med stadigt Hensyn til den praktiske Anvendelse deraf bliver dog til alle Tider Præstens Hovedstudium²⁾. Har Noget Gave og Leilighed til at dyrke Theologien efter en større Maalestok, desto bedre! „Jeg vil ingenlunde, skriver Niels Hemmingsen ogsaa, her fratage andre lærde Mandes Skrifter Noget, som tilkommer dem, jeg sætter dem høit og holder for, at de bør læses. Men det maa da være af dem, som have deres Styrke i videnskabelig Tænkning, og som kunne faae Tid dertil uden at tilfidesætte Om sorgen for Menighederne. Det Raad, jeg her giver, er til jævner Folk, der ere optagne af praktiske Forretninger, og

---

fleißig und wohl, also daß er sie gar im Kopfe habe. Wenn er die zwei Stücke hat, so ist er ein Theologus, dem weder der Teufel, noch kein Kezer etwas abbrechen kann, und ihm steht die ganze Theologie offen, daß er alles, was er will darnach lesen kann ad ædificationem. Und wenn er will, so mag er auch dazu lesen Philippi Melanchthonis Commentarium in epistolam Pauli ad Romanos. Lieset er alsdenn meinen Commentarium in epistolam ad Galatas und in Deuteronomium, so gebe ich ihm dann eloquentiam et copiam Verborum. Luthers Werke. Walch XXII p. 1067.

1) Harms Pastoraltheologie. 3 Th. S. 201.

2) Bibel, Dogmatik, Vortrag sind meine drei Hauptgegenstände denen alles andere nur dienet. Zu diesen dreien können und dürfen Sie sich den kürzesten Weg wählen, alles weglassen, was Sie gleich im Anfange finden, daß es Sie nicht fordere, sondern hindere. Herders Briefe das Studium der Theologie betreffend. Werke zur Religion und Theologie. 14 Th. p. 267.

jeg mener, at de ere bedst tjente dermed. En saadan Læsning i Forening med Bon vil luttre Sielen; vi maae bede Christus, at han daglig mere og mere vil rense os ved sin Mand og sit Ord."

Skjøndt Niels Hemmingsen ellers ikke undlader at polemisere imod Katholicismen til Forsvar for Præsternes Ægteffab, gaaer han dog i sin Pastor, hvor han udtaler sig om Præstens huuslige Liv og Familieforhold¹⁾, uden videre Indledning ind paa Sagen selv. Hvormeget end Behandlingen af denne Gjenstand i en anden Henseende kan interessere os, saa savne vi dog her den egentlige pastoral-theologiske Opfattelse. Præsternes Ægteffab havde i Begyndelsen altfor Meget imod sig ikke blot i Papisternes svære Angreb derpaa men ogsaa i den almindelige Mening, til at det ikke skulde behøve Retfærdiggjørelse. Vel kunde Reformatorerne med Sandhed sige derom: der gives andre af vore Stridspuncter, som trænge til en Døftelse af de Værde, her er Tingen saa klar paa begge Sider, at den ikke kræver nogen Døftelse, den kræver kun en god og gudsfrygtig Mand til Dømmer²⁾. Dog undlode de ikke at føre deres Forsvar, og Niels Hemmingsen fulgte trolig deres Fodspor³⁾. Udførligt har han udtalt sig herom i sin Bog om Ægteffabet⁴⁾. Coelibatets Forsvarere gaae fornemmelig ud paa at vise, at Ægteffabet umulig kan forenes med Præstestandens Hellighed, men Niels Hemmingsen viser, at alle deres Slutninger i denne Beviisførelse stride ligemeget imod den Hellige Skrift og den sunde Logik. Paa en smuk og tiltalende Maade viser han

1) Pastor Opusc. p. 110—119.

2) *Apologia Confessionis* XI de coniugio sacerdotum. Hase p. 236.

3) *Commentaria* p. 187. 571. 646 o. s. f.

4) *Libellus de coniugio, repudio et divortio*. Opusc. p. 953 ff.

nu i sin Pastor, hvorledes Præstens Ægteffab kan og skal helliges; men denne Betragtning optager ham saa ganske, at han forbigaaer det Pastoraltheologiske, som her skulde fremdrages, og saaledes bliver han staaende i den christelige Ethik. Opgaven her var at fremsætte, hvilken velsignelsesrig Indsydelse Præstens ægteffabelige og huuslige Liv udover paa hans Embedsforelse, hvorledes han som Ægtefælle og Fader ikke blot er istand til at give sin Menighed et godt Exempel men som Prædikant og Sjelesørger ganske anderledes end den Ugifte kan gaae ind paa Forhold, hvis Glæder og Sorger han kjender af egen Erfaring¹⁾. At han med Velbehag dvæler ved denne for den evangeliske Ethik eiendommelige Gjensstand, vil ikke undgaae Læseren.

„Vi ville nu“, siger han, „ledsage Præsten fra hans Gensomhed ind i hans Familieliv og betragte den christelige Huustugt, som der bør finde Sted“. Huusfaderens Omsorg for Familielivet begynder allerede, førend det er til, i det vaersomme, samvittighedsfulde Valg af en Huusmoder. „Det første Spørgsmaal bliver derfor: hvordan bør hun være, som Præsten tager til Hustru? Han har besluttet at gifte sig og vender sig da først til Gud med Bøn om en Hustru, med hvem han kan leve i Fred og Gudsfrøgt. Mange bøde med Rette, fordi de have deres Hustru ikke fra Herren, men fra Bacchus og Venus. Han beraader sig med gudfrøgtige Benner og udforsker ikke Pigens eller Entens Sindelag paa Rufferes Viis, men han begjærer hendes Jaord ved en ærbar

¹⁾ Memini cum una sederemus D. Martinus, D. Pastor Pomeranus, Amsdorfius, D. Jonas et ego et multa ibi commemoraremus de affectibus parentum, Amsdorfius dicebat: ego scio, ego scio, quid sit! Sed interpellabat eum D. Martinus iniquiens: vos nihil scitis de his rebus! Non vixerat ille in coniugio. *Melanchthonis Postilla II p 107*

Sendelse af sine Venner. Nægtes det ham, saa er hun ikke den, som Gud har bestemt ham, saaer han det, saa tør han haabe, at Gud selv har viist ham hende. Et løsagtigt eller bestømmet Fruentimmer bør en Præst ikke tage til Hustru; Lev. 21, 7. Maaskee kunde hun forbedres, og det kunde være en Kjerlighedsgjerning at tage hende fra Satans Skole i Christi Skole, thi Præstens Huus skal være en Christi Skole; men det er dog altfor usikkert at indlade sig paa. Jeg er bange for, at det her vilde gaae med Ekjogen, som det gif med Ulven, der kom i Skole og lærte at stave Ja og der. Den svarede ganske rigtigt paa, hvad F og a og d og e og r siger; men da den skulde lægge begge Stavelser sammen og udtale det hele Ord, svarede den: Lam. Munden svarede Et og Hjertet et Andet. Skulde Ekjogen i Gudsfrygtigheds Skole stave K, y, d, sk og h, e, d, saa vilde hun nok først sige Kydsk og derpaa hed, men naar hun skulde lægge sammen, er jeg bange for, at hun vilde sige: Boler. Fire Ting bør Præsten tage i Betragtning, naar han vil gifte sig: om Pigens Forældre ere ærbare og gudsfrygtige Folt, om hendes Sæder ere adstadige og dydige, om hun forstaaer nogen qvindelig Gjerning, og om hun har et godt Nygte. Hendes Dine maae være blufærdige, hendes Gang maa ikke være affecteret. Mange gynge Legemet frem og tilbage som i Bolgegang, naar de gaae, Andre slaae med Nakken, og Andre have andre Unoder, som forraade den uhyfiske Sjæl. Det baader ikke en Præst at tage en Hustru, som kun synes født til at fortære¹⁾. Hun bør have gaaet med i Huusholdningen hos sine Forældre". Niels Hemmingsen skrev i en Tid, da Kirkens Tjenere ingenlunde turde gjøre sikker Regning paa en sorgfri udvortes Stilling. Han fordrer der-

¹⁾ Opusc. p. 111. quæ tantum nata ad devorandum videtur.

for, „at en Præstefone maa kunne søge sit Udkomme paa en ærlig Maade ved sine Hænders Gjerning, naar Omstændighederne krævede det. Thi Præsten og hans Hustru bør være belavede paa alleslags Aaar“. Dog skulde denne Betænkning ikke afholde Noget fra at begynde sit huuslige Liv. „Har en Præst faaet en saadan Hustru, som jeg mener, saa skal han i Guds frygt holde sin Trolovelse og sit Bryllup og med sine Venner indbyde Guds Søn. Han vil mildne, hvad Modgang der kan komme i den nye Forbindelse, og forvandle Bandet til Viin“.

Huuslivet i Præstegaarden fører nu til en nærmere Betragtning af Forholdet mellem Mand og Hustru, Forældre og Børn, Huusbønde og Tyende, en Betragtning, der for Præstens Vedkommende bestandig henføres til den Lære, at Menighedens Sjelesørger ogsaa skal være sin Familys Sjelesørger. „Vil Præsten lære, hvorledes han bør være findet imod sin Hustru, da skal han see hen til Gud og betragte hende som hans Gave og betænke Høgtæbets Indstiftelse. Og efterdi Eva ikke er dannet af Adams Hoved og heller ikke af hans Fodder, men af hans Side, da bør det en Pastor at komme ihu, at hans Hustru ikke skal være hans Hersterinde, thi hun er ikke taget af hans Hoved, og heller ikke hans Tjenerinde, thi hun er ikke taget af Fødderne, men hans Medhjælperinde, thi hun er taget af hans Side. Medens den første Kjærlighed endnu er brændende, maa Grundvolden lægges for det følgende Samliv. Derfor bør han undervise hende om den sande Guds frygt og Kjærlighed, som er den rette Grundvold, og i Ord og Gjerning lære hende al Guds frygtigheds Dvælse.“ For Børneopdragelsen giver Niels Hemmingsen følgende Anviisning: „Fremfor Alt maa man bede til Gud for sine Børn. Med Moderermælken maa Barnet begynde at stamme Jesu Navn. Er dette dyre-

bare Navn allerede saa tidlig i Barnets Mund, da tør vi haabe, at det hans hele Liv vil blive hos ham til stor Velsignelse. Naar han begynder at tale reent, bør han lære Herrens Bøn og ofte gjentage den, fornemmelig naar han gaaer i Seng, og naar han staaer op, ligesom ogsaa før og efter Maaltidet. Er han bleven fast deri, da kan Troesbefjendelsen føies til, derefter de ti Guds Bud og tilsidst Læren om Sacramenterne". Paa denne Maade lærer Barnet sin Katechismus udenad og i en ældre Alder faaer han noiere Forflaring over, hvad der saaledes er indprentet ham. „Naar han er henved syv Aar, bør hans Fader begynde at undervise ham om Skabelsen, Syndefaldet og Urvesynden. Han forestille ham derpaa Christi Velgjerninger, at han er en Forsoner for vore Synder, og at Daaben er et Vidnesbyrd om og en Bekræftelse paa denne Forsoning. Han minde ham om den hvide Klædning, som han var iført, da han blev døbt, at den hans hele Liv bør være ham en Paamindelse om, at han er iført Christi Retfærdighed, og at han derfor bør beslitte sig paa et reent og helligt Levnet. Alt dette lære Børnene bedst, naar de see, at deres Faders Liv svarer til, hvad han lærer dem. Naar først denne Gudsfrygtigheds Grundvold er lagt, kan han lade Drengene lære boglige Kunster, hvis de have Hoved dertil. Pigerne bør lære qvindelige Syssler, med mindre man har Lyst til, at de ogsaa lære boglige Kunster, saa at de engang kunne læse Bibelen i Modersmaalet. Thi Latin, mener jeg, bør Pigerne ikke lære". Hertil knytter Niels Hemmingsen christelige Formaninger efter Eph. 6, 4, Tit. 1, 6 og 1 Tim. 3, 4. I sit Forhold til sit Lyende er Præsten undergoven den samme almindelige Regel, som gjælder for alle christelige Herrer. Med særligt Eftertryk fordrer Niels Hemmingsen, „at han ikke blot skal være Herre i sit Huus, men ogsaa Prophet og Tilhynsmand og Sjælesfor-

ger"; men ogsaa dette gjælder dog enhver christelig Huusfa-
 der, hvis Ret og Pligt det er, i sit Huus at udove de Christnes
 almindelige Præstedomme. Efter nogle almindelige Forskrif-
 ter om en tilladelig Omsorg for det timelige Udkomme og en
 Anviisning til at give Almisse ikke blot paa Embedsvegne,
 men af sit Eget¹⁾, fremstilles os et skjent Billede af den
 præstelige Families huuslige Andagt. Der holdes Mor-
 genbon; knalende og med foldede Hænder fremstige Børnene
 med lydelig Røst Katechismen, saaledes at de ende med Her-
 rens Bon. Huusmoderen gjør derpaa det Samme, og Præ-
 sten tilføier en Formaning, at de skulle leve den Dag i Guds-
 frygt, vel vidende, at de vandre for Guds Nafsyn. Men og-
 saa Dagens øvrige Tider helliges ved Bon. For og efter
 de forskjellige Maaltider bede Børnene, og naar de gaae til-
 sengs, fremstige de ligesom om Morgenen den hele Katechis-
 mus, hvorefter Huusfaderen i en kort Bon befaler dem Gud.
 „Hvad jeg her har sagt om Børnene“, bliver Niels Hemming-
 sen ved, „det ønsker jeg ogsaa maa skee med alle Husets Folk,
 og ingen Præst burde dog af Gjerrighed forsømme denne
 Gudsfrygtigheds Dvelse med sit Tyende. I det mindste har
 jeg Ret til at fordre, at han hver Loverdag Aften skal over-
 høre sit Tyende og lade Enhver af dem fremstige Katechis-
 mus-Lærdommen. Om Søndagen og paa Helligdagene bør
 han forfare, hvad hans Kone og Børn og Tjenestefolk have
 lært af Dagens Evangelium“. Med Alvor driver Niels Hem-
 mingsen paa Gudsfrygtigheds Dvelse i Huset uden dog at an-
 befale den Strengbed, som Mange hylde i hiin Tidsalder²⁾.

¹⁾ Nam et pastor communi præcepto subest. Opusc. p. 116.

²⁾ Om Niels Hemmingsens Discipel A. S. Bedel fortælles os, at ligesom
 han selv i Fassetiden afholdt sig fra Rjedspiser, saaledes pleiede han ogsaa
 paa Langfredag at lade sine Børn komme til sig i Studerekammeret, hvor
 han i christelig Ridtjærhed lod dem fornemme den hudflettede Frelsers Li-

„Men“, siger han tilsidst, „efterdi alt vort Arbeide er forfængeligt, dersom Herren ikke arbeider med os, saa formaner jeg en Pastor til, at han dagligen befaler alle Sine til Gud i en saadan Bøn: Herre, Jesu Christe! saasom intet Huus kan bestaae, dersom Du ikke bevarer det, saa beder jeg Dig ydmygeligen, at Du vil værdises at bevare mit Huus og beskjærme min Hustru, mine Born og mit Tyende. Lad os Alle, Enhver især gjøre vor Gjerning efter din Villie. Naar Du forserger os, fattes os Intet, naar Du regjerer os, ere vi trygge, og Ingen kan skade os, naar Du staaer os bi i vort Arbeide, faae vi ogsaa rigelig Frugt deraf. Værdiges derfor at være hos os. Forjag de onde Aander, som hade din Ordning, og lad dine hellige Engle vogte os. Ved os ved din Aand, saa at vi altid her og hisset maae love og prise Dig. Amen, Amen. Det skee, det skee!

Fra Huuslivets snevrere Kredse træde vi ud i en videre; thi Præsten staaer paa Grund af sin Embedsstilling i Forhold til de forskjelligste Menneſker. „Vel gives der mange almindelige Forſkrifter for en hellig og ustraffelig Omgængelse¹⁾, men at en Præst heri bør anvende en større Agtpaaivenhed end Andre, siger Herren selv Matth. 5, 13—14: I ere Jordens Salt, og I ere Verdens Lys, og Paulus siger: vær et Exempel for dem, som troe, i Tale, i Omgængelse, i Kjærlighed, i Aand, i Tro, i Kyndighed. Viis Dig selv i alle Maader som et Monster paa gode Gjerninger. 1 Tim. 4, 12, Tit. 2, 7“. Med disse Paamindelser begynder det følgende Stykke om, hvad Præsten har at iagt-

delsfer. Historiske Efterretninger om A. S. Bedel af C. F. Wegener. p. 214. Pontoppidan Ann. III. S. 703. Zwergius Sjæll. Kleresse. S. 490.

¹⁾ Pastor Opusc. 120.

tage i det borgerlige Liv¹⁾. Han formanæs til „en sømmelig Adfærd imod Overmand, Ligemand og Undergivne, imod Eldre og Yngre, og til at give Alle den Ære, som han er dem skyldig.“ Her forglemmes ikke Præstens Klæde-
dragt²⁾. Det er interessant at lægge Mærke til, hvor forskjelligt dette Æmne behandles af Protestanter og Katholiker. I Middelalderens Pastoraltheologie forekommer ogsaa et Af-
snit de vestibus sacerdotalibus, og den katholske Præstedragt (vestis sacerdotalis moderna) forklares efter Forbillederne i det gamle Testament. Hvert enkelt Stykke, som Præsten er iført, bliver taget for, og Læseren belæres de superhumerali, de podere, de cingulo, de phanone, de orario s. stola, de dalmatica, de casula, de sandaliis, de pallio, hvis my-
stiske Betydning bliver forklaret³⁾. Om alt Dette faae vi Intet at høre hos Niels Hemmingsen. Katholikerne kunde ikke faae Præsteklæderne hellige nok, Protestanterne syntes paa hans Tid ikke at kunne faae dem verdslige nok⁴⁾. Ved Re-
formationens Indførelse i Danmark afløstes den katholske Præstedragt⁵⁾. Man beholdt kun Messeskjorten og Messes-
haglen til Brug ved Gudstjenesten. Noget andet bestemt Ornat blev ikke gjort til Regel. Præsterne gif til Kirken med deres sædvanlige Klæder, og Ordinantsen indeholdt kun disse Bestemmelser: altid skulle de (Præsterne) gaae udi

1) Pastor Opusc. 120—132.

2) Pastor Opusc. 121—123.

3) *Hrabani Mauri* Op. Tom. VI. Coloniae Agrippinae 1626. De clericorum institutione et ceremoniis l. III, c. XIV—XXIII.

4) Landemødet i Lund 1553; *Ministrum ecclesiae oportet habere vestitum honestum et iustae longitudinis ut ad minus tegat genua, ne infirmis sua levitate scandalo sit.* Pont. Ann. III. S. 327.

5) Det var gammel Praxis for dem, som stille sig fra den katholske Kirke, at forandre Præsteklæderne. Saaledes allerede Novatianerne. *Socrat. lib. VI. c. 22.*

rette Præsteklæder, som kan somme en Guds Tjener¹⁾, og Tjenerne skulle og føre sig udi høviste og beqvemme (dog vanlige) Præsteklæder, naar de saa tractere Sacramentet, det høiværdige Sacramente til Vre²⁾. Niels Hemmingsen lægger sin Pastor Ordinantsens Bud paa Hjertet og indfærper, „at hans Klædedragt bør være, som det sommer sig en Guds Tjener“. Han søger og saa her et bibelsk Tilknætningspunkt. „Saa længe Adam var uskyldig, gif han nogen, men Syndefaldet efterlod ogsaa sit Spor i Legemet, hvilket han derfor søgte at dække med Figenblade. Dog Guds Dine kunde han ikke bedrage, og han blev ogsaa først strengeligen tiltalt. Derefter fik han Forjættelsen om Qvindens Sæd, og Gud gav ham en ny Klædning af Skind, som var et Forbilledé paa den, hvormed det Guds Lam skjuler Menneskenes Synder. Af den Aarsag skal Præsten betænke, at den Klædning, som bedækker ham, er et Sindbillede baade paa Synden og Naaden. Lader os dog iføre os Naadens Klædebon! Naar Præsten derfor om Morgenenen klæder sig paa, ydmyge han sig for Gud og betænke, at han er faldet i Adam, og at Synden ikke kan skjules med Figenblade, det er ved menneskelig Flid eller Kunst. Videre tænke han paa Guds Son, som dækker os med sin Uskyldighed³⁾. Jeg skulde ikke sœie Noget hertil“, vedbliver han, „dersom jeg ikke saae, hvor letfindige nogle Præster ere, som hverken tænke paa, hvad Naturen eller deres Stand kræver af dem.“ Det var aabenbare Kjendsgjerninger, han havde for Die; Forfængelighed og Overdaadighed tog Overhaand i

1) Kirkeordinantsen Bl. 70. Sefr. W. Rothe om den geistlige Dragts og de kirkelige Klæders Oprindelse. Theologisk Tidsskrift, 8 B. p. 233 ff.

2) Kirkeordinantsen Bl. 53.

3) Den samme Betragtning lægger Jakob Böhme til Grund for en Morgenandagt i sin Anleitung zum Beten. Nürnberg 1838. p. 40. Gebet, wenn man sich anzieht und wäscht.

den hele Tidsalder¹⁾, og mange af Kirkenes Tjenere vare svage nok til at følge med Strømmen. „Nuomstunder“, klager han, „er der ingen Stand, som bevarer den gamle Erbarhed i Klædedragten. Hver Dag opfinde de nye Moder, der nok som bevise deres Bægelsind og Letfindighed. Jeg har i Sandhed ikke den Tro, at jeg skal udrette noget Stort med mine Formaninger; men jeg vil dog sige min Mening, og jeg haaber, at ingen retfindig Mand vil foragte mit Raad. Hvad er paaefeligt og hvad er hensigtsmæssigt? det er det Spørgsmaal, som vi her bør forelægge os. Et passer sig for Soldaten og et Andet for Somanden, Et for Adelsfruen og et Andet for Borgerkone, Et for Bonden og et Andet for Præsten. Lad Soldaten beholde sin stumpede Kjørtel og sine vide Halvstovler, lad Hofmanden beholde sin høie, spidse Hue, lad Somanden beholde sine vide og lange Klæder, lad Adelsfruerne beholde deres Slab, deres Kjæder, Silke, Perler, Ringe og øvrige Stads, som nu tildags overgaaer Alt, hvad Verdens Daarskab og Letfindighed kan opfinde, og lad Borgerne beholde, hvad der anstaaer dem²⁾.

¹⁾ De kongelige Lovbud imod denne Overdaadighed ere bekendte. Melancthon stemmer en lignende Klage over sine Landemænd: *Audisse enim vos de patribus vestris opinor, regem Turcarum iussisse sibi omnium gentium habitus pingi. Cum itaque pictor plurimarum gentium vestitum pinxisset, tandem pingit nudum hominem et iuxta varios pannos. Postea artifex a rege iussus interpretari picturam, cum exposuisset cætera, dixit nudum illum Germanum esse, cui certa forma vestitus pingi non possit, quia quotidie novam excogitet. Oratio contra affectationem novitatis in vestitu. Corpus Ref. XI p. 152.* Der udkom flere Skrifter om denne Gjenstand; saaledes udgav Andreas Musculus 1556: *Der Hofenteufel, som i det følgende Aar paany blev oplagt under den udvidede Titel: vom zerkuberten, zucht- und ehrverwegenen plubrichtigen Hofenteufel, Vermahnung und Warnung. Ligeledes: Ein Predig von Hoffart, ungestalter Kleydung der Weibs und Manns-Personen. Luc. D. 5. 1. 2. 3. am 13 Capittel.*

²⁾ Det er til dette Sted, at Dlaus Theophilus sigter *Parænesis seu*

Af en Præst kan man forlange, at han iagttager det Sæmelige, *τό πρότερον*, og det maa vise sig baade i hans Klæders Snit, Værdi og Farve. Hans Klæder bør hverken være for vide ellers for snevre, Halskraven ikke gaae hoit op i Nakken, som man nu kan see paa Mange, Ermerne bør ikke være overskaarne og sammenføiede igjen med Silke, Bugerne ikke kostbare og vide, Silke og Floiel skal en Præst overlade til Andre, og Farven bør hverken være hvid, rød grøn eller blaa, men sort eller en anden Farve, som ikke brammer. Men, kunde man spørge, da Præsterne dog ikke alle have samme Værdighed, men Nogle ere Superintendenter, Andre Provster, Andre Sognepræster og Andre Capellaner, skulde det da ikke gjøre nogen Forskjel? Jeg svarer, dersom de Alle virkelig ere, hvad de ville kaldes, Præster, saa lad dem besitte sig paa at overgaae hverandre i Dyd, Guds frygt, Embedsiver, sand Ydmyghed og gjensidig Velvillie, og lad dem ikke søge Anseelse af Guld, Edelstene, kostbare Klæder og gyldne Ringe. Det er den hellige Jakobs Raad, og det samme giver jeg min Pastor. Kunsten bestaaer i at forene det Nyttige med det Kladelige, og vi forkaste aldeles Munkenes og Eneboernes Paafund, som for en stor Deel satte deres Gudsdyrkelse i, at deres Klæder havde et vist Snit og vare af et ringe og grovt Stof." Det Næste, som der bør tages Hensyn til, naar Præsten offentlig viser sig, er hans Lader og Gebærder¹⁾. Herom gjælder det som almindelig Regel, „at ethvert Lem paa vort Regeme ikke bør gjøre Andet, end hvad det er bestemt til, og gjøre det paa en tæffelig Maade." Det

---

præceptiones sapientes et utiles de vitæ ac studiorum honesta formatione 1573, naar han skriver: de vestitu vide quæ doctissime scripsit Hemmingius, unica nostræ patriæ phoenix, de Pastore. R. Nyerup De latinste Skoler i Danmark og Norge. S. 21.

¹⁾ Pastor Opusc. p. 123—124.

er med Rette blevet bemærket, at Reglerne herom ifærdeleshed maae blive staaende ved at afværge Misgreb og slemme Baner¹⁾, og fra denne Side seer Niels Hemmingsen ogsaa Sagen. Han er udtømmelig i at advare, og hvad han foresætter sine Læsere, er ikke uligt hine Caricaturbilleder, hvorpaa vi see Hoved ved Hoved med fordreiede og latterlige Miner. „Der gives Folk“, siger han, „der ikke kunne høre paa Noget uden at lukke Munden op paa viid Gab, ret som om Lyden af Ordene maatte gaae igjennem Munden for at komme til Hjertet. Andre kunne ikke foretage sig Noget uden at ræffe Tungen ud som tørstige Hunde og vende og vride deres Læber. Andre staae og pille paa Fingrene, medens de tale, løfte Dienbrynene i Veiret og vende Dinene i Hovedet. Der gives Andre, som aldrig begynde paa Noget uden at ryste paa Hovedet, purre sig i Haaret og slaae deres Klæder tilside. Mange bære sig ad, ret som om man ikke kunde høre med begge Ørene, og vende det ene Øre til. Nogle lukke det ene Øie i, medens de tale, og Andre rynke Næsen. Mange ere saa feitede, at de ikke kunne gaae uden at roe med Armene og flyve med Legemet. De see ud som et Udyr, der bestaaer af et Menneske, en Hare og en Fugl. Endelig vil jeg ikke forglemme dem, der skyde Skuldrene op til Ørene, naar de gaae. En Præst bør afholde sig fra deslige hæslige Manerer, som deels robe Raadhed, deels Skjodesløshed, deels Ubestandighed, deels Hovmod, deels Bredagtighed, deels Letsin-dighed. Han bør stedsse være naturlig og efterlignende dannede Mænd“. Vi skulle længere hen gjøre Bekjendtskab med Niels Hemmingsens Anskuelse af, hvorledes en Præst bør tale i Menighedens Forsamling, men ogsaa udenfor denne, ogsaa i det daglige Liv bør han give Agt paa „hvorledes han taler“²⁾.

¹⁾ Marheineke Entwurf der praktischen Theologie. p. 266.

²⁾ Pastor Opusc. p. 124—128.

Eph. 4, 29 og Coll. 4, 6 give her Udgangspunktet. „Al raaden Tale, det vil sige al ufrugtbar og fordærvelig Tale bør han undflye; hans Tale bør altid være til Opbyggelse, yndelig og krydret med Salt!.) Saltet styrker og bevarer, og var i gamle Dage et Tegns paa varigt Gjæstevenskab. Derfor holder man det for et ondt Børsel, naar der spildes Salt paa Bordet, men for et lykkeligt, naar der spildes Vin²⁾. Sær vil der være Anledning til at give Agt paa sin Tale, naar man er til Gjæstebud³⁾. Men da Mange groveligen forsee sig i dette Stykke, maae vi særskilt handle derom. Man maa betænke Sted og Tid, og hvad Slags Gjæstebud det er, og være opmærksom paa Gjæsterne, Samtalen, Beværtningen, Munterheden, og paa hvorkænge man skal blive der. Det gaaer paa ingen Maade an, at en Pastor gjæster Kroer og

1) Om Hemmingsen selv hedder det i hans større Epitaphium: *Erat pro-
fecto admirabili facetiarum lepore ac sale mire perurbanus, tan-
taque morum temperie, ut non cloquio, non cultu, non ipso deni-
que convictu fastum ullum ostenderet.* Pont. Ann. III p. 547. *Marmora danica* I p. 30. Et Bridesbyrd af en ganske anden Art here vi vel om Niels Hemmingsen af Svar Bartholin, der i responsio ad *invectivam Hemmingii* 1568 beskylde ham for, at han ved sin haarde og raa Udsærd selv havde foraarsaget sin Skilsmisse fra sin første Kone; men Anklageren lægger altfor aabenlyst sin lidenskabelige Forbitrelse for Dagen, til at vi kunne stænge hans Udsagn Tiltro. *Giesing Jubel-
lærere* 3 S. 33.

2) Af følgende Optegnelse fra Niels Hemmingsens Tid see vi, at man ved hans eget Bord tog det alvorligt med dette Børsel: Anno 1568 d. 22de Decbr. bede Velbaarne Carl Kjerling til M. Claus Schabois, som bleff ghielstunget aff Anders Wilde nogle Dage tilforn, oc samme Dag som hand bleff stunget om aptenen, om Middag tilforn offuer Doct. Nielsis bordt yforvarendis omstotte hand saltkarith, tha sagde nogle offuer borde, thette var en ond ulykkelig Faldt, oc uden tvil skalt du vel tage dig vare y Dag. *Saml. til den Danske Hist. Kbhvn. 1784.* 2 B. 3 S. 3.

3) *Pastor Opusc.* p. 128—131. Det er til dette Afsmitt at han henviser i sin Forklaring af Brevet til Ephejerne 5, 19 — sed de hac re vide *pastorem meum.* *Commentaria* p. 435.

Ripper eller berygtede Folks Huse. Indbydes han paa jaadanne Steder, skal han takke og undskyldte sig paa en venlig Maade og forskrive, at han ellers gjerne vil tjene dem. Men tillige bør han opsende sin Ven, at Gæstebudet maa løbe vel af for Gæsterne, og at Intet maa forefalde, som forterner Gud. Tiden bør være beleilig, ikke om Natten, ikke under Gudstjenesten og ikke under en almindelig Sorg. Græfkerne kalde venskabelige Sammenkomster *ἀγapai*, og denne Benævnelse bruges ogsaa om de Gæstebud, som gives de Fattige. I Volland, hvor jeg er født, finde disse hyppig Sted. Ved Bryllupper, Barnedaab, eller naar der i andre Anledninger er Gilde, dækker man ogsaa et Bord for de Fattige og bevarter dem med de samme gode Retter, som de andre Gæster faae. Dersom Noget ved en saadan Leilighed ikke vilde indbyde de Fattige eller ikke bevarte dem rundeligen, vilde man ikke blot ansee ham for en gjerrig, men for en gudsforgaaen og haardhjertet Mand. Som bekjendt er det ogsaa Skik og Brug paa nogle Steder i Skaane, Jylland, Fyen og Sjælland. Præsten bør anbefale denne Skik efter Luc. 14, 13. Angaaende Præsternes Gilder ved Landemoderne, naar Gudstjenesten og Raadslagningen er til Ende¹⁾, har Dr. Petrus Palladius i sine Landemodsacter givet For-

¹⁾ De saakaldte Kalenter eller Kalander. Stiftets Præster samledes paa Omgang hos hinanden, gik i Kirke og herte en Prædiken. Derefter gik de med deres Koner omkring Alteret og lagde et Offer til Bedste for fattige Sotleber i nærmeste Kjøbstad. Derefter gjennemgik man, hvad der var foretaget og besluttet paa det foregaaende Landemøde, og afgjorde andre fælles Sager, hvorpaa man begav sig til Præstegaarden, holdt Maaltid, sang Gildesange og morede sig. Et saadant Kalahdgilde varede skindom i to til tre Dage, og paa Grund af de Misbrug, som gik isvang derved, forbedes de ved Kongelig Forordning 1618. Dog skulde det fremdeles staae Præsterne frit for at samles aarlig i Kirken til Convent. Pont. Ann. III p. 48.

skrifter¹⁾, og jeg er ganske af hans Mening. Desværre ere der Mange, som sætte en Vre i at være den ypperste Drifkebroder. Naar Gjæsterne kun ikke overskride Belanständighed, kan der ikke være Noget at sige imod at udbringe Skaaler og drikke hinanden til i et ærligt Laug. Men Forskjellen paa christelige Folks Gjæstebud og Episkopæernes bestaaer deri, at hine drikke ofte forat blive siddende desto længere og føre en arbar og gudsfrygtig Samtale, medens disse derimod blive siddende længere for at drikke desto mere". Fra Gjæstebudet komme vi tilbage til Hverdagslivet igjen, og i Handel og Vandel²⁾ maa en evangelisk Præst forstaae at holde sig indenfor de rette Grændser! „Han bør ikke give sig af med uvedkommende Forretninger³⁾, ikke være Krovært eller Kjøbmand, vogte sig for Processer og ikke blive Noget skyldig uden Kjerlighed“.

Bed Reformationen gjenoprettedes det sande Forhold imellem Præst og Menighed, og det ikke blot derved, at Præsten blev for Menigheden, hvad han skulde være, men ogsaa derved, at Menigheden blev for Præsten, hvad den skulde være.

1) F. Er. paa Landemødet 1559 den 20de Juni: Calenthe skal ikke holdes uden een Gang om Aaret og maadelig sine luxu o. s. v. Heiberg P. Paladius. Theol. Tidsskrift 4 B. 2 S. S. 179. Udførligere har P. Paladius behandlet denne Gjenstand i sin Formula visitationis: de colatione parochorum seu de provinciali synodo. Deri hedder det: convivio dentur tres horæ, quibus ex dispensatione quarta, si libet, addatur, ut prima tantum sit prandii, reliquæ duæ aut tres honestæ computationis a duodecima videlicet usque ad secundam vel tertiam horam, ut ante solis occasum quisque domum discedat. Nemo vero ex convivis in domo convivii nisi summa necessitate coactus pernoctabit, sed propriam domum petat.

2) Pastor Opusc. p. 131—132.

3) Est quoque contra decorum et ordinem sacerdotalem, exercere labores rusticanos, agros stercorare, arare, triturare et proprium aurigam in oppidis et in sylvis agere. Synoden i Lund 1553. Pont. Ann. III p. 327.

En væsentlig Side af dette Forhold fremhæver Niels Gemmingen, idet han kommer til at tale om, hvad Præsten har at iagttage i Menighedens Forsamling¹⁾, ikke blot naar han er tilstede som dens Præst og Sjælesorger, men naar han tager sit Sæde i dens Midte som Een af de Andre, der søge Opbyggelse i Guds Huus. Prædikanten maa, saa ofte han kan det, være Tilhører, Altrets Tjener Gæst ved Herrens Bord og Skriftefaderen Skriftebarn. Ikke at tale om det gode Exempel, han derved giver Andre, hvorledes kan han for sit eget personlige Bedkommende være Det foruden, som den hele Menighed behøver til sin Salighed? Beed han da for sig nogen anden Bei til Gud end den, han anbefaler Andre? „Først maa altsaa Præsten vide, at han i Seligheden andægtigen bør høre Guds Ord, naar det prædikes. Nogle tilbringe den hele Tid, medens der prædikes, enten med at samtale eller læse eller sove, ret som om Guds Befaling, at vi skulle høre hans Ord, ikke angik dem. Nogle gjøre det, for at det ikke skal see ud, som om de lærte Noget af Andre; men jeg formaner enhver christelig Præst til at overgaae alle sine Tilhørere i Andagt. Thi for det Første bestyrkes han i Læren, derved at en Anden udtaler den, og han kan mangen Gang lære af Een, som han ellers ikke har høie Tanker om. Baade salig Luther og Philip Melancthon — helligt være deres Minde! — havde for Skik slittig at høre andre Prædikanter, og de have bevidnet, at de ofte ere blevne trostede og bestyrkede i Læren af Andres Prædiken²⁾).

1) Pastor Opusc. p. 132—133.

2) Es ist überhaupt ein schändlich Ding und ein sehr schädlich Ding, was man so häufig findet, daß der College den Kollegen nicht hört, lieber seine Pfeife Taback raucht oder in seinem Garten spaziert. Mein Gott! wer bedarf es doch mehr als wir Prediger, die wir so viel reden müssen, daß wir doch auch hören, hauptsächlich um unsres eignen inneren Leben willen,

Iligemaade komme Præsten ihu, at han i Menighedens Forsamling skal bede med Menigheden. Da tænke han paa de Ulykker, der ramme det hele Samfund, og paa dem, der ramme den Enkelte, da tænke han paa Kirkens Fjender, som ere Djævelen, alle Tyranner, Kjætere og Ugudelige. Med Menigheden anraabe han Gud, om at han vil hjælpe og underlægge sig sine Fjender, og lade sit Rige dagligen voxe, men Satans Rige omstyrtes. Han bør ofte med de Andre deeltage i Herrens Nadver og dermed vise sin Tro og afslægge sin Bekjendelse og tilskynde sine Tilhørere til at holde Kirkens Sacramenter i Ære. Naar Præsterne sjeldent gaae til Herrens Bord, da bringe de efterhaanden Sacramenterne i Foragt. Foruden Ordet, Bønnen og Sacramenterne har Menigheden, naar den forsamles, sine bestemte Ceremonier. Der synges Psalmer og gudelige Sange, som skulde opflamme Menneffets Aand til hellig Betragtning. Derfor synge han med de Andre og vise, at ogsaa han har Hjerte for disse hellige Sange. Eph. 5, 19".

Niels Hemmingsen ender den første Deel af sin Pastor med en Underviisning om, hvorledes Præsten har at forholde sig, naar han deeltager i kirkelige Raadslagninger; men Indholdet af dette Afsnit henhører til det Følgende.

---

damit dieses nicht aufs Trockne gesetzt werde oder in eine böse Selbstzufriedenheit; dann aber auch des guten Beispiels halber! Wie können wir es erwarten, daß Andre das Predigtwort achten, wenn wir selbst ihm recht augenscheinlich ausweichen. H.arms Pastoraltheologie II p. 270.

Anden Deel.

For den anden Hoveddeel af Pastor ligger det lutheriske Kirkebegreb tilgrund. Ordets Prædiken og Sacramenternes Forvaltning træder følgende frem i Forgrunden, og hertil knytte sig de øvrige Embedsgjerninger, som Præsten har at udføre. „En af Fædrene,“ hedder det i Begyndelsen af Indledningen, „har ganske rigtig sagt, at Sjelesorgen er den største af alle Kunst(er)¹⁾. Hans Mening er, at det baade er en vanskelig Gjerning, og at det udkræver en overordentlig Kundskab. Desto værre gives der altfor Mange, der ville være Hyrder, skjøndt de snarere trængte til, at Andre skulde lede dem. Efterdi da Præstens Embede er saa ærverdigt, vanskeligt, farligt og guddommeligt, er det vel Umagen værd, at en Præst lærer, hvad der hører til hans Embede. Overhyrden Kristus styre mine Tanker og min Pen!²⁾ Efter at have viist, hvor nødvendig den følgende Underviisning er, fremsættes, hvad

---

1) Pastor Opusc. 135. *Ars est artium regimen animarum*. Dette Udsagn findes i Gregor den Stores *liber pastoralis curæ*, (*Opera Parisiis 1705 p. 3*); men det tilhører ikke oprindeligt ham, det er ogsaa hos ham et Citat, og han gjentager kun, hvad Gregor af Nazianz havde sagt i sin berømte Forsvarstale (*ἀπολογητικός*). *Gregorii Nazianzeni Theologi Opera*. *Coloniæ 1690*. Tom. 1. p. 8. *τῷ ἐντι γὰρ αὐτῇ μοι γαίνεται τέχνη τις εἶναι τεχνῶν καὶ ἐπισήμῃ ἐπισήμῶν ἀνθρώπων ἄγειν*. —

2) Pastor Opusc. 136.

en saadan Underviisning bør indeholde. „Jeg vil dele min Fremstilling i fire Hovedstykker: 1) hvad der hører til Præstens Embede, 2) hvilken Magt Kirkens Tjenere have 3) hvilken Løn der venter ham, naar han gjør sin Pligt, og 4) hvilken Straf der truer, naar han forsømmer sin Tjeneste.“ I Lighed med, hvad der findes i ældre Pastoraltheologier, anføres „de forskjellige Benævnelser, som den Helligaand tillægger Ordets Tjenere: Propheter, Bagtere, Guds Basun, Guds Herolder, Guds Gesandter og Tjenere, Guds Vidner, Tilsynsmænd, Huusholdere over Guds Hemmeligheder, Bygmestere, Verdens Lys, Jordens Salt; Sædemænd, Ældste, Hyrder o. s. v.¹⁾ Disse Titler udgive ikke blot Guds Tjeneres Værdighed, men i skjønne Billeder skildre de ogsaa deres Embede. Sædvanligst kaldes Ordets Tjenere i Skriften Hyrder. Hvad er det nu, som giver Hyrden Lyst og Iver til sit vanskelige og farefulde Kald? Kjærlighed til vor Overhyrde, vor Herre Jesus Kristus, som gav sig selv hen for sine Faar. Han siger til Petrus, Joh. 21, 15: elsker Du mig, og Petrus svarer: jeg elsker Dig. Herren siger til ham: fod mine Lam, og han gjentager det anden og tredje Gang, hvormed han giver ham tilkjende, at Jngen er skicket til at fode Christi Faar uden den, som drives af Kjærlighed til Kristus.“ Niels Hemmingen citerer Augustin, som kalder Præstens Gjerning en Kjærligheds Gjerning, men han burde ikke mindre have mindet om Chrysofomus, hvis anden Bog om Præstedømmet begynder med den samme Anvendelse af Joh. 21, 15. En Sammenligning imellem Hyrden, og

¹⁾ Pastor Opusc. p. 136—140. I et af de nyeste pastoraltheologiske Skrifter *Théologie Pastorale* par *A. Vinet*, Paris 1850, p. 15 ff, er denne Angivelse og Forklaring af de bibelske Benævnelser for Evangeliiets Tjenere optaget efter de ældre Menstre.

Veiesvenden horte ogsaa til det Traditionelle i den ældre Pastoralthæologie, og den savnes heller ikke her¹⁾. Præsten er efter det her Anførte fornemmelig at betragte som Hyrde, og han skal føde Christi Hjord. Dette skeer ved 1) at lære Christi Hjord Guds Ord, 2) at forvalte Sacramenterne, 3) at lede Kirketugten, 4) at bede for Hjorden, 5) at sørge for de Fattige, 6) at være et Monster for Hjorden²⁾. Det er tidligere bemærket, at vi ikke kunne her indskrænke os til Indholdet af Niels Hemmingens Pastor, men maae søge Meget, som vi have at betragte, i hans andre Skrifter. Vi kunne heller ikke blive staaende ved den af ham givne ufuldstændige Inddeling, men fremstille det Følgende efter den praktiske Theologies Hovedmomenter og afhandle Niels Hemmingens Lære om Kirkeforfatning, Gudstjeneste, Prædiken, Børnelærdom og Sjelesorg.

Kirkeforfatning.

Da Reformationen blev indført i Danmark, var den lutherske Kirkeforfatning i Tydskland i Begreb med at vinde en fastere Skikkelse. Det er bekjendt, at Reformatorerne fra Begyndelsen af ingenlunde tænkte paa at bryde med det katolske Kirkerement³⁾, og at de, da de omsider nødsagedes

1) Pastor Opusc. p. 140—142.

2) Pastor Opusc. p. 143.

3) Hæc vicia nostri reprehenderunt, non ut ecclesiasticam politiam dissolverent, sed ut gloriam Christi illustrarent etc. *Conf. August. editionis principis præfatio. Hase Prolegomena p. 72.* Nunc non id agitur, ut dominatio eripiatur Episcopis, sed hoc unum petitur, ut patientur Evangelium pure doceri et relaxent paucas quasdam observationes, quæ sine peccato servari non possunt. Quod si nihil remiserint, ipsi viderint, quomodo deo rationem redditori sint, quod pertinacia sua causam schismati præbent. *Conf. Aug. P. II, vii. Hase p. 44.*

til at gjøre det, tilskreve Biskopperne Skylden derfor¹⁾. Det er ogsaa bekjendt, at de i Tillid til deres retfærdige Sag satte deres Haab til et almindeligt Concilium. Men just paa den Tid, da Reformationen indførtes i Danmark, blev Opfyldelsen af dette Haab dem usandsynligere, skjøndt de endnu ikke kunde beslutte sig til at opgive det. I Mæret 1537 skriver Melancthon i en Betænkning: Da Biskopperne ere den sande Læres Hjender, miste de Retten til at styre Menighederne, og den øvrige Kirke har Befaling til at affatte dem fra Regimentet og indsætte gudfrygtige Lærere, som Paulus klarligen byder: dersom Noget lærer et andet Evangelium, han være en Forbandelse. Denne Befaling angaaer Kirkens øvrige Medlemmer alle tilsammen og Enhver især. Og da Hyrsternes og Dyrighedernes Embede isærdeleshed bør forherlige Guds Ære, eftersom det øvrige Folk seer hen til deres Mening, saa bør de som de ypperste Medlemmer (*præcipua membra*) i det udvortes Samfund hjælpe den sande Kirke ved deres Myndighed, affatte ugudelige Lærere, ansætte gudfrygtige²⁾. Disse Grundsætninger vare strax satte i Kraft i den danske Kirke. Paa Rigsdagen i Kjøbenhavn 1536, blev de katolske Biskoppers Magt afføkket³⁾; „Bispernes Tid“ betragtes strax som den forbigangne Tid⁴⁾

1) Saaledes skriver Melancthon: *Ecclesiae nostrae primum iniusta condemnatione pontificia et deinde asperitate episcoporum expulsa sunt a reliquo coetu.* Corp. Ref. IV. p. 488. Hvor nødig Reformatorerne gif til dette Brud, kan man f. Ex. see af *Reformatio Vitebergensis*, hvori de endnu i 1545 tilbyde de katolske Biskopper Lydighed, naar disse kun vilde gjøre deres Pligt. *Richter: Kirchen-Ordnungen II, S. 89.*

2) Corp. Ref. III. p. 251.

3) Münter, den danske Reformationshistorie 2. B. S. 297.

4) Kirkeordinantsen Bl. 68.

og at lade sig holde hen med Udsigten til et almindeligt Concilium ansees for en Daarlighed¹⁾. Saaledes begyndte vel den lutherste Kirke i Danmark sin Forfatning fra et fast Udgangspunkt, men der viste sig dog snart megen Usikkerhed i Udførelsen. Kongen havde stillet sig i Epidsen for Kirke regimentet og hævdede denne sin Plads af den Magt, Gud havde givet ham²⁾. Rigsraadet fordrede ligesaavel Andeel i Kirkens som i Statens Styrelse, hvad der ogsaa tilstodes dem, og Biskopperne erholdt paa Grund af deres Embedsstilling deels en raadgivende Indflydelse paa Kirkens Anliggender³⁾ og deels Magt til paa friere Maade at afgjøre nogle kirkelige Sager⁴⁾. Men en indre organisk Forbindelse imellem disse Magter fandt dog ikke Sted. Vel nævner den kirkelige Lovgivning dem i For-

1) Hvi vilde vi nu være saa daarlige, at vi herudi forbie noget Concilium og maaskee her forinden doe ubi vor Vantro og Ugude'ighed. Kirkeordinantsen Bl. 7. Hermed lader det sig vel forene, at der i Fortalens Lovs Lydighed, dersom et General-Concilium skulde komme istand Bl. 14.

2) Denne Magt er fra den ene Side det kongelige Regimente over Land og Folk, og derom hedder det: Ikke skulle vi end heller lade blive ustraffet dersom nogen fordrister sig til af Egenfindighed at staae imod Noget udi denne Ordinant, thi vi have ikke end heller den Magt os er af Gud givet til forjæves. Kirkeordinants Bl. 13. Men den kristelige Konge veed ogsaa at betragte sin Magt fra en anden Side, og derom siger han: men at man ei skal mene os at have aldeles herudi brugt andre Mands Lykke, da bekjende vi med stor Taknemmelighed, at Gud af sin Godhed haver endogsaa os givet nogen Forstand ubi det hellige Evangelio. Bl. 6.

3) Den sædvanlige Form herfor var Biskopperne. C. L. Engelstoft Liturgiens Historie S. 20. ff. Kudebach Den evang. Kirkeforfatn. 141. Pont. Ann. III, 413 opregner disse Møder (Nationalconcilier) til Aaret 1629, og sin g opregner dem til Aaret 1660 Kirkeforfatning 2 D. S. 328.

4) Denne Frihed var med Hensyn til det Liturgiske indbrømt i Kirkeordinantsen Bl. 27.

ening som det bestaaende Kirkelegion¹⁾, men i Virkeligheden var det dog snart Kongen alene, og snart Kongen og Rigsraadet, snart Superintendenterne og de theologiske Professorer, og snart en enkelt Biskop, som paa en eller anden Maade udevede Kirkelegionet²⁾. Under saadanne Omstændigheder var det fortjenstligt af Niels Hemmingsen, at han ofte og omhyggelig behandlede Spørgsmaalet om Kirkeforfatningen. Udførlig har han gjort det i sin Haandbog, hvor han handler de ordine ecclesiastico, de potestate ecclesiastica og de autoritate ecclesiastica³⁾; men ogsaa hans Pastor indeholder vigtige Bidrag dertil, og flere herhenhørende Momenter oplyses og udvikles i hans andre Skrifter.

„Skjondt vor danske Kirke“, siger han, „forbander Paven's Primat og alt hans Tyranni og Herskesyge, saa er den dog ikke ἀνεγαλος, men med den almindelige Kirke erkjender den Christum at være sin eneste Konge og Ypperstepæft. Med Hensyn til den udvortes Disciplin erkjender den, at den borgerlige Dyrighed har ius gladii, som den bør øve imod de Skyldige efter sine Love. Den anerkjender ogsaa en virkelig Disciplin, hvormed de, der ere lovsigen kaldte og satte over Menighederne, saasom Biskopper, Præster og Lærere i Skolerne kunne tvinge de Gjenstridige. Kun at de ikke bruge nogen legemlig Vold, men alene Ordet (2 Cor. 10, 4).

¹⁾ Dersom Noget ubi denne Ordinants foresent er, da skulle vi altid det med vort æffelige Danmarks Riges Raad og lærde Mand's Raad forvandle og revidere, hvis Christeligt og billigt er. Kirkeordinantsen Bl. 105. Jvfr. Ribe Artikler. Kirkeordinantsen Bl. 147. Kong Frederik den Andens Haandfæstning Artik. 36. Frederik den Andens Ordinants om Ægtefæbesager. Fortalen.

²⁾ C. I. Engelstoft: Liturgiens Historie S. 8—24. Rosenvinge om Kirkestyrelse, Kirkeforfatning og Kirken's Eiendomsret. S. 26—28.

³⁾ Enchiridion Opusc. p. 450. ff.

Imellem disse Ordets Tjenere anerkjender vor Kirke ogsaa Grader i Værdighed, med Hensyn til de forskjellige Gaver, til den Betydning, deres Arbeide har, og den Anseelse, der er forbunden med deres Kald. Den holder for, at de øvrige Kirkens Tjenere bør adlyde deres Biskopper i Alt, hvad der efter Guds Ord bidrager til Menighedens Opbyggelse og gavnlige Bestyrelse. Den holder for, at Biskopperne have Ret over de andre Kirkens Tjenere, dog ingen despotisk, men en faderlig. Og ihvorvel vor Kirke indrømmer, at Ordets Tjenere have den samme Magt i aandelig Henseende, saa holder den dog for, at Biskopperne gjøre Ret, naar de ved Formaning og Trettesattelse ikke blot holde Løgsfolk, som man kalder dem, men ogsaa Præsterne til deres Pligter, eftersom der ikke kan overholdes nogen christelig Tugt, med mindre man revser Lasterne og anbefaler de Pligter, som vi ere Enhver især skyldige. Skulde Biskopperne foreskrive noget Pligtstridigt, da tør den ringere Kirkens Tjener paa en sammelig Maade undslaae sig derfor. Iligemaade er det klart, at den ringere Kirkens Tjener tør hjærlig og beskedent paa minde sine Foresatte, naar de ikke følge Evangeliets Sandhed. Og dette bør Biskopperne ikke fortryde paa, men som Fædre med Belwillie og Glæde modtage deres Sønners Opmuntringer. Denne Orden antager vor Kirke, og den lader sig ikke anfægte af Anabaptisternes og Libertinernes toilesløse Væsen, som ville gjøre Christi Menighed til en vild Forsamling af Mennecker, hvori der hverken tages Hensyn til Gaver, Arbeider eller Kald. Thi vor Kirke har ikke blot den apostoliske Kirkes Forbillede, men ogsaa den Helligaands Befaling til at gjøre Alt med Orden og Sammenhæng til Opbyggelse¹⁾.

1) Enchiridion Opusc. p. 461—462.

Vi finde her den Augsburgske Confessions Adskillelse imellem potestas ecclesiastica og potestas gladii¹⁾. Det er med Rette bemærket, at skjøndt Confessionen lærer, at disse Magter ikke bør sammenblandes²⁾, saa er dog dermed Kirkens Adskillelse fra Staten ikke lært³⁾. Denne lærer heller ikke Niels Hemmingsen, som vi ville see af den Maade, hvorpaa han betragter den verdslige Dyrighed. At Kongen staaer som den Dverste i de kirkelige Forhold saavel som i de borgerlige, finder han ganske i sin Orden. „De, som ere kaldede til Embeder i Kirke eller Stat“, siger han, „aflægge Sed til deres Herrer, idet de falde paa Kne til Tegn paa Underkastelse og Lydighed og paa, at de ville opfylde deres Pligt for Guds Ansyn, hvis Billede de erkjende i den, til hvem de aflægge Eden“⁴⁾. Bistof er Magten fordeelt imellem det verdslige Dyrigheds-Embede og det kirkelige Embede, men denne deelte Magt gaaer sammen i en hoiere Eenhed. Derom lærer han, at „skjøndt der er Forskjel paa den borgerlige Dyrigheds Embede og Ordets Tjeneste, saa kunne og bør de dog stemme overeens deri, at de begge søge Guds Ære og alle Menneskers Frelse, kun at begges lovlige Maade tages iagt; nemlig, den borgerlige Dyrighed stræber at afskaffe Ugudelighed og at søge Guds Ære ved Lov og Sværd, Ordets Tjener derimod ved Lære og Formaning, Rettesættelse og Trudsel“⁵⁾. Det er aabenbart,

1) *Conf. Aug. Hase* p. 57.

2) Non igitur commiscendæ sunt potestates ecclesiastica et civilis
Conf. Aug. Hase p. 38.

3) E. L. Engelstofts Reformatorenes Grundsatninger om Forholdet mellem Stat og Kirke. *Nyt Theol. Tidsskr.* 1850. 2. S. 197. ff.

4) *Enarratio Viginti et unius psalmodum Davidis 1592.* p. 312.

5) *Enchiridion Opusc.* p. 480.

at til Grund for denne Anskuelse ligger Begrebet af den christelige Stat, et Begreb, som hverken Reformatorerne eller deres Disciple vilde opgive. Derfor lærer Niels Hemmingsen ikke blot, at den verdslige Dvrighed skal være Bogter over begge Love, baade over den guddommelige og den menneskelige¹⁾, en Lære, som Melanchthon havde lagt Vægt paa²⁾, men han fordrer tillige af Dvrigheden, at den skal være et Monster paa Gudsfrygtighed for Andre³⁾, og derfor kræver han, at Dvrigheden skal sørge for og vaage over Religionen. Han fordrer for Kirkens Vedkommende, at Dvrigheden skal beskærme den rene Lære, sørge for at den foredrages og udbredes, understøtte de Dannelseanstalter, som ere nødvendige for Lærerstanden, og i visse Tilfælde give liturgiske Anordninger. „Forst“, siger han om Dvrigheden, „bor den ophæve al Gudsdyrkelse og alle Anledninger dertil, ligesom Gzechias knuste Kobberslangen, Josias rensede Templet, Moses sonderbrod Guldkalven, og David opmuntrede Folket til at vise Gud en sand Dyrkelse. Efter Josias Exempel skal Dvrigheden sørge for, at den sande Religion fremsættes, bevares og udbredes og alle ugudelige Værdomme afskaffes. Fremdeles esterdi Religionen ikke kan bestaae, med mindre der er Lærere og Disciple, er det Dvrighedens Pligt at oprette Skoler og at underholde dem ved Stipendier. Videre maa

1) Syntagma Opusc. 826. Jvfr. Enarr. psalm. XXI p. 388: Est enim magistratus politicus quantum ad externam disciplinam attinet custos utriusque tabulæ, id quod symbolo libri qui datur regibus in manum dum inaugurantur significatur.

2) Magistratus est custos legis scilicet primæ et secundæ tabulæ, quod ad disciplinam attinet. Confessio doctrinæ Saxonicarum ecclesiarum (Repetitio Confessionis Augustanæ) Melanchthon. Op. I. p. 144.

3) Syntagma Opusc. 826.

Ezechias og Kongen af Ninives Exempel tilskynde dem til at afværge Guds Brede, hvad enten den alt hviler over dem, eller truer med at komme, ved Kirkebon og en sand Omvendelse til Gud¹⁾. Hvor alvorlig han meente det med Dvrighedens ius gladii, kan man see af den Roes, han tildeler hiin franske Konge, som straffede dem af sine Undersaatter, der havde den vnde Bane at sværge ved Christi Død og Pine, med de haardeste legemlige Revselsler, og naar det ikke hjalp, lod Tungen skjære af dem²⁾.

Ligesom Niels Hemmingen lægger det lutherste Lærebegreb tilgrund for sin Lære om Dvrigheden, saaledes ogsaa for sin Lære om den kirkelige Magt. „Den kirkelige Magt,“ lærer han, „er to Slags, nemlig potestas ordinis og potestas iurisdictionis³⁾. Den første er den Magt, Kirkens Tjenere have til at forvalte Gudstjenesten, prædike Evangelium og forvalte Sacramenterne efter Kirkens Lære og Love. Den anden afhænger for største Delen af Røglemagten og er Ret til at bevare det aandelige Samsund, og den bestaaer af tre Stykker, nemlig Erkjendelse af den sande Lære, Misbilligelse af den falske Lære og Disciplin⁴⁾. Vilde vi nu see,

1) Enchiridion Opusc. 480. Syntagma Opusc. 826.

2) Enarratio ps. XXI. 370—71. Derimod er det sikkert ikke uden Hentydning til og Misbilligelse af, at man straffede geistlige Mænd paa Livet eller med Fængsel for Usvigelse fra Kirkelæren, at han bemærker, at det var den gamle Kirkes Skik at afstraffe sin Geistlighed uden at anvende udvortes Magt. Enchiridion. Opusc. 468.

3) *Apol. Confess.* XIV. Et placet nobis vetus partitio potestatis in potestatem ordinis et potestatem iurisdictionis. Hase p. 294. Denne Terminologie stammer fra Scholastikerne, fornemmelig Thomas Aquinas. See Richter Kirchenrecht p. 87.

4) Enchiridion Opusc. 464.

hvorledes Niels Hemmingen i Almindelighed bestemmer den præstelige Magt i Forhold til Menigheden, da har han udviklet dette i sin Pastor¹⁾. Han fandt det fornødent „eftersom Noget ophøie den kirkelige Magt og Myndighed over al Maade, Andre ringeagte den, som havde den aldeles Intet at betyde“²⁾. Hans Lære er følgende. „Der gives, en potestas iuris, ifølge hvilken Enhver har Raadighed over sit Eget f. Ex. over sin Formue. Har Pastoren en saadan Ret over Menigheden? Paven siger Ja, Skriften siger Nei. Kristus siger: mig er given al Magt i Himmelen og paa Jorden; men Paven siger, at Kristus har givet ham denne Magt. Har Paven den, saa maa ogsaa Petrus have haft den; thi Paven roser sig af at være hans Efterfølger. Men hvad siger Petrus (1 Pet. 5, 3)? Ikke som de, der ville herste over Herrens Arv (jvfr. 2 Cor. 1, 24). Derfor ere de, som anmasse sig den Magt at ville herste over Menigheden, Antichristens og ikke Christi Tjenere“³⁾. Præsten i den lutheriske Kirke har ingen anden Magt over Menigheden end den, hans Embede giver ham ifølge Guds Ord. Denne Magt kalder Niels Hemmingen „potestas officii, som alene Kristus, der har potestatem iuris, kan give. Af den følger to Ting: 1) at Præsten i Embeds Medfør gjør, hvad Herren har befalet ham, og 2) at hvad han paa denne Maade gjør, er gyldigt for hans Herre Kristus. Denne Magt er deels bestemt (determinata), nemlig i alle de Ting, som have et bestemt Guds Ord for sig; thi ingen Dodelig tør lægge Noget til eller tage Noget fra dette Ord. Derom siger Kristus selv: hvo som hører Eder, hører mig, og hvo Eder foragter, for-

¹⁾ Pastor Opusc. p. 166 ff.

²⁾ Pastor Opusc. p. 166.

³⁾ Pastor Opusc. p. 167.

agter mig. Deels er potestas officii ubestemt (indeterminata), nemlig i alle Ting, som ikke af Herren ere bestemte ved et udtryffeligt Guds Ord. Ingen bør bruge denne Magt til at forordne Noget, som aabenbart eller hemmeligt strider imod, hvad Guds Ord foreskriver. Kun til Menighedens Opbyggelse bør denne Magt udøves, og den vil isærdeleshed finde sin Anvendelse i Ceremonier, og hvad der kan bidrage til at bringe Orden og Skjønhed ind i Guds-tjenesten, og i det udvortes Kirkeeregimente¹⁾. Er dette Grundforhold imellem Præst og Menighed fastsat, da frembyder sig et andet, som ikke bør forbigaaes, idet der maa spørges om, „hvad der efter Ret og Billighed tilkommer Præsten til hans anstændige Udfomme og tilbørlige Løn.“ I denne Henseende gjør Præsten Brug af „potestas justi et æqui. Denne Magt hænger iøvrigt noie sammen med potestas officii; thi hvo som ikke gjør sin Embedspligt, han kan hverken med Rette fordre eller modtage nogen Løn. Her giver jeg de dovene Papister at betænke, hvor frækt de fortære Kirkens store Skatte.“ Men om end Præsten har den juridiske Ret paa sin Side, vil han dog ikke uden alt andet Hensyn sætte sine Fordringer igjennem; thi han er Sjælesorger. „Det bør ikke glemmes, at med hvor megen Ret og Billighed Præsten end kan fordre sin skyldige Løn af sine Tilhørere, saa har han dog ogsaa Magt til at eftergive; hvad der med Rette tilkommer ham, saaledes som Paulus lærer os med sit Exempel²⁾. Sikker vil Niels Hemmingsen hermed formane sin Pastor til, at han dog ikke for nogen timelig Bindings Skyld maa skade sin aandelige Indflydelse paa Menigheden. Bedblivende i sin egen Terminologie anfører han

1) Pastor Opusc. p. 167.

2) Pastor Opusc. 168.

endnu tilfidsst „*potestas facti*, som er Gyne til at føre sit Embede vel.“ Thi skal Præsten lede og sørge for det kirkelige Liv i den enkelte ham betroede Menighed, da maa han „baade forstaae og kunne gjøre sin Embedsgjerning“¹⁾, han maa magte sit Embede.

Efterat vi saaledes havde fremsat Niels Hemmingsens Lære om den kirkelige Magt, forsaavidt som den i Almindelighed tilkommer Ordets Tjenere, følge vi ham videre i Betragtningen af, hvorledes denne Magt er organiseret i Kirken. „Der er stor Forskjel“, lærer han, „imellem Kirkens Tjenere: thi omendstjondt alle Tjenere have den samme Magt med Hensyn til den aandelige Myndighed, saa er dog Rang og Grad i Værdighed ikke den samme. Og dette grunder sig deels paa guddommelig Ret og deels paa Kirkens Vedtægt. Thi da Christus opfarer til det Høie, giver han Menestene Gaver, Apostler, Propheter, Evangelister, Lærere og Hyrder. Disse have i Sandhed Alle den samme Magt, men ingenlunde den samme Værdighed og Embedsforretning“²⁾. Den høieste Værdighed er det biskoppelige Embede, og de dermed forbundne Rettigheder og Pligter forklarer han nøiere. Han er ikke uden Betænkelse ved, at Skif og Brug har tillagt Enkelte Navn af Biskopper, da dette Navn dog egentlig tilkommer alle Ordets Tjenere. Det synes ham endog, som om man derved paa en Maade foragter den Helligaands Tungemaal³⁾. Men efterat have viist, hvorledes Benævnelsen Biskop (*episcopus*) ogsaa udenfor den christelige Verden er brugt om forskjellige Slags Tilsynsmand, mener han dog, at den ogsaa kan overføres paa dem, som vi nu

1) Pastor. Opusc. p. 168.

2) Enchiridion Opusc. p. 439. Syntagma Opusc. p. 798 ff.

3) Pastor Opusc. 137, 138.

tildags kalde Biskopper. „Ihi“, siger han, „de sendes andensteds hen for at forfare, hvad der udrettes, og hvorledes det gaaer til i de Sogne, som ere dem betroede; de have Myndighed til at afgive retslig Kjendelse, efter hvad der udtryffeligt er foreskrevet, og efter Reglen for en gudfrygtig Disciplin¹⁾, nemlig i de Stifter, som ere dem overdragne; de have den afgjørende Stemme med Hensyn til Valget og Embedet; de ere Menighedens Forsvarere og Formænd, dog ingenlunde ἀρχιεπίσκοποι. Ihi de ere skyldige at gjøre den hoieste Konge (Christus Regnskab for deres Styrelse“²⁾. I denne Beskrivelse af det biskoppelige Embede nævner han først Visitatsen³⁾, og hvad han anseer som det Væsentlige derved, sees af hans Uttringer derom et andet Sted. Som „capita visitationis“ nævner han „Tilsyn med at Kirkens Tjenere gjøre deres Embedspligt, Formaning til Folket om at være Evangeliet lydigt, Omsorg for Kirkegodsets Bestyrelse, de Fattiges Anbefaling til Folkets Forsorg og Opmuntring til, at Enhver især gjør sin Pligt i Gudsfrygt, Tro, Taalmodighed o. s. v.“⁴⁾ Biskoppens Pligt ved Visitatsen at overhøre Præsterne for at erfare, hvorvidt de studerede flittigt⁵⁾, og at overhøre Ung-

1) Juxta verbum expressum et piæ disciplinæ regulam. Pastor Opusc. p. 138.

2) Pastor. Opusc. p. 168.

3) Saaledes ogsaa Kirkeordinantsen Bl. 77. Men efterdi at Superintendenterne, som skulle være de rette Bisper og Erkebisper udi Kirkerne kaldes nu ikke til nogen Dikesløshed, som saadanne pleie at være udi, men til stort Arbeide, hvilke vi af Guds Raade vel kjende kunne, at de paa Latine skulle tractere og lære Andre den hellige Skrift, prædike Guds Ord for Folket, ikke alene hjemme i Byen, der som de boe, men ogsaa over det hele Stift, hvorfomhelst de komme o. s. v.

4) Pastor Opusc. 168.

5) Saaledes bleve Præsterne paa Odense Landemøde 1568 paaminde om at lave sig til at lade sig overhøre af Bispem i Hemmingii Theologie og tillige hans Bog om Præsternes Embedsferelse. Bloch Tyske Geistlighed 1 S. 38. Udsig Kirkeforfatning 2 S. 351.

dommen for at prøve dens Kundskab i den christelige Børnelærdom omtaler Niels Hemmingsen ikke. Det næste Punkt, han berører, er Biskoppernes Ret til den geistlige Jurisdiction. De havde ifølge Kirkeordinantsen Ret til at domme over geistlige Mænd i geistlige Sager¹⁾ og kunde, naar Omstændighederne fordrede det, raadspørges i Egteskabs- og Hoerssager²⁾. Han bemærker endvidere, at Biskopperne have den afgjørende Stemme med Hensyn til Valget og Embedet³⁾. Valget er at forstaae om Præstevalget. Dette foretoges vel af Menigheden under Provstens Ledning, men den Valgte kunde ikke indsættes i Embedet, forend hans Lærdom og Levnet var prøvet af Biskoppen⁴⁾. Vi kjende den nærmere Bestaffenhed af denne Præste-Examen⁵⁾. Deels overhøretes Candi-

1) Item hvo som haver nogen Præstemænd eller Degn til at tale for nogen geistlig Sag, da skal han tale hannem til for Herredsprovsten eller Superattendenten ubi vor Lehnsmands Nærvarelse, ubi hvilket Stift det er, som han haver Befaling ubi. Kunne de der og ikke forliges eller der adskilles med Rette, da maa de stævne dem ind for os selv. Kirkeordinantsen Bl. 85.

2) Alle Egteskabsager og Hoerssager ville vi, at de, som paa vore Vegne have Stifterne i Befaling, skulle med Kapitel i hvert Stift stævne dem for og udrette og intet besvare Superintendenterne dermed, uden saa er, at der kommer saa store drabelige Sager for, at de kunne dem ikke udrette uden Superintendenternes Raad, da skulle de maae opsætte samme Sager paa nogen Tid, at de imidlertid skriftligen eller mundtligen kunne give det Superintendenterne tilkjende og derpaa fange deres gode Raad. Ribe-Artikler 3.

3) Ad hos delectus et negotii summa pertinet. Pastor Opusc. 138.

4) Naar man behøver da en Tjener ubi nogen Kirke, da skal der, forend Nogen udvælges stifteligen bedes om hannem efter Christi eget Ord og Exempel. Siden skulle de bedste af Kirken, hvilke det samme behøre, paa den menige Almues Vegne med Provsten udvalge sig den, de agte beqvem dertil; den Kirken kan med et godt Rygte om et godt Levnet og gode Sæder forskrive til Superattendenten over samme Sted. Saa skal Kirken med Skrivelse forskifte ham til Superattendenten og der lade hannem forhøres for sin Lærdom og Forstand. Kirkeordinantsen Bl. 44.

5) Af Petri Palladii libellus de forma examinandi episcopum

daten i Læren om Loven og Evangelium, hvorved Examina-
tor noie fulgte Gang og Indhold i Luthers Catechismus,
deels gaves ham praktiske Bink, og deels provedes hans Ret-
troenhed. Lignende Bestemmelser fandtes i de andre evange-
liste Kirkers Ordinanser¹⁾. Niels Hemmingsen foreslaaer, at
gjøre denne Prøve mere videnskabelig²⁾, og mener, at „En-
hver, som stedes til Præste-Embedet, bør kjende den christelige
Lære i dens Heelhed og enkelte Dele³⁾. Han bør have Troens
Hovedstykker inde med dens Definitioner og Inddelinger, og
for hver enkelt Deel Bewiissteder og Exempler af Skriften.
Han bør ogsaa kjende den hellige Historie og Indholdet af
de enkelte Bøger i det Gamle og Nye Testament. Ind-
vender man, at denne Examen vil blive altfor svær, saa
svarer jeg, at vi destoværre have altfor mange raa og uvi-
dende Mæler i Evangeliets Tjeneste, som sidde i de største
Kald, og saadanne bør man ikke sætte til et saa heibelligt Em-
bede“⁴⁾. Biskoppernes Magt med Hensyn til Embedet be-
stod, hvad Kirketjenesten angik, i deres Ret til at give litur-
giske Anordninger⁵⁾.

Skjondt bundet til Embedet er den kirkelige Magt dog
ikke udelukkende overantvordet en enkelt Stand. Den Sand-
hed, at Menigheden bør deeltage i Kirkestyrelsen, anerkjend-
tes i det lutheriske Kirkesamfund; men ikke destomindre mang-
lede der en tilfredsstillende Repræsentation af Menigheden.

1556. A. C. L. Heiberg: Om Beskaffenheden af den i Kirkeordinan-
sen befalede Præste-Examen. Theol. Tidsskr. 6 B. S. 180.

1) Richter Kirchenordnungen II. S. 512.

2) An sint docti. Pastor Opusc. 168.

3) Corpus doctrinæ et partium analysis. Pastor Opusc. 168.

4) Pastor Opusc. 168.

5) Kirkeordinansen Bl. 27.

Ihi Sagen var ikke afgjort med den rigtige Erkjendelse, at Menigheden skulde deeltage i Kirkestyrelsen; i Kirkeligheden kom det dog an paa, hvorvidt denne kunde deeltage deri. Med Hensyn til dette sidste Punkt frembød Menighedernes aandelige Tilstand store Vanskeligheder. Niels Hemmingsen lærer, at den kirkelige Magt tilhører den hele Kirke. „Den er“, siger han, „den Gyne, der er givne Kirken, ifølge hvilken den selv optager dem, hvilke Herren byder, i hans Riges Samfund, nemlig dem, som have Syndernes Forladelse, forkaster dem, som skulle forkastes vogter de Optagne og styrer dem ved Ordet, Sacramenterne og Disciplin, saa at de Dag for Dag mere og mere aflægge det gamle Menneske og iføres det nye. Den udstøder igjen af Christi Rige dem, som fortjene det paa Grund af deres Vandel, og optager igjen de Udstødte, naar de have gjort Bod. Endelig kalder den Tjenere til Ordets Tjeneste og overdrager dem dette Embede“¹⁾. Han lærer fremdeles, at „hele Kirken har Ret til at kjende den sande Lære, og at det er en forfærdelig Volds-gjerning mod det Hellige, naar Papi-sterne afholde Lægsfolk fra at læse den hellige Skrift og forbyde, at Bibelen trykkes i Modersmaalet og læses af Lægsfolk, som de kalde dem“²⁾. Han hævder „den hele Kirkes Ret til at misbillige den falske Lære“³⁾, og viser, at „det er falsk, udelukkende at tilkjende visse Personer og en vis Stand af Mennesker Fortolkningen af den hellige Skrift“⁴⁾. Alle disse Sætninger ere fundamentelle i Læren om Kirkeforfatningen. Af mindre Betydning her er hans Fordring, at „naar Ordets

1) Enchiridion Opusc. 462.

2) Enchiridion Opusc. 463.

3) Enchiridion Opusc. 463.

4) Enchiridion Opusc. 469.

Tjenere sammenkalde Folket til Taffigelse og Bøn, da bør de have Kirkens ypperste Medlemmers Samtykke¹⁾; thi vi vide, at præcipua ecclesie membra betyder Landsherrn og den borgerlige Dyrighed, saa at, hvad her siges, snarest maa henføres til Forholdet imellem Kirken og Staten. Af Bigtighed er derimod hans Lære, at Menigheden bør deeltage i Udøvelsen af Kirketugten²⁾. „De offentlige Synder“, fordrer han, „bør af Ordets Tjenere aabenbart paatales for Alle, dersom det kan sees, at det vil tjene til Opbyggelse. Og dette bør ikke skee blot efter en enkelt Præsts Skjon og Dom, men enten efter hele Kirkens eller i det mindste efter nogle hæderlige Mænds Dom, som fungere paa hele Menighedens Begne. Dog saaledes, at Præsten forkynder Bandsattelsen for Menigheden“³⁾. Maatte Niels Hemmingsen her opstille en Fordring, saa kunde han derimod anføre Menighedens Deeltagelse i Præstevalget som factisk i den danske Kirke⁴⁾. Denne Menighedens Ret omtaler han som almindelig an-

1) Enchiridion Opusc. 467.

2) Den danske Kirkeordinants indskrænkede sig til, at Prædikanterne paa Menighedens Begne udtalte Dommen over de Bandsatte. Bl. 51. Melancthon fordrer, at Menigheden skulde deeltage i Kirketugten. I sit Sendebrev til Nürnbergerne 1540 skriver han: restitatur et excommunicatio non ante ut in litibus rerum profanarum sed de iudiciis manifestis, adhibitis in hoc iudicium senioribus in qualibet ecclesia. Corp. Ref. III. p. 965. Ved en anden Leilighed skriver han: nec liceat soli pastori ferre sententiam excommunicationis sine ulla decuria iudicum aut nemine adhibito ex honestioribus viris sue ecclesie. Ut enim vocantur hæc iudicia ecclesie, ita sunt plures adhibendi, ut Paulus voluit. Tyrannis est inimica ecclesie. Corp. Ref. IV. p. 452.

3) Enchiridion Opusc. 464.

4) Med Undtagelse af de Kirker, hvortil Nogen havde ius patronatus indremmede den danske Kirkeordinants Menighederne paa Landet Ret til i Forening med Provsten at vælge sig en Præst. Dette bestemtes nærmere i Ribe-Artiklerne saaledes, at Eys af de ældste og meest agtede Sognemand

erkjendt i det lutherſke Kirkeſamfund, eller ſom han udtryk-
 ker ſig: i Chriſti Kirke. „Kaldelſen“, hedder det, „overlades,
 frit til Kirken, dog ſaaledes at Præſter og Biſkopper, Enhver
 paa ſit Eted, have Magt til at overhøre og prøve. Den,
 der er kaldet og overhørt, ordineres paa Apoſtolisk Viis“¹⁾.
 Dog naar Spørgſmaalet er om, hvis Stemme der ſkal
 gjælde i Kirkens Anliggender, da noies han ikke med i Al-
 mindelighed at udtale ſig om Menighedens Ret. Denne
 Ret modificerer ſig nemlig efter den høiere Berettigelſe, ſom
 fremfor Alt Chriſti Aand giver, men ſom ogſaa beſtemmes
 ved theologisk Dannelſe og kirkelig Livsſtilling og Erfaring.
 Derfor afgjør han, hos hvem den kirkelige Myndig-
 hed er nedlagt, paa følgende Maade: „Paven tiltager ſig
 denne Myndighed, men falſkeligen. Thi Kirkens Myndighed
 er grundet i Guds Ord, og imod det formaaer intet menne-
 ſkeligt Ord Noget. Derfor bør man vide, at denne Myn-
 dighed er hos den hele Kirke, men paa forſkjellig Maade.
 Thi de, ſom af Aandens ſande Frugter viſe, at de have
 Chriſti Aand, de have en større Myndighed i Kirken. Lige-
 ledes have gudfrygtige Præſter en større Myndighed end
 Rægsfolk. Fremdeles have gudfrygtige Lærere, ſom i lang
 Tid ere ovede, en endnu anſeeligere Myndighed, og en endnu
 høiere beſidde gudfrygtige Mænds Forſamlinger, hvor det af
 Frugterne kjendes, at Chriſti Aand er tilſtede“²⁾. Niels Hem-
 mingsen foredrager dette uden Frygt for at paadrage ſig

---

foretog Valget med Provſtens Raad. 3 Kjøbſteberne repræsenterede Bor-
 germester og Raad Menigheden. Kirkeordinantsen Bl. 44. Den
 ſerſte af de 26 Ribe-Artikler. Joſf. C. L. Engeltøft Om
 Beſtiffelſen af Kirkens Tjenere i den danſke Kirke. Theol. Tidſkr. 5. B
 2 S. S. 169 ff.

1) Commentaria p. 570.

2) Enchiridion Opusc. 469.

Befkyldning for hierarchiske Bestræbelser. Og visselig var det ikke blot en falsk Betsedenhed, men en forkastelig Bildfarelse, dersom christelige Præster og Lærere selv vilde anslaae kirkelig Videnskab, Virksomhed og Erfaring saa ringe eller tillade Andre at gjøre det, at de indrommede, at Alle og Enhver kunde forstaae sig ligesaa godt som de paa at ordne og afgjøre Kirkens Anliggender. Han nævner Forsamlinger af gudfrygtige Mænd som den høieste kirkelige Instants. Concilier og Synoder maae være indbefattede under dette Begreb, men ligesom Niels Hemmingsen ikke her indlader sig paa nogen tydeligere Forklaring heraf, saaledes stjanter han i det Hele ikke Synoderne nogen særlig Opmærksomhed. De væsentlige Momenter til en Synodalforsatning vare tilstede i den danske Kirke. Paa Nationalconcilierne forsamledes Biskopperne, stundom tilligemed de theologiske Professorer, paa Landemoderne kom hver enkelt Bisp sammen med sit Stifts Provster, og ved Kalenderne modtes Provsten med Præsterne. Vare disse Møder blevne bragte i det rette organiske Forhold til hverandre, kunde derved en væsentlig Side af Kirkeforsatningen være bleven udviklet¹⁾. Men derpaa tænkte man overhovedet ikke paa Niels Hemmingsens Tid²⁾, og han selv havde ikke Syn for denne Opgave; han omtaler kun Synoderne historisk og som en gavnlig Indretning, der

1) Rubelbach Den evangeliske Kirkeforsatning S. 143 ff.

2) Nationalconcilierne indskrænkedes just dengang i Udøvelsen af deres lovgivende Magt. C. I. Engels 10 ft Liturgiens Historie S. 20 ff. Landemoderne kunde ofte kun vanskelig sætte sine Monita igjennem. Saaledes begynder Boeskilde Synodalia 1567: det er almindelig Klage, at hvad her besluttet i Synodo, der holdes Intet af. Haandskr. Kgl. Bibl. Bl. Kgl. Smf. 8. 3666—3667. Som Følge af Gjaestebudene, der afholdtes ved Kalenderne, udartede disse paa en høist betænkelig Maade, og Biskopperne maatte idelig gjøre dem til Gjenstand for deres Monita. Pastor Opusc. 129.

stammer fra den gamle Kirke¹⁾. I Tydskland havde man ifinde ogsaa at tage Lægfolk til Medlemmer af Kirkemoderne²⁾; men herpaa tænkte man ikke i Danmark. Synoden afholdtes af lutter Geistlige³⁾, og Niels Hemmingsen foreslaaer ikke nogen Forandring heri. Hans Blik var henvendt paa en anden kirkelig Institution, hvoraf han lovede sig meget. Man oprettede just paa hans Tid i Tydskland kirkelige Consistorier⁴⁾. De vare sammensatte af geistlige Mænd og kirkelig-

1) Enchiridion Opusc. 468.

2) Dette Forslag gjer s. Er. Erasmus Sarcerius med Hensyn til de almindelige Concilier. Hvo skal vare Dommere? spørger han, og deril svarer han: de Bedste og de Lærdeste. Disse Bedste og Lærdeste skulle ikke vælges alene af Geistlige, men baade af Geistlige og Lægfolk. *Dialogus mutuis interrogationibus et responsionibus reddens rationem veterum synodorum cum generalium tum provincialium &c. 1538.*

3) En Beretning om, hvorledes et saadant Landemøde aabnedes i Roeskilde 1564 lyder saaledes: Ved Mødets Begyndelse affang man *veni sancte spiritus*. Biskoppen forelæste derpaa en Collect og forklarede kortelig 1 Tim. 4, 12: var et Exempel for dem, som troe. Derefter bad han for Evangeliet, at det maatte bevares, og for hvad ellers var fornødent. Endelig undersøgte han, om alle Provster vare tilstede, og paamindede dem om at sørge for, at Landemødets Bestemmelser bleve overholdte. *Saaandskr. Kgl. Bibl. Bl. Kgl. Sml. 8. 3666—3667.*

4) I Henhold til en af Justus Jonas 1538 afgiven Betænkning blev der allerede 1539 foreløbig oprettet et Consistorium i Wittenberg, hvorved Kantseren Georg Brück (Pontanus) især var virksom. *Seckendorf Comment. de Lutheran. L. III. § 72.* Men først i Aaret 1542 toged den endelige Beslutning om dette Consistoriums Bestaaen og Virksomhed. *Richter Kirchen-D. I. p. 367.* Almindelig indførtes de i Tydskland efter Religionsfreden 1555. *Richter Kirchenrecht S. 305 ff.* Erasmus Sarcerius var isærdeleshed virksom for at vise, hvor nedværdige og vigtige Consistorier vare. Foruden i sin *Tractat von christlichen, nöthigen und nützlichen Consistorien 1555* har han i mange andre Skrifter behandlet Væren om Kirkens Organisation og Styrelse, saafom om Bod, Kirke-disciplin, Concilier, Kirkevistitation o. s. v. *Engelhardt Erasmus Sarcerius in seinem Verhältnis zur Geschichte der Kirchenzucht und des Kirchenregiments in der lutherischen Kirche. Zeitschrift für die historische Theologie, herausgegeben von Niedner 1850. 1 S. S. 70—142.*

findede Vægfolk¹⁾. De vare deels kirkelige Domstole²⁾, deels kirkelige Bestyrelses-Collegier; de havde Tilsyn med Lære og Liturgie, de Geistliges Embedsførelse og Wandel; de skulde prøve Candidaterne, anordne Ordinationen, forvalte Kirkegodset, udøve Kirketugten og Bandsættelsen og afgjøre Kirkesager. Oprettelsen af et saadant Consistorium henregnede Niels Hemmingsen til den gode Orden i Kirken, men han fordolger ikke, at der ikke syntes at være Udsigter dertil i hans Fædreland. „Ja jeg tilstaaer“, udbryder han, „at jeg onsker et ordentligt Raad (ordinarium senatum) som kunde have Tilsyn med Sædeligheden; men det kan jeg neppe haabe i denne Kirkens Forvirring og Uffaldighed“³⁾. Det var især Hensynet til Kirketugten som gjorde ham det onskeligt, at dens Udvælgelse ikke kom til at beroe paa en enkelt Præsts Ekson og Dom⁴⁾. „I de bedst ordnede Menigheder“, siger han, „forvaltes Kirketugten ikke alene af Præsterne, men af Kirkeraadet, som er tilforordnet Præsterne i den Hensigt, at det med sin Myndighed og Indsigt skal lede Alt. Dersom Noget efter

¹⁾ *Reformatio Vitebergensis* 1595. Richter Kirchenordnungen II p. 92.

²⁾ Ac nominatim hæ causæ ad hoc forum deferantur, quas profana potestas negligit Si quis falsum dogma spargit, si quis contumeliose loquitur de religione christiana aut de Sacramentis, si quis toto anno nec absolutionem petit, nec accedit ad coenam Domini, si quis contumelia afficit pastorem ecclesiæ aut alios evangelii ministros, si quis apud se palam scortum aut concubinam alit, si de adulterio adversus aliquem aut aliquam fama verisimilis fertur, si quis quæstum facit usuris, si iuvenes contumaces contra parentes aut alios, quibus commendati sunt, dedunt se helluationibus et inhonestos ludos exercent. *Reformatio Vitebergensis*. Richter Kirchenordnungen II. S. 92.

³⁾ Pastor Opusc. 161.

⁴⁾ Ein jeder Prediger ist jetzt ein Pabst, das muß anders werden, yttrede Churfyrst Joachim den 2den paa Synoden i Berlin 1568. Des Johannes Musculus Landesverweisung von C. W. Spieker. Zeitschr. f. hist. Theol. 1849, 3 S. S. 485.

at være advaret gjør haardnaffet Modstand, udeluffes han ifølge Raadets Dom fra Altergang, men Præsten effentliggjør Dommen; men fortryder han det, da optages han igjen efter Raadets Dom i Menigheden og stedes til Rådverens Nydelse. Men saasom der i vore Menigheder, i hvilke hele Kirketugten overføres til Præsterne, ikke er noget saadant Raad, saa vil jeg kortelig tilkjendegive, hvorledes en gudfrygtig Præst har at forholde sig med denne Tugt¹⁾. I Mangel af Consistorialforsætningen foreslaaer han at optage et Moment af Presbyterialforsætningen, nemlig Menighedsraadet. Consistoriet, som han ønskede skulde afgjøre Kirketugten, tænkte han sig saaledes sammensat, at deri var i det mindste to eller tre Rabopræster og Nogle af de agtbareste Sognemand²⁾. Til Svar paa den Indvending, at her i Landet jo ikke fandtes et saadant Kirkeraad, viser han, hvorledes man dog kunde hjælpe sig under de givne Forhold. „Jeg tilraader Præsten“, skriver han, „at han istedenfor et Kirkeraad skal udvælge sig i det mindste tre retsindige og gudfrygtige Mand, med hvilke han kan overlægge Sagen, og hvis Mening han kan høre³⁾. Men dersom Præsten ikke i sit Sogn har Nogen, som han i en saa vigtig Sag kan tage paa Raad med, saa foredrage han Sagen for Provsten og to andre Præster i Stiftet“⁴⁾. Dog om det end nærmest er Kirketugten, der fremkalder Dusket hos ham om Consistorier

1) Enarratio XXI. psalmorem Davidis. p. 388—389.

2) Pastor Opusc. 158.

3) Dette Forhold mellem Præsten og udvalgte Sognemand (Medhjælpere) ordnedes siden lovligt i Kong Christian den 4des Forordning om Kirkes Embede og Myndighed mod Ubøjsfærdige samt om adskillige Geistlighedens Forhold (1629). Sml. Recensien 1643 og Danske Lov 2—9—1-3.

4) Pastor Opusc. 161.

i Danmark, saa er det dog langt fra dette, som alene forsvæver ham. I det Afssnit, hvormed han ender den første Deel af sin Pastor, lærer han, hvad en Præst har at iagttage under kirkelige Raadslagninger og Forhandlinger¹⁾. Han forudsætter, at disse Raadslagninger og Forhandlinger finde Sted i Kirkeeraadet²⁾. Vi kunne nu udlægge dette saaledes, at han, da han skrev sin Pastor, har tænkt paa en videre Kreds af Læsere end sine Landsmænd, men vi bør sikkert ogsaa heri see hans pia desideria for den danske Kirke. Dog giver han ikke nærmere Forslag til Indretningen af Consistorier; men af det Anførte kunne vi dog see, at han ikke vilde have, at Consistorierne alene skulde være kirkelige Domstole, men ogsaa at den kirkelige Bestyrelse skulde udgaae fra dem. Han forestiller sig sin Pastor som Medlem af Kirkeeraadet og vil da give ham Regler for, hvorledes han har at forholde sig under dets Forhandlinger om Læren eller om Embedet eller om Sager, der angaae baade Læren og Embedet. Først taler han om, hvorledes „Stridspørgsmaal om Troens Artikler“ bør afgjøres, og viser, at kun den, der ledes af Sandhedskjærlighed og de sande theologiske Principer kan forsvarligen deeltage deri. Hvor rigtig er ikke den Formaning, som han lægger sine Læsere paa Hjertet om at gaae besindig og samvittighedsfuldt tilværks? „Skal der raadslaees om Stridspuncter i Læren“, siger han, „da bør en Præst ikke lægge an paa, at han kan seire, men kun paa at Sandheden maa seire. Han bør høre Andres Mening og jevnføre den hellige Skrift og svare sammeligen, naar han bliver adspurgt. Hvad kan

1) Quid in consiliis et deliberationibus spectandum Pastori. Pastor Opusc. p. 133—135.

2) Pastor Opusc. 133.

dog være uchristeligere, end at udrive et enkelt Ord af den hele Sammenhæng og haardnakket holde fast derved? Er det ikke at gjøre Bold paa Troens Artikler? Den sande Mening af et enkelt Skriftsted beroer dog paa, om det stemmer med hele Skriften. Han bør tilmed have den sande Kirkes Bidnesbyrd for Die og høre Mænd af anerkjendt Værdom og Gudsfrygtighed. Folk, som pludselig dukke op og ikke mene det alvorlig med Christendommen, men kun søge forfængelig Ære, bør man dog aldrig stille lige med dem, som i tredive til fyrgetyve Aar have virket for den rene Lære. Holder en Præst sig indenfor disse Grændser, da handler han tilbørlig og sørger for Kirkens Fred og Ro; hvorimod de forstyrre Kirkens Ro, som haardnakket forsvare, hvad de engang have sat sig i Hovedet, saavel som de, der beundre som Drakelsprog, hvad de nymodens Lærere sætte i Omløb tiltrods for, hvad Kirkens store Mænd lære og forsvare. Det er deres Skyld, at der bliver Splid i Kirken, og de skulle i sin Tid lide retfærdig Straf derfor af Gud¹⁾. Om et følgende Punct, nemlig om Valget af Kirkens Tjenere, deres Kaldelse, Prøvelse og Ordination taler Niels Hemmingsen meget kort og ubestemt. Han henvender sig kun til sin Pastor og giver ham sin Formaning. „Fri for alle urene Bevæggrunde bør Præsten i Forening med de Andre vælge den, som han anseer Kirken bedst tjent med. Efter Valget bør han ligeledes med de Andre kalde, ordinere og med modent Overlæg prøve de Valgte og altid i Aanden bede Gud, at han vil lede Raadslagningen og give et godt Udfald²⁾. Efter det her Udtalte er altsaa Menighedens Ret til at vælge og Biskoppernes Ret til at prøve den vordende Præst overdraget til Consistoriet;

¹⁾ Pastor Opusc. 133—134.

²⁾ Pastor Opusc. 134.

men vi savne de nødvendige Oplysninger for klart at kunne forestille os, hvorledes han i det Enkelte har tænkt sig den her antydede Praxis. Raadslaaes der om Forandringer i Kirkeskikke, bør man bruge den største Vaerksomhed¹⁾, og i Udøvelsen af Kirketugten kræves der Besindighed og Mildhed. „Der gives Præster“, saaledes lyder hans rovsende Tale, „som naar de skulle straffe Syndere, handle saa raat med dem, som om de vare uden al menneskelig Følelse. De ville ansees for at være modige og nidkjære i deres Embede, og saa fare de med rasende Ord løs paa en fattig Staffel, som ikke veed, hvad han skal svare“²⁾. Endnu var der et vigtigt Spørgsmaal, som kunde komme paa Bane i Kirkeraadet, nemlig om Fordelingen af Kirkens Indtægter og dens Tjeneres Underhold. Afgjørelsen af denne Sag mødte mange Hindringer³⁾ og var paa hans Tid endnu ikke afsluttet⁴⁾, og Kirkeordinant-

1) Pastor Opusc. p. 134.

2) Pastor Opusc. p. 134. Den samme Klage høre vi allerede af Chryso-
stomus. Opera I p. 386.

3) L. Helweg den danske Kirkes Historie I S. 113. 188—189.

4) I Udkastet til Kirkeordinantsen forekom ogsaa denne Bestemmelse: Om det Gode, som givet er til Kirken, er denne vor Mening, at det ikke maa kræves igjen af deres Arvinger, som det hid have givet, enddog det ikke skeer, hvilket de have benævnt at holdes skulle for samme Gode; men fordi Ingen kan sige nei derfor, at det er jo givet til Gudstjeneste, og hver Mand bekjender det, at den rette og sande Gudstjeneste er nu kommen op, da er det jo klart, at deres Villie, som samme Gode have bebrevet fra sig til Gudstjeneste, skee aldrig visere og sandeligere, end nu, og at Arvingerne aldrig have mindre Ret til at kræve det igjen end de nu have o. s. v. C. T. Engels toft, Om Bestikkelsen af Kirkens Tjener. Theol. Tidsskrift 6 B. 2 S. 17. Kirkehistoriske Samlinger 1 S. S. 106. Denne Bestemmelse blev ikke optagen i Ordinantsen. I sin Fortolkning af Jakobs Brev kommer Niels Hemmingsen ogsaa til at tale om Kirkegodsset, og vi møde der det samme Raisonnement. De som gjorde Paastand paa, hvad deres Forsadre havde skænket til Kirken, beraabte sig paa, at det betingedes i Gavebrevene, at dersom Messen eller Psalmesangen opherte, kunde Arvingerne tilbagefordre, hvad der var givet dertil. Herimod indvender Niels Hemmingsen: Qui ea bona contulerunt Eccle-

sens For skrifter om Landspræsternes Underholdning¹⁾ maatte yderligere udføres i de Ribe-Artikler²⁾. Niels Hemmingsen paaminder Præsten om, „at naar de kirkelige Indtægter blive Gjenstand for Overveelse, da bør han vel vogte sig for at han hverken synes at ledes af Gjerrighed eller af Lyst til Binding, og skal der uddeles Noget til de Fattige, da bør det ikke gaae efter Venkskab og Frændskab, men efter Gudsfrygtighed og Trang“³⁾. Men der var intet Kirkeraad i Danmark, og de Fattige skulde dog forses. Niels Hemmingsen glemmer dem heller ikke, og fra Kirkeraadet, som for hans Fædrelands Bedkommende kun var til i hans Tanker, ville vi følge ham til den virkelige Menighed med de Trængende i sin Midte. Fra Apostlernes Dage var Fattigforsørgelsen gennem alle Aarhundreder en af den christelige Kirkes velsignelsesrige Livsytringer. Den kunde umulig udeblive i den evangeliske Kirke, og allerede i Aaret 1523 forfattedes et Udkast til Bestyrelsen af Kirkegodset, den saakaldte Leisniger Kastenordning, som indeholdt Bestemmelser for, hvorledes Fattigforsørgelsen skulde bestrides⁴⁾. Den danske Kirkeordinants autog sig strax de Fattige. Den aandelige Nød skulde de evangeliske Præster stræbe at afhjælpe ved idelig at besøge de Fat-

---

sia, errarunt in specie non in genere. Species est missæ celebratio, genus est cultus Dei. Hæredes proinde rectius edocti, deberent corrigere maiorum errata, et ad verum cultum Dei convertere, quod prophanationi cænæ Dominicæ destinatum fuit. Commentaria p. 974.

1) Der skulde indfattes to Kirkeværger i hvert Sogn, som skulde raade for Kirkerenteholderen og med Provsten forsvare Sognepræsterne og svare til deres Sager. Bl. 69.

2) Artiklerne 8de og 14de. I de følgende Artikler paatales Degnenes, de Fattiges og Hospitalernes Ret.

3) Pastor Opusc. p. 135.

4) Ordnung eynd gemeinen Kasten. Rathsschlag wie die geistlichen gutter zu handeln sind. Martinus Luther. Richter: Kirchen-Ordnung. 1 p. 10.

tige med Evangeliet¹⁾, og for at afhjælpe den legemlige, til-
 sagde Staten Kirken, hvad der var tillagt til fattige Folks
 frie Brug²⁾, og Diaconer skulde sættes over de Fattiges Gods³⁾.
 Hermed var Fattigforsørgelsen grundlagt og sikket. Men
 skulde det være et virkeligt Menigheds=Anliggende, da burde
 ikke blot Leilighed staae aaben for Menigheden til frivillig
 at deeltage deri, men der burde gjøres Regning paa, at Me-
 nigheden vilde øve denne Kjarligheds=Gjerning. Derfor
 skulde Superintendenten i hvert Stift med Lehnsmanden,
 Provsten, Prædikerne og Raadet i enhver Kjøbsted oprette
 en Fattigkasse for frivillige Bidrag⁴⁾. Jo nærmere det laae
 i den protestantiske Kirkes Forhold til Staten, at Fattigfor-
 sørgelsen kunde gaae over til at blive et borgerligt Commune=

1) Kirkeordinantzen Bl. 51. Hvorledes man skal besøge de Vanføre og Fattige. Det ber og allermeest rette gode Prædikere at gjere, for de have allermeest for Andre Behov at høre Evangelium, de annamme det og helst. Derfor skulle Prædikerne ibelig besøge de Fattige og Vanføre.

2) Kirkeordinantzen Bl. 74. Om Hospitaler. Først for Alting ville vi, at der skal igjen tillægges til fattige Folks fri Brug Landsbyer, Møller, Fiskevand, Skove, Ager og Eng, og hvad Andet der kan findes at have været af forudms Tid lagt til saadanne fattige Menneffers Ophold, og det er framkommet med Uret. Og dersom Saadant findes noget Sted ikke at være nok, da ville vi lægge til, hvad der sættes, efterdi vi vide, hvad Christus haver sagt: hvad I have gjort En af de Mindste i mit Navn, det have I gjort mig.

3) Kirkeordinantzen Bl. 25. Men over de Fattiges Gods skulle sættes Diaconer, de som med ret Trostid skulde indtage Renten og gjere Regnskab for Indtægt saavel som for Udgift ubi Raadsens og Prædikernes Nær-værelse.

4) Kirkeordinantzen Bl. 82. Her ville vi nu have Superatendenterne paaminde, at de ville betænke, hvad Apostlerne bade og formanede Sancte Povel og Sancte Barnabas, saafom Paulus selv skriver Gal. 2. Der aleneste (siger han) befale de os, at vi vilde tænke paa de Fattige, til hvilket jeg og var slittig og gjorde det gjerne. Thi skal hver i sit Stift med vor Lehnsmænd, Provsten, Prædikerne og Raad ubi hver Kjøbstad oprette en menige Kiste for de Fattige, ubi hvilken der kan indsamles, hvad Almisse Christne Folk give.

Anliggende¹⁾, desto mere maatte det være Præstens Opgave at gjøre den kirkelige Side deraf gjældende. Han maatte stræbe at bringe den frivillige Fattigforsørgelse i Gang i sin Menighed. Det er ogsaa Grundtanken i Niels Hemmingsens Lære om Fattigforsørgelsen²⁾. Til den Ende bør Præsten foregaae de Andre med sit Exempel. Han bemærker derfor først, „at hvad Præsten skal lægge sine Tilhørere paa Hjertet, maa være det Samme, som bevæger ham selv til at give Almisje af sit Eget³⁾.“ Ikke mindre vigtig er hans følgende Bestemmelse. Skal Præstens Omhu for de Fattige ikke være tilfældig og vilkaarlig, da maa de Trængendes Værdighed komme i Betragtning. Han inddeler derfor disse i fire Klasser, og med de Helliges Samfund og Kirkens Fremtid for Die nævner han først „de Brødre, som drage landflygtige omkring for deres Betsjæles Skyld eller paa anden Maade ere berøvede deres Eiendom,“ og dernæst Skoledisciplene, som behøve Hjælp til at fortsætte deres Studeringer, og som engang kunne blive Kirken til Nytte.“ Det tredje Slags Fattige er „de egentlige Betslere, som gaae fra Dør til Dør,“ og det fjerde Slags „de som vel ikke bette offentlig, men leve i saa trange Kaar, at de ikke kunne ernære sig⁴⁾.“ Noie Kjendskab til hver enkelt Trængende er nødvendig, og „der maa bruges megen Klogskab for ikke at give Almisje til Landløbere og Dagdrivere, der give sig ud for Skoledisciple, eller til sunde og stærke Tiggere og Drankere⁵⁾.“ Men hvo skulde have dette Kjendskab, om ikke Præsten? Han kjender Menighedens enkelte Medlemmer, hvor-

1) Besvarelse Kirkeret 1 D. S. 146.

2) Pastor Opusc. 165.

3) Pastor Opusc. 165.

4) Pastor Opusc. 165.

5) Pastor Opusc. 165.

for ogsaa han bør have afgjort Indflydelse paa Fattigfor-
sergelsen og lede den kristelige Godgjorendhed, „idet han
formaner sine Tilhørere til at gjøre vel imod værdige Træn-
gende¹⁾.“

Gudstjeneste.

Til Kirkens sande Eenhed er det nok at være enig om
Evangeliets Lære og Sacramenternes Forvaltning, og det er
ikke nødvendigt, at der ere de samme menneskelige Traditio-
ner eller Skikke og Ceremonier, som ere indsatte af Menne-
sker²⁾. Saaledes udtalte Reformatorerne Principet for den
kristelige Gudstjeneste. De indstjærpe dermed, hvad der
allevegne i Herrens Menighed bør være Eet og det Samme,
fordi det er det ene Fornødne, men i det Dvrige gjøre de
den kristelige Frihed gjældende³⁾. Conventet i Schmalkalden
bestemte rigtignok, at man burde give den hele lutheriske
Kirke eensformige Skikke og Ceremonier ved Gudstjenesten,
men denne Beslutning blev endnu i samme Aar taget tilbage
paa Conventet i Frankfurt⁴⁾. Reformatorerne tilstedede litur-
gisk Frihed, men dermed indrommede de ikke, at Enhver
turde gjøre og lade, hvad ham tyktes bedst med Hensyn til
Gudstjeneste og Kirkesikke. I alle Lande, hvor Reformationen
indsortes, forfattedes Kirkeordnanteser, og Hensigten med

1) Pastor Opusc. 165.

2) Apol. Conf. Hase p. 151.

3) Allerede da Luther udgav sin Deutsche Messe 1526, skrev han i For-
talen: For alle Ting beider jeg venligst og for Guds Skyld alle dem, som
see denne Anordning i Gudstjenesten eller ville følge den, at de ikke gjere
nogen tvingende Lov deraf eller dermed binde og gribe Nogens Samvit-
tighed; men at de overensstemmende med den kristelige Frihed ville bruge
den efter Behag, hvorledes, hvor, naar og saalange som Omstændighe-
derne seie det saa og kræve det. Luthers Werke. Walch X, S.
266 ff.

4) Planck Geschichte des protest. Lehrebegriffs 6 B. S. 126, 201 ff.

disse var at bringe Orden og Overeensstemmelse tilveie i Gudstjenesten¹⁾. Den danske Kirkeordinants var fremskyndet ved et Andragende fra nogle Prædikanter til Kong Christian den Tredie om, at Ceremonierne, som skulde bruges i Kirken, maatte blive gjort eensformige og eensholdne i Riget²⁾. Kirkeordinantsen angiver ogsaa som det andet Stykke, hvori den er begreben, at der forordineres og tilskikkes nyttelige og eendragtelige Ceremonier, det er udvortes Skikkelser over alle Sognekirker, paa det at simple og eenfoldige Folk ikke skulde forarges af nogen Ulighed i nogen saadan Handel³⁾. Den overlod i enkelte Tilfælde Præsten at vælge imellem Skikke og Formularer⁴⁾; han turde ogsaa foreslaae Forandringer i de kirkelige Ceremonier; men Vilkaarligheden forebyggedes ved den Bestemmelse, at Intet maatte forandres uden Superintendentens Samtykke og Befaling⁵⁾. Denne Præsterne tilstaaede Frihed inddroges lidt efter lidt indenfor snevrere Grændser. Lige fra Ordinantsen blev givet, var det Kirkestyrelsens Bestræbelse at tilveiebringe Eenhed i Gudstjenesten

1) Daher dann der große Fleiß, welchen alle lutherischen Kirchenordnungen auf eine genaue Construction der Gottesdienste verwenden, und der Umstand, daß eine Reihe von Persönlichkeiten z. B. nächst Luther selber Bugenhagen, Brenz, Corvinus, Veit Dietrich, ihre reformatorische Bedeutung gerade in ihren Verdiensten um Gottesdienstordnung und Liturgie haben. K. Lieftoh. Die ursprüngliche Gottesdienstordnung in der deutschen Kirchen lutherisches Bekenntnisses. S. 22.

2) Dr. C. T. Engelstoft. Reformantes et Catholici in Dania concertantes p. 187. Jvfr. Sammes: Liturgiens Historie i Danmark S. 8.

3) Kirkeordinantsen Bl. 18.

4) Han turde ved Daaben besprænge eller neddyppe Barnet, han turde ved Nadveren consecrere Brødet og Vinen og derefter uddele det, eller først consecrere Brødet og derefter uddele det og saa consecrere Vinen og derefter uddele den, han turde vælge Collecter og Psalmer, turde selv indrette Formaningene før og efter Daaben o. s. v. C. T. Engelstoft Liturgiens Historie S. 30—31.

5) Kirkeordinantsen Bl. 27.

og de kirkelige Handlinger¹⁾. Denne Bestræbelse fandt et fast Tilknætningspunkt i P. Palladii Alterbog, der udfom 1556. Skjøndt den ingenfunde ved Lovbud blev almindelig paabuden, vandt den dog snart Betydning som almcengjældende²⁾. Dog skete dette ikke paa engang, og de liturgiske Anordninger udgik imidlertid fra de enkelte Biskopper. Medens derfor paa Niels Hemmingsens Tid Forandringer i kirkelige Skikke og Ceremonier ikke vare usædvanlige, arbejdedes der dog tillige alvorligen paa at opnaae den størst mulige Eenhed deri³⁾.

Niels Hemmingsen bifalder ikke en ubunden liturgisk Frihed. „Der bor“, lærer han, „gjøres Forskjel paa Frihed i og Brugen af Kirkens Adiaphora. Oprindelig og i sig selv er det en fri Sag at forvalte Nadveren uden Messeschagel; men paa Grund af Kirkeordinantsen er Brugen ikke fri“⁴⁾.

1) Kirkeordinantsen Bl. 53. Ordinantsen lærer at gjøre Forskjel paa guddommelige og menneskelige Anordninger i Kirken. To haandte Stykker hedder det i Fortalen (Bl. 6) forhandles her i denne Ordinants. Det ene hører Gud alene til, som er det at vi vilde have Guds Ord, som er Loven og Evangelium reifindelig prædikef, Sacramenterne ret uddelte, Børn vel oplærte, at de maae blive ubi Christe, som ind i Christum ere fødte, at Kirketjenere, Skoler og fattige Folk maa forserges sin Føde. Saadant er ikke vor Ordinants, men dermed ville vi tjene vor Herres Jesu Christi Ordinants o. s. v. Men det andet Stykke i denne Ordinants maa kaldes at være vort, fordi derudi maa vel somt (foruden Guds Fortærelse) forvandles endog det ogsaa Gud tilhører, som er, hvad vi have stiftet om Personer, Tid, Sted, Tal, Maade, Præstetider, Sang og Ceremonier, om Bistads om en ærlig Samqvem etc. Ikke foruden skjellig Sag og ei med nogen synderlig Seligheds Mening, men den sande Guds Ordinants, der forre er omtalt, til Tjeneste (Bl. 11. 12). Saaledes var den sande evangeliske Grundsatning for Kirketjenestens Ordning og Maade fremsat, men dermed var dog ikke lært, at hvad der kaldes „vor Ordinants“, ikke skulde have nogen forbindende Kraft. Det Modsatte siges udtrykkelig Bl. 3. En Commentar til dette Anførte af Ordinantsen finde vi i Franss Wormordsens Haandbog 1539 (Fortalen understreves 1538).

²⁾ See: Hans Albertsen Fortale til Udgaven af Palladii Alterbog 1564.

³⁾ C. L. Engels toft Liturgiens Historie § 5.

⁴⁾ Syntagma Opusc. 814.

Men den rette Aand manglede ofte, og efterat han derfor har mindet om, at „Troen og Kjarligheden alene bestemmer Brugen af, hvad der i sig selv er ligegyldigt, fordi ligesom Troen veed, hvad der er tilladt, saaledes seer Kjarligheden paa, hvad der er nyttigt“, udbryder han: „dersom visse Fjolk betænkte disse Forskrifter, vilde de mindre forvirre de Svage ved unyttige Disputationer og mere beslitte sig paa Gen-
drægtighed og den fælleds Opbyggelse“¹⁾. Han indrommer derfor ikke enkelt Mand Anordningen af kirkelige Stikke, han holder for, at Kirkeraadet bør tage Beslutning derom²⁾. Men selv for de Forholdsregler, der kunde tages ad denne Bei, er han ikke uden Betænelighed, og man seer tydelig, at han frygtede for, at hans Tids Bestræbelse efter Censur-
mighed skulde yttre sig paa en altfor brat og voldsom Maade. Derfor minder han om, at „ligesom det hører med til den hellige Klogskab at beholde Grundvolden d. e. Troens Ar-
tikler, uskadt, efterdi det er Hovedsagen i vor Frelse, saaledes hører det med til den hellige Censurdighed ikke at tilstede nogen pludselig Forandring af Ceremonier, med mindre der viser sig en aabenbar Ugudelighed deri, som strider mod Grundvolden“³⁾. Han lægger sin Pastor paa Hjerte, at „naar han deeltager i Kirkeraadets Forhandlinger om Ceremonier, da bør han sørge for, at Menigheden ikke besvares med for mange Ceremonier. Skulde nogle af dem affattes, da bør han nøie overveie, hvad der udsættes paa dem. Thi det gaaer med Ceremonierne i Kirken som med Lovene i Staten; Almuen tager let Forargelse af, at der gjøres nogen For-
andring. Stor Vaersomhed er derfor nødvendig, paa det at

1) Syntagma Opusc. 814.

1) Pastor Opusc. 134.

2) Comm. in Evang. Joh. 1, p. 48.

man ikke ved at afskaffe dem skal gjøre mere Ondt end Godt. Skal der indføres nye, da bør han see vel til, at de ikke ere barnagtige, oversflodige; overtroiske eller upassende. Bidrage de ikke til at oplive Gudsfrøgt og christelig Alvor i Guds-tjenesten, saa bør de aldrig vedtages. Jeg for min Deel" siger han tilsidst, „holder for, at hvor Menighederne ere nogenlunde reformerede, skal man ikke indlade sig paa Forandringer; men jeg har givet mit Raad for paakommende Tilfælde“¹⁾).

Hovedangrebet paa den katholske Gudstjeneste maatte Reformatorerne rette imod Messen. Er det, som den katholske Kirke lærer, ikke nok, at Christi Offer for vore Synder er bragt eengang, er det nødvendigt, at Forsoningens Offer idelig gjentages, og gjentages det virkelig i Messen, saa følger heraf, at Hovedsagen i Gudstjenesten er, at Messen holdes rettelig²⁾. Hermed er den hele Udvorteshed given, der i den Grad er fremherskende i den katholske Gudstjeneste, at ikke Ordet, men Klokkelyd bebuder Menigheden, at Offeret er bragt. Naar derimod den lutherske Kirke lærer, at Kristus eengang for alle har bragt Forsoningens Offer paa Korset, og at det nu kommer an paa i Tro at tilegne sig den tilbudne Naade, da maa nødvendig Gudstjenesten slaae ind paa en ganske anden Ve. Skal Tilegnelsen være sand og inderlig, maa Menigheden virkelig deeltage i Gudstjenesten, og Brugen af Modersmaalet i Gudstjenesten, Ordets Prædiken og Menighedens Psalmesang har heri sin Grund og Forklaring. Meget udførlig forklarer Niels Hemmingsen i

1) Pastor Opusc. 134.

2) Derfor Messen, hedder det i den Augsb. Troesbek., udsetter Levendes og Dødes Synder ex opere operato, saa erhøldes Retfærdiggjørelsen af Messens Gjerning og ikke af Troen, hvad Skriften ikke taaler. Hase S. 25.

flere af sine Skrifter det Uchristelige i den romerske Messe¹⁾, men noget Nyt giver han ikke, og kunde han heller ikke let give efter den udtømmende Behandling, som denne Gjenstand havde fundet ved Reformatorerne, t. Ex. i den Augsb. Confession²⁾. En sammenhængende Udvikling af den kirkelige Gudstjenestes Væsen og Skikkelse savne vi derimod hos ham³⁾, men han undlader ikke at paaminde om, at den hellige Skrift ogsaa heri er Regel og Rettesnor. „Det er“, siger han, „en forfærdelig Ugudelighed og en forbryderisk Forvorpighed at indrette en Gudstjeneste i Kirken uden Guds Befaling“⁴⁾. Men denne Grundsætning vil han dog ikke have anvendt paa en udvortes historisk Maade, som man gjorde det i den reformeerte Kirke. Det er uden Tvivl imod denne at følgende Uttringer ere stilede: „Man behøver heller ikke at undersøge den nøiagtige Grund til de enkelte Ceremonier, naar disse kun ikke smage af Dvertro og Ugudelighed. Nogle forarges over vore Ceremonier og udraabe dem for papistiske. De sige, at vi have Præster, Altare, Klæder, Lys, Billeder, Gyroscimer, Korsets Betegnelser næsten paa papistisk Viis. Dem svarer jeg, at den sande Kirke bør adskilles fra den falske ved Lære og Gudsdyrkelse, ikke ved Ceremonier, som i sig selv ere Adiaphora⁵⁾. Hans Lære om Kirkeskikkene er grundet paa den lutherske Kirkes ideelle-dogmatiske Anven-

1) Catechismi Quæstiones Opusc. 256. Tractatus de Antichristo Opusc. p. 665 ff. Syntagma Opusc. p. 812 ff. Enarratio psalmi 84. Opusc. p. 1154. ff. v. s. v.

2) De missa. Hase p. 23.

3) Selv hvor han er opfordret til at tale herom, gaaer han heller over til at betragte en Christens hele Liv som en Gudstjeneste. De lege naturæ. Opusc. p. 295. Livsens Veie (Udgave 1570) S. 179. ff. Syntagma Opusc. 739. ff.

4) Enarratio psalmi 84. Opusc. p. 1154.

5) Assertionones quibus leges decalogi explicantur. Opusc. p. 875.

delse af Skriftprincipet. „Ceremonier“, lærer han, „ere Stikke og Anordninger, som ere indsatte forat lede Kirkesamfundet. Nogle af dem stride imod Guds Ord, saaledes som de fleste af Papisternes; dem have vi frigjort os fra. Andre have Guds klare Ord og Befaling for sig, saasom Daaben og Herrens Nadver, og andre ere anordnede af Kirkeaaedet og kaldes af Paulus *παράδοσις* d. e. Traditioner, og de sigte til at bevare Læren og Kirkesamfundet. Deels have de, fordi det er sammelig og smukt, som Midler til at understøtte Andagten, og for at der kan være Anstand og Alvor i Andagtsøvelsen, og deels have de for Ordens Skyld, paa det at Menighedens Forstandere kunne have en sikker Regel at handle efter, og Tilhørerne derved vænnes til Lydighed, og Fred og Ro bevares, naar Menigheden er vel ordnet“¹⁾. Om det indre Forhold imellem Gudstjenestens forskellige Dele findes der saa godt som Intet hos ham. Kun en og anden enkeltstaaende Bemærkning, som den, at Psalmsangen skal berede Sted for Prædikenen²⁾, kan henføres hertil.

Med Reformationen vendte den danske Kirke tilbage til det sande Kirkeaar. De katholske Helgendage afskaffedes med Undtagelse af de saa, som holdtes til Ære for bibelske Personer og derfor havde bibelske Texter³⁾. Kirkeordinantzen indskrænker sig til at opregne de Helligdage, som skulle hol-

1) Enchiridion Opusc. p. 471. Det Samme gjentages ordret i Postillen Prædik. 17. Send. efter Trinit. Jesu. Tractatus de Antichristo Opusc. 669. Syntagma Opusc. 800.

2) Commentaria p. 518.

3) Kun een Helgendag gjør en Undtagelse fra dette Princip, nemlig St. Laurentii Dag. Til den Antagelse, at Laurentins kom til denne Ære, fordi han var et Exempel paa Omsorg for de Fattige. (C. I. Engelsest Liturgiens Historie S. 104), kan tilføjes, at der maatte ogsaa tages et dogmatisk Hensyn, da Luther oftere roser denne Helgen for Læren om Retfærdiggjørelsen. (Luthers W. IV. 854. VI. 2318. XVI. 1439). Kliefoth die ursprüngliche Gottesdienstordnung. S. 46.

des, uden at den oplyser Noget om Kirkeaarets Begreb¹⁾. Menighedens Christus er den historiske Christus, og til sin Opbyggelse har Menigheden derfor stedse fornødent, at Christi Historie fremstilles for den. Men den historiske Christus er dog kun Menighedens Christus, fordi han tillige er Troens Christus, fordi han ikke blot er fremstillet for Menigheden, men ogsaa levendegjort i den formedelst Troen. Efter disse to Sider af Menighedens Opbyggelse, deler Kirkeaaret sig i to Hoveddele. Den første er fornemmelig baaren af den evangeliske Historie, og den anden fornemmelig af den evangeliske Lære. Denne Kirkeaarets Idee udtaler ogsaa Niels Hemmingsen. Paa Christi Dobelsesdag²⁾ anstiller han i sin Postil følgende Betragtning. „Førend vi gaae til denne Histories Forklaring, maae vi svare til tvende Spørgsmaal. Det første er, hvorfor denne Høitid er indsat og ordineret i vore Kirkers Ordinants og Kirkestif her i Danmarks og Norges Rige. Det andet, hvorfor samme Høitid holdes denne Tid og ikke en anden Tid af Aaret. Til det første Spørgsmaal svarer jeg saaledes: Christi Historie sammensættes og foregives os for vor Saligheds Skyld, derfor vilde den christne Kirkes Ordinants og Kirkestif her i Danmarks Rige ikke lade denne Part af Christi Historie blive forglemt, men paa en vis Tid af Aaret fremsatte den for den christne Menighed. Til det andet svarer jeg saaledes, at det stikker sig allerbedst paa denne Tid at forhandle denne Historie og det for tvende Sagers Skyld. Først for Historiens rette Ordning og Stif. Thi hertil have vi ordentlig og stiftelig hørt først om Christi Fødsel, dernæst om hans Dmskærelse, siden om hans Aabenbarelse, fremdeles om hans

1) Kirkeordinantsen Bl. 35—37.

2) Fastelavns Søndag.

Offring i Templet, derefter om hans Disputats med de Lærde i Jerusalem, der han var tolv Aar gammel. Hvad han siden gjorde fra den Tid, han var tolv Aar gammel, og indtil han var 29 Aar, derom er Intet skrevet, uden at han var sine Forældre lydig og underdanig. Nu følger om hans Daab, hvilken smukt skikkelig og bekvemmelig paa denne Aarstid opregnes. Eiden efter følger strax om hans Faste, derefter om hans Fristelse saa om hans Lærdom og Mirakel, om hans Pine, om hans Opstandelse, om hans Himmelfart, om den Helligaands Udsendelse, hvorved Christi Lærdom blev stadfæstet. Eiden efterfølger den anden Part af Aaret, mange adskillige Prædikener, udi hvilke Christi Belgjærninger i den christne Menighed forhandles, Gudsfrygtigheds Exempel foregives og Menneskene formanet til et gudeligt og helligt Levnet. Paa det Sidste efterfølges om den yderste Dommeligdag og om de Ugudeliges Straf. Disse ere de besynderligste Stykker udi Christi Historie, hvilke saaledes med allerbedste Ordning og Etik, ligesom de ere skete, hvert Aar forhandles i vore Kirker¹⁾. De forskjellige Arter af Kirkens Fester adskiller og karakteriserer han med sikkert Blik. Efter en historisk og typisk Forklaring af den jødiske Sabbat²⁾ vedbliver han: „vore Fester ere tre Slags, nemlig Herrens Dag, Frelserens Fester og de Helliges Mindefester. Vi holde Herrens Dag efter Apostlernes Exempel ikke af Dvertro, men formødelst Embedet, Ordenen, Disciplinen og Gudsfrygtigheds Øvelse. Frelserens Fester holdes af den Aarsag i Kirken, for at Historien kan læres i Orden, for at Middelens Belgjærninger kunne enkeltviis betegnes, og for at vi rettelig maae bruge hans Belgjærninger Gud til Ære og os til Salighed. De Helliges

1) Pessit. I. S. 154. Jøfr. II. S. 41.

2) Assertiones quibus leges decalogi explicantur. Opusc. p. 872. ff.

Mindefester have disse gavnlige Diemed, at Kirkens Historie maa blive bekjendt, at Guds Belgjerninger imod Kirkens Medlemmer maae betænkes, at der maa bringes Gud Taksgjælse derfor, at de Helliges forskjellige Handlinger maae overveies, at vi maae efterligne de Hellige i Bod, Vandel, Gudsdyrkelse, Bekjendelse, Standhaftighed, Taalmodighed og andre Dyder, at vi med gudelige Sukke maae søge Samsund med de Hellige¹⁾. Ikke længe før Niels Hemmingsen skrev sin Pastor forekomme de første Spor af almindelige Bededage i den danske Kirke²⁾. I al Korthed bemærker han derom: „angaaende Anordning af Bonner og almindelig Faste behøver jeg ikke at forekrive Noget; thi hvad Kongen og Kirkens Forstandere paabyde desangaaende, bør man holde sig efterrettelig³⁾).

Niels Hemmingsen giver flere Bidrag til en Theorie om Bonnen. Saaledes forklarer han de enkelte Dele, hvoraf Bonnen bestaaer, naar han lærer om den Orden, som skal iagttages i Bonnen. „Denne Orden“ siger han, „bestaaer i tre Ting, i Tiltalen (compellatio), Hovedsætningen (propositio) og Bekræftelsen (confirmatio). Tiltalen vækker Aanden til at bede, thi den udtaler Guds Befalinger og Løfter, hvorved Aanden opflammes til en mere brændende Ven. Hovedsætningen opregner de Ting, vi bede om, og Bekræftelsen inde-

¹⁾ Assertiones. Opusc. S. 874.

²⁾ Efter Lausens Opskrifning blev der 1546 anordnet Bededage over hele Riget for at anraabe Gud om Beskiærmelse for den danske Kirke mod Paven's Vold og Mord. L. Helweg den danske Kirkes Historie 1. S. 73. Efter 1551 blev aarlige Bededage almindelige i Danmark. C. T. Engelstoft Liturgiens Historie S. 110.

³⁾ Pastor Opusc. 163. Denne Formaning var ikke oversædlig. Paa Roeskilde Landemøde 1566 hertes denne Klage: Conqueritur Dom. Episcopus, quod forma præscripta ad conciones penitentiales a quibusdam Pastoribus contemnitur et pro suo arbitrio sumunt textum nunc hunc, nunc illum. Pent. Ann. III, 406.

holder som oftest Løfte om Taknemmelighed og Forbedring". Alt han har Kirkebønnen for Die, siger han selv i den Bemærkning, hvormed han indleder denne Forskrift: „Gud skal dyrkes og tilbedes allevegne, men for Ordens Skyld (disciplinæ causa) er Templet bestemt til almindelige og hoitidelige Bønner“¹⁾. Den væsentlige Bestemmelse for Kirkebønnen, at den maa have det christelig=confessionelle Præg udtaler han rigtigt i den Sætning, at Kirkens Bøn er Bønnen til den treenige Gud. „Den oprindelige Kirke“, siger han, „henvendte sin Paakaldelse til Treenighedens tre Personer i denne Formular: Kyrie eleyson, Christe eleyson, Kyrie eleyson! Kirkens Bekjendelse i denne Bønneformular er altsaa tredobbelst. Først bekjender den Eenheden af det guddommelige Væsen imod Græker og Barbarer, som have indført en Mængde af Guder. For det Andet bekjender den Personernes Adskillelse og deres Lighed i eet guddommeligt Væsen imod Arius og mange Andre, og for det Tredie bekjender den en Distinction imellem de guddommelige Personers Egenheder i Guldbyrdselsen af vor Frelsens Hemmelighed“²⁾. Det Spørgsmaal, som Liturgiken har at besvare under Læren om Kirkebønnen, til hvem af Personerne i Treenigheden Bønnen isærdeleshed skal henvendes³⁾, besvarer han rigtig med den Forklaring, at „det kommer an paa, til hvilken guddommelig Gjerning i Frelsens Orden den enkelte Bøn er at henføre. Naar de Hellige særskilt paakalde Treenighedens

1) Enchiridion Opusc. p. 436.

2) Enarratio psalmi 84. Opusc. p. 1183.

3) Es fehlt bekanntlich nicht an einer besondern Richtung des religiösen Lebens, welche mit der entschiedensten Vorliebe sich an den Sohn wendet, und in der evangelischen Bruderkunität macht dies nicht blos im persönlichen Umgange ihrer Glieder mit Gott, sondern auch im öffentlichen Cultus einen Grundzug ihres Wesens aus. Gaupp Praktische Theologie I, p. 232.

Personer, snart Faderen og snart Sønnen og snart den Hel-
ligaand, saaledes som Philippus viser os i sine Bonnefor-
mularer, saa adskille de ikke det guddommelige Væsens udele-
lige Eenhed og udelukke ikke den ene Person, medens de
nævne den anden, men de erkjende baade Guddommens Een-
hed, fordi de vide, at Gud alene skal paakaldes, og bekjende
Personernes Forskjel og Lighed og ære Personernes forskjellige
Egenskaber i Udførelsen af vor Frelsens Værk¹⁾). Vi have
seet, hvor alvorlig Niels Hemmingsen i den første Deel af
Pastor lægger Præsten paa Hjerte, at han bør altid bede, og
han vender i den anden Deel endnu engang tilbage til denne
vigtige Gjenstand og handler i et eget Afsnit om Præstens
Forbøn²⁾. Sikkert har han ogsaa her tænkt paa Præstens
Bøn i Menighedens Forsamling; men da burde han ikke
have indskrænket sig til at nævne det som det fjerde Stykke
af Præste-Embedet efter Christi, Propheternes og Apostlernes
Egempel at bede for Hjorden, men han burde da have lagt
Eftertrykket paa, at Præsten skal bede med Hjorden. Thi det
er Kirkebønnens Begreb, at den ikke er den Enkeltes Bøn,
og fremstiger end Præsten Bønnen, saa beder han dog ikke alene,
thi den hele Menighed beder med ham. Af de forskjellige
Arter af Kirkebøn forbigaaer han Herrens Bøn, Collec-
terne, Bøds- og Skriftebønnen. „Der gives“, siger han,
„mange forskjellige Anledninger til brændende Bøn, men Præ-
stens Bønner kunne dog fornemmelig inddeles i fire Slags:
for Guds Navn, at det maa vorde helligt, for Fædreland
og Øvrighed, for den betroede Menighed, og for hvad Tid
og Omstændigheder give særegen Anledning til. Vi see alt-
saa, at han her kun tager Hensyn til den almindelige Kirke-

¹⁾ Enarratio psalmi 84. Opusc. p. 1183.

²⁾ Pastor Opusc. p. 163—65.

bøn, der indbefatter de tre første Slags, og til den specielle Forbøn, hvortil den fjerde Slags er at henregne. Han anfører derpaa Exempler paa saadanne Bønner for Guds Navn, for Dyrigheden, og hvad der hører til Livets Nødtorst, og for den enkelte Menighed. Til en Prøve paa disse Bønners christelige Indhold og simple Sprog ville vi her anføre hans Bøn om, at Guds Navn maa vorte helliget i den ganske Verden. — „Miskundelige Gud og Fader, vor Herres Jesu Christi Fader! jeg takker Dig af mit ganske Hjerte, fordi Du i den hele Verden udvalger Dig en Menighed til at være dit Tempel og love og prise dit Navn. Jeg beder Dig ydmyg- ligen, at Du vil afværge og omstøde alle Menneskenes og Djævelens listige Anslag, som ville formørke dine Gjerninger og din guddommelige Kraft og tillægge Mennesker eller Djævelen, hvad der tilkommer Dig. Jeg beder Dig, afvend alle Forvanskninger af den himmelske Være og Sacramenterne, afvend al Bold, som vil forhindre Evangeliets Lob, tilligemed alle Kjætterier, og hvad Andet, der forvansker eller udslætter Kundskaben om Dig. Afvend den fjødelige Foragt for dit Navn, den raa Ligegyldighed, den falske Wiisdoms Tvivl og det kjærlighedsløse Varsen. Afvend alle Menneskers Utaknem- melighed, som enten ikke kjende Dig som Gud, eller skjøndt de kjende Dig, ikke forkynde Dig som den, Du er. Lad dit Navn ikke vanhelliges ved et ureent Levnet, ved Banden og Sværgen. Jeg beder Dig, lad dit Navn vorte helliget over den ganske Jordens Kredss. Lad dit Navn være efter dine Gjerninger, og lad hos alle Jordens Folkeslag Kundskaben om Dig være efter dit Navn. Giv, at alle Mennesker maae kjende Dig af dit Ord og dine Gjerninger og derfor sætte deres Tillid til Dig. Lad din Lov og Priis lyde til Jorde- riges Ende, idet Menneskene forlade sig paa Dig og ikke blot lovprise dit Navn, men bruge det, saa at de paafalde, forkynde

og bekvende det i Sandhed. Og efterdi dit Ord er fornødent til alt Dette, saa send dine Gaver fra Himmelen, bevar det hellige Præste og Prædike-Embedet, den rette Brug af Sacramenterne og den hellige Kirketugt. Jeg beder Dig: lad Dag for Dag dit Riges Borgere vore i Tal og dit Navn vidt udbredes og ares. Dig den eneste Gud, Fader, Søn og Helligaand, være Ære, Kraft og Priis fra Ewigbed og til Ewigbed! Amen". Kunne end de Bonner, som Niels Hemmingsen anfører til Exempel, ikke lignedes med Luthers i Kraft og Inderlighed, saa lide de dog langt mindre af den Reflexion, der ellers ofte kommer os forstyrrende imøde i lignende Formularer, og han har rigtig erkjendt, at i en Bøn skal der virkelig bedes, skal der tales til Gud.

Hvad Kirkesangen angaaer, da knytter Niels Hemmingsen sine Forskrifter til Skriftens Ord (Eph. 5, Coll. 8.) og fordrer fremsfor Alt, „at Psalmer, Lovsange og aandelige Viser skulle være til aandelig Opbyggelse og synges af Hjerter"¹⁾. Hans Forklaring af de kirkelige Sanges Væsen og Begreb indskrænker sig til en Oplysning om de forskjellige Slags kirkelige Sange. „Der er Forskjel," siger han, „paa Psalmer, Lovsange og aandelige Viser (psalmi, hymni et odæ). Psalmerne ere saadanne Sange, til hvilke der foruden Syngestemmer bruges Musici med et eller andet Instrument; Hymnerne ere Lovsange, hvad enten de udføres alene ved Syngestemmer eller paa anden Maade; aandelige Viser ere Sange, som ikke blot indeholde Lovprisning, men ogsaa andre Gjenstande saasom Prophetier, Lærdomme, Formaninger o. s. v."²⁾ Udbyttet for den kirkelige Hymnologie af disse tarvelige Bestemmelser er saare ringe. Niels Hemmingsen har selv forsøgt

¹⁾ Commentaria p. 435. 517. 518.

²⁾ Commentaria p. 435.

sig som Psalmedigter. Hans „nye Bise, udi hvilken foregives, hvorfor Verdens Trefler skulde vare Gud og Mand: Adams store Ulydighed“, og hans Psalme „om Christi Korsfes daglige Brug: Hvo som Christi Kors vil pryde“, ere optagne i Hans Thomesens, den kinglyste og pontoppidanske Psalmebog. Af den første dog kun den sidste Halvdeel: „Hvo kan betale Syndens Sold“. Medens denne Psalme indeholder Læren om Retfærdiggjørelsen af Troen, skildrer den anden Troens Frugter i en Christens Liv, og saaledes fuldstændiggjøre disse to Psalmer hinanden¹⁾. Digter var Niels Hemmingsen ingenlunde, og det er ikke Poesien, men den rene Lære, som sikrede hans Psalmer en Plads i den danske Psalmebog. Det er overhovedet en Bemærkning, der paatrænger sig ved en stor Deel af de ældre Psalmer, at deres Forfattere ikke vare Digtere; men der er i Troens Indhold, som de udtale, og i Bibelenes Ord, som de bruge, en medfødt Poesie, der kommer deres Skrobelighed til Hjælp og giver disse den eenfoldige Troes Psalmer en egen Magt til at glæde Hjerterne.

Skjøndt Sacramenterne ere de eneste kirkelige Handlinger, som Niels Hemmingsen handler om i sin Pastor, er hans Fremstilling deraf dog høist ufuldstændig. Han gaaer ud fra den rigtige Forudsætning, at denne Fremstilling har sit dogmatiske Grundlag i Læren om Christi ypperstepræstelige Embede. „Præsten“, siger han, „maa vide, at han staer i Christi Sted og gjer sin Gjerning paa hans Vegne, thi det er Kristus, som astvatter os; Præstens Haand er kun et Redskab.“²⁾ Først afhandler han Daaben som initiale ecclesiae sacramentum. Han formaner Præsten til „at holde sig Kirkeordnantesen efterrettelig“³⁾, og denne Formaning kunde

¹⁾ Den danske Psalmedigting af Brandt og Helweg. 1. Deel. p. 65. 66.

²⁾ Pastor Opusc. p. 154.

³⁾ *ibid.*

han med al Grund føle sig opfordret til paa en Tid, da det kunde bebreides det sjællandske Præsteskab: i hele dette Stift forbigaaes i Almindelighed tvertimod den kongelige Ordinants Fortalen og Paamindelsen om Daabens Værd¹⁾. Den danske Kirkeordinants forudsætter, at Luthers Døbebog fulgtes som Ritual, men Indgangsordene og Tiltalen til Fadderne var ikke foreskrevet, men overladt til Præstens eget Valg²⁾. Niels Hemmingsen opfordrer sin Pastor til „af inderste Hjerte at bede Christus, at han vil være med sin Indstiftelse“, og til at „ anbefale det døbte Barn til Menighedens Forbøn og alvorligen paamine Forældrene om at opdrage deres Barn i Guds frygt som en ny Skabning og vogte sig for, at der ikke ved deres Brøde vedefares det noget Ondt.“ Hans Formaning om „at oplæse de hellige Lectier klart og tydelig efter Ordinantsen“³⁾, har større Betydning, end det maaskee ved første Diekast kunde synes. Den hænger nemlig noie sammen med den evangeliske Grundsatning for Gudstjenesten, at Menigheden virkelig skal deeltage i den. Thi skal den det, maa den forstaae, hvad den horer, og den klare og lydelige Stemme er Modsatningen til de papistiske Præsters Muml⁴⁾. Kun paa to herhenhørende Punkter indlader Niels Hemmingsen sig noiere. Det ene blev han tvungen til at udtale sig om, da Præsten i Stege Ivar Bartholin i Aaret 1566 var kastet i Fængsel, fordi han havde affkaffet Gyor-

1) Ivar Bartholins Ytring i et Brev til Hemmingsen, April 1568. Rohmann Erorcismens Historie p. 18. Dänische Bibliothek IV.

2) C. T. Engelstoft. Riturgiens Historie. p. 184. ff.

3) P. Palladius gjentager oftere denne Formaning, at Præsten skal læse gubeligen med en klar Røst og høi Stemme.

4) Murmur incantationi magicæ et nefandis gentium sacris potius quam domini instituto conveniens. Catechismi Quæstiones. Opusc. p. 256.

cismen ved Daaben og til sit Forsvar beraabte sig paa Niels Hemmingsens Enchiridion, som om denne gav ham Medhold¹⁾. Niels Hemmingsen forsvarede sig imod denne Beskyldning ved at henvise til sin Pastor, hvori han udtrykkelig misbilliger, at en enkelt Præst gjør nogen Forandring i kirkelige Cereemonier, og hertil foier han sin Opfattelse af Exorcismen: ved den urene Aand forstaae de (lærde Præster) med rette, overeensstemmende med Augustinus Djavelens fjendtlige Magt over Menneskene, hvilken han ogsaa udover over dem, som ikke ere virkelig besatte²⁾. Det vilde være urigtigt heraf at drage den Slutning, at Niels Hemmingsen billigede Exorcismen, da dog hans Uttringer mere give os Indtrykket af, at han forsvarede sig selv, end af at han forsvarede Exorcismen. Dog viser han, at denne Handling ikke, som hans Modstandere paastod, var meningsløs. Det andet Punkt med Hensyn til Daaben, hvorom Niels Hemmingsen udtaler sig, angaaer Spørgsmaalet om Barnet skulde neddyppes i Vandet eller kun overoses dermed. Dette Spørgsmaal stod fra Reformationens Begyndelse uafgjort, og Daaben udførtes af de enkelte Præster paa forskjellig Maade. Vi see, at paa Niels Hemmingsens Tid var dette Spørgsmaal et Stridsspørgsmaal, som gav Anledning til Forargelse. Hans Mening er, at det i sig selv er uvaesentligt, hvilken Maade man vælger, men han lærer dog, at Bestændighed baade er tilstrækkelig og overeensstemmende med Bibelens Sprogbrug. „Jeg vil foie noget Lidet til om Maaden at døbe paa“, skriver han i sin Haandbog, „thi jeg seer, at der ere dem, som høiligen tage Anstod af, at Nogle neddyppe Barnet ganske i Vandet, mens Andre kun bestænke Hovedet med Vand. Det synes

1) Rohmann Exorcismen p. 18.

2) Rohmann Exorcismen p. 18.

mig, at disse tage Anstod af en saare ringe Ting. Denne Regel kan holdes: Herren har befaleet at døbe Alle, men Maaden at døbe dem paa lod han være fri. Christus befalede at døbe, det er at vade og aftvætte, thi det ligger i Ordet Daab, men han har Intet sjoiet til om Maaden at vade og aftvætte paa og ikke forklaret, om han vilde, at hele Legemet eller en enkelt Deel deraf skulde aftvættes. Desuden ligesom hele Folket siges at være bestænket med Pagtens Blod, fordi det var Skik, at det stænkedes paa Alle, saaledes maae vi ogsaa forstaae, at Den i det Hele er vaded og aftvættet, paa hvem et enkelt Lem er blevet det. Denne Bestænkelse efter Loven var et Billede paa Christi Blod, hvormed Samvittighederne bestænkes, og paa vor Daab. Endelig da Kraften til at forbedre vore Sjæle ikke kommer af Vandet, er det det samme enten hele Legemet eller en Deel deraf saasom Hovedet aftvættes. Det maa være nok at holde fast ved Daabens aandelige Betydning. Men at døbe ikke betyder at neddyppe det hele Menneſte i Vandet, det kan man letteligen slutte sig til af Mark. 1 og Luk. 1¹⁾. Ved denne Betænkning har Niels Hemmingsen med sin store Indflydelse ogsaa bidraget til, at Neddyppelsen efterhaanden ganske faldt bort, og Bestækelsen blev den almindelige Maade. — Den romerske Kirkes Confirmationshandling var almindelig forkastet af Protestanterne. Niels Hemmingsen gjorde opmærksom paa, „at oprindelig var Confirmationen en skjøn og betydningsfuld Handling, men at den lidt efter lidt gik over i tomme Ceremonier. Fra Begyndelsen af bestod den i Overhørelse, høitidelig Bekræftelse af Daabsløftet, Biskoppens Bøn og Haandspaalæggelse, „men, siger han, „først udelod man Overhørelsen, som fremfor Alt burde beholdes

1) Enchiridion Opusc. p. 453. Seſfr. Syntagma Opusc. p. 803.

der næst lagde man Chrisma til, videre gjorde man et Sacrament af Confirmationen, og dertil brugte man en overtroist Fremsigelse af visse Ord i et for de Fleste ubekjendt Sprog; thi de brugte disse Ord: signo te signo crucis, confirmo te chrismate salutis in nomine patris et filii et spiritus sancti¹⁾. Vi see allerede heraf, at hvad han anseer for det Vigtigste ved Confirmationen, er Overhørelsen, og ligesom han paa et andet Sted efter at have beskrevet den gamle Confirmation siger: denne Skik var en gavnlig Dvælse, i hvis Sted Katechismus-Prøven for Nadverens Nydelse træder hos os²⁾, saaledes kalder han ogsaa Overhørelsen „Substantien af den gamle Confirmation“³⁾. „I vore Kirker“, siger han, „beholdes Substantien af den gamle Confirmation, efter at den pøpistiske Overtro er afføkket. Thi Biskopperne overhøre paa deres Bisstater Ungdommen offentlig i Troens Artikler og i Læren om Sacramenterne, og derpaa confirmere de den ved Lære og Formaning. Det samme skeer ogsaa privat af Præsterne, inden de stedes til Deeltagelse i Herrens Nadver,

1) Syntagma Opusc. p. 751–52.

2) Commentaria p. 567.

3) Overhørelsen betragtedes overhovedet paa den Tid af de lutherste Kirkelærere som det Vigtigste ved Confirmationen, der saaledes ikke endnu havde den Betydning, som den senere erholdt ved Spener. Dog var allerede da en heiere Opfattelse af denne hellige Handling antydet. Valde necesse esset in omnibus ecclesiis, hedder det i *Reformatio Vitebergensis* 1545, tradi certis diebus catechismum, ut pueri adsuefiant ad verbum et nativum intellectum omnium articulorum et partium doctrinæ christianæ. Ad hanc consuetudinem sancendam prodesset ritus confirmationis, cum videlicet exacta pueritia iam firmior ætas seu adolescentia accederet, palam in ecclesia audienda esset integra doctrinæ confessio, et cum interrogatus promitteret constantiam in hac ipsa sententia recitata et in huius ecclesie suæ confessione, manus pastoris ei imponendæ essent et publica precatione petenda mentis et cordis in hoc confitente confirmatio et gubernatio. Richter Kirchen-Ordnungen. II. S. 83.

hvad der fornemmelig gjælder om de mere Udendende¹⁾. Niels Hemmingsen er den første danske Kirkelærer, som bruger Udtrykket at confirmere om denne Handling²⁾. Han omtaler Confirmationen under Læren om det christelige Lofte (votum)³⁾, og synes saaledes at være paa Bei til den Opfattelse af Confirmationen, som siden blev gjældende i den lutheriske Kirke. Men var end Tanken om en Bekræftelse af Daabsloftet ham ikke fremmed, saa forbandt han dog ikke dermed Forestillingen om en selvstændig kirkelig Handling, men han henførte den til Skriftemaalet og Deeltagelsen i Herrens Nadver⁴⁾. Hvor langt han var fra at betragte Confirmationen for Andet end en Overhørelse i den christelige Troeslære, sees ogsaa deraf, at han end ikke omtaler de Ritus, som de lutheriske Kirkelærere i Tydskland foreslog ved denne Handling⁵⁾, Haandspaalæggelse og Forbon.

Heller ikke ved Nadveren beskæftiger det Liturgiske ham. Om Distributionsformelen, Collecten, Tiltalen til Communicanterne o. s. v. finde vi Intet hos ham, skjøndt han mange Gange og med stor Udforlighed gjennemgaaer Læren om dette Sacrament⁶⁾. Naar han i sin Pastor efter de saa Forskrifter, som han anseer tilstrækkelige for Forvaltningen af Daabens Sacrament, bemærker, at „en større Kundskab er fornøden om Nadveren“⁷⁾, da er det en heel anden

1) Syntagma Opusc. p. 752.

2) C. T. Engelstofts Liturgiens Historie 240.

3) Syntagma Opusc. 751 ff.

4) Hoc votum commune, nuncupatum in Baptismo, confessione et cænæ dominicæ sumtione confirmatur. Syntagma Opusc. p. 751.

5) *Reformatio Vitebergensis* 1545. Richter Kirchenordnung II. S. 83.

6) *Catechismi Quæstiones* Opusc. 245 ff. *Enchiridion* Opusc. 453 ff. *Via vitæ* Opusc. 572 ff. *Tractatus de Antichristo* Opusc. 660 ff. *Syntagma* Opusc. 806 ff. *Postil: Prædiken paa Jesu Christi Nadveres Dag.*

7) *Pastor* Opusc. 154.

Gjenstand, som optager ham, nemlig Forberedelsen til Nadveren, Skriftemaalet og hvad dermed staaer i Forbindelse.

Det lønlige Skriftemaal beholdtes i den lutheriske Kirke, men det beroede paa den, der skriftede, om han vilde bekfende de enkelte Synder¹⁾. Skriftemaalet beholdtes fornemmelig for Absolutionens Skyld²⁾, og den ansaaes for saa vigtig, at Skriftemaalet gjordes til en kirkelig Handling for sig selv, der ikke var bunden til den hellige Nadver, men ogsaa foretoges med Saadanne, der ikke vilde gaae til Alters, men kun skrifte. Paa denne Maade optoges ogsaa Skriftemaalet i den danske Kirke³⁾. Skriftemaal og Absolution var ingen nødvendig Betingelse for at stedes til Herrens Bord, men derimod befalede Ordinantsen, at Communicanterne skulde mælde sig hos Præsten og af ham prøves, om de havde den fornødne Tro og Kundskab⁴⁾. Naar Niels Hemmingsen i sine Skrifter taler om Skriftemaal og Absolution, afhandler han helst denne Være under Væren om den hellige Nadver⁵⁾. Men han lærer dog ikke, at Skriftemaal

1) *Confessio in ecclesiis apud nos non est abolita, non enim solet porrigi corpus Domini, nisi antea exploratis et absolutis. — Sed de confessione docent, quod enumeratio delictorum non sit necessaria, nec sint onerandæ conscientiæ cura enumerandi omnia delicta &c. Confessio Aug. Hase 27.*

2) *Nam et nos confessionem retinemus præcipue propter absolutionem. Apol. Conf. Hase 181.*

3) Svorledes Aflesning skal tilgaae, er foreskrevet i et særeget Afsnit af Kirkeordinantsen Bl. 39, og der gjøres udtrykkelig Forskjel paa den, som kun vil skrifte, og paa den, der vil skrifte og gaae til Alters.

4) Til den hellige Samqvem (hvilken herer aleneste de Christne til) skal Ingen tilstedes medmindre end de have ladet sig op for Tjeneren og have bedet hannem om at blive berettet. Ikke heller skulle alle de, som bede derom, tillades, ferend de have gjort Skjel for sig for deres Tro og svaret til de Spørgsmaal, som gjøres til dem om Nadveren, uden at man dog hjerder dem at være stikkelige og rettsafne nok. Kirkeordinantsen Bl. 44.

5) *Via vitæ. Opusc. 575. Catechismi Quæstiones. Opusc. 250.*

og Absolution nødvendig maa gaae forud for Deeltagelse i Sacramentet; han fremstiller hele Læren om Nadveren uden med eet Ord at omtale Skriftemaal og Absolution¹⁾, ja han indskærper udtrykkelig, at „naar kun Anger og en sand Tro er tilstede, behøves der intet andet Skriftemaal, end det, hvormed Guds hellige Mennesker, Patriarcher, Profheter, Konger, Abraham, David, Daniel o. s. v. for de største Overtrædelser erholdt Tilgivelse af Gud, som alene kan tilgive og udplette Synder“²⁾. Han skjelner imellem „den nødvendige og den pædagogiske Absolution. Den første kommer af Troen paa Kristus, den anden er en nyttig Anordning af Kirken“, og med Hensyn til den sidste ønsker han, „at den christelige Frihed maa bevares, naar Noget, om hvis Tro og Syndsbekjendelse der ikke er Tvivl, undertiden vil nyde Nadveren uden den private Prøvelse (det lønlige Skriftemaal)“. Dog fordrer han „at man erkjender Forskjel mellem at ringeagte den christelige Frihed og at bruge den uden Ringeagt“, og tilføier derfor: „jeg siger undertiden, thi den, som gjør det altid, synes ikke at være langt fra Ringeagt“³⁾. Gjentagne Gange gjør han opmærksom paa, „hvilken gavnlig Indretning i Kirken det lønlige Skriftemaal er, da derved de Ukyndige undervises, de Unges Fremskridt prøves, Regnskab for Troen fordres af dem, om hvis Tro og Guds frygt der kan være grundet Tvivl, og de, hvis Samvittighed er besværet og urolig hjælpes med Lære Raad og Trøst“⁴⁾. At det iøvrigt dengang maa have været det Sædvanlige, at det lønlige

1) Enchiridion Opusc. 453 ff.

2) Syntagma Opusc. 809.

3) Comm. in Ev. Johannis 1, 507.

4) Catechismi Quæstiones Opusc. 250. Via vitæ Opusc. 575. Comm. in Ev. Joh. 1, 507.

Skriftemaal med dertilhørende Afløsning gif forud for Nadveren, fremgaaer af hans Uttring „at det fordredes ifølge Kirkeordinantsen i dette Rige forend Nadverens Nydelse“¹⁾. I sin Pastor skænker han ogsaa denne Gjenstand en udserligere Dmtale. Hvad der end kan være at sige imod hans dogmatiske Opfattelse af Nadveren, hans Udfrygt for Herrens Indstiftelse og dens rette Brug vil Ingen, som læser det Følgende, kunne misfjende. Skjøndt han ikke udtrykkelig siger det, har han dog Kirkeordinantsen bestandig for Øie og viser, hvorledes den bør følges. „Naar Præsten forvalter den hellige Nadver, da skal han vel vogte sig for, at han ikke bliver deelagtig i fremmede Synder. Hvo som giver den hellige Nadver, vor Herres Jesu Christi Legeme og Blod til en Dranker, en Hoerkarl, en Voldsmand, en Sværger, en Gudsbespotter, en Lidelig, eller til Nogen, som lever lastefuldt og ikke vandrer Evangeliet værdigen, han kaster Kirkens adleste Perler for Sviin og Hunde og vanærer Guds Son²⁾. Der gives ingen større Forbrydelse. Chrysostomus siger, at han heller vilde lade sit Legeme ynkelig sønderrive, end med Vidende og Villie række et lastefuldt og ubodsfærdigt Menneske Herrens Legeme og Blod. Og han har Ret. Der er ingen Tvivl om, at mange offentlige og private Ulykker

1) *Privata absolutio pædagogica, quam nostri iuxta ordinationem ecclesiasticam in hoc regno requirunt ante usum cœnæ Dominicæ, est eorum, qui secretum colloquium cum ministro evangelii petunt &c.* Comm. in Ev. Johannis I., 506.

2) Kirkeordinantsen Bl. 42. Thi skal man nu holde disse Esterstrevne fra denne Deelagtighed i det hellige Sacramente: 1) først de, som aabenbare ere bandsatte og ikke afseste igjen; 2) de, som forhardelig hænge ved nogen vitterlig Kjæteri; 3) affindige Mennesker og ufornumstige Børn; 4) saamange som haarddrygelig leve ubt nogen aabenbare Laster, som Hoerkarle, Skjælvnere, Agerkarle, Slemmere, Skjendegjeste, Voldsmand og allermeest Guds Ords Forhaanere og Foragtere, de som aabenbare og foruden at Gudsfrygt saa synde og berømme sig dog meget med store Ord af Evangelio.

den Dag i Dag ere Straffe for Misbrug af den hellige Nadver¹⁾. Han tranger nu stærkere ind paa Præsten og foreholder ham hans Embedspligt. „Men kunde man sige, hvad angaaer det mig? Den, som gaaer til Herrens Bord, maa selv om det. Hvorfor skal jeg undgjelde for fremmede Synder? Jo, høiligen angaaer det Dig. Gud satte Dig i sin Menighed, forat Du skulde føde den, og ikke for at Du skulde lægge den ode, slagte og senderrive den. Men det gjør Du, naar Du islæng rækker Nadverens hellige Hemmelighed baade til Fromme og Ugudelige²⁾. Han stiller det som Præstens Opgave at indrette Overhørelsen for Nadveren saaledes, at den kunde lede til Skriftemaal og Absolution. „Da i vore Menigheder Ingen tilstedes Adgang til Nadveren, førend han har fremstillet sig for sin Præst og er overhørt af ham, vil jeg meddele mit Raad om denne Overhørelse. Først betragtes den Paagjældendes foregaaende Liv, og da Menneskenes Synder ere forskjellige efter Alder, Kjon, Stilling og Haandtering, maa der noie tages Hensyn til disse Omstændigheder³⁾. Derpaa følger en Samtale. Rører Præsten nogen Tvivl om hans Skriftemaal eller Kundskab i Katechismuslæren, da lader han ham fremsige de ti Bud, den apostoliske Troesbekjendelse, Herrens Bon og Væren om begge Sacramenterne. Hvo som ikke har denne Kundskab, kan ikke stedes til Nadveren, førend han er bedre underviist. Kan han derimod færdigen fremsige Børnelærdommen, saa skal der handles med ham om Boden. Han bør adspørges, om han har en levende Følelse af sine Synder, og Præsten skal da aabne ham et klart Indblik i hans For-

1) Pastor Opusc. 154.

2) Pastor Opusc. 155.

3) Pastor Opusc. 155.

vildelser og forfare, om han vil bedre sig. Her tænker jeg kun paa almindelige Synder, som ikke medføre Bandsættelse; thi aabenbare Laster kræve offentlig Bod eller i det mindste Ben om Kirkens Tilgivelse. Men herom skal der blive talt paa sit Sted¹⁾” So mere det i en saadan Samtale kommer an paa at slaae de rette Strengene an, desto nødvendigere er det, at Præsten ikke taler i reen Almindelighed om Synden. „Er det en Kjøbmand, kan han spørge ham om de Synder, som ere almindelige i denne Stand, er det et ungt Menneſte, om dem, der pleie at følge med Ungdommen, og saa fremdeles²⁾.” Bringer han nu paa denne Maade sin Tilhører til at bekjende sine Synder, da skal han „i en alvorlig Tale forestille ham, hvor stor en Synder han er, og hvor stor Guds Brede og Forbandelse er over de Ubodfærdige³⁾.” Dog han har ikke blot Loven, men ogsaa Evangelium at forkynde. „Formærker han, at den, han taler med, drives af alvorlig Bod og sørger over sin Synd, da skal han spørge ham, om han veed noget Middel imod denne Guds Brede og Forbandelse. Svarer han da, at det eneste Middel imod Døden og Fordømmelsen er alene i Christo, bør Præsten bekræfte dette Svar med Skriftens Ord og vise, at Christus kom til Verden forat gjøre Syndere salige. Hertil skal han soie Trost og med Ord og Exempler af Skriften forklare, at Gud vil, at Synderen ikke skal fortabes men omvende sig og leve. Han skal vise, at Christi *λυτρον* har fyldestgjort for den ganske Verdens Synder, og at derfor Ingen skal fortvivle, om hans Synder end ere nok saa store. Dette bør han oplyse ved Exempler, som passe for den Enkelte. En

¹⁾ Pastor Opusc. 155.

²⁾ Pastor Opusc. 155.

³⁾ Pastor Opusc. 156.

Gjerrig, som gjør Bod, med Zachæus's Exempel, en Hofmand med Centurionens, en Manddraber med Davids, en Skjoge med Magdalenas, en Gudsbespotter med Manasses, en Fattig, som er udtæret af Sygdom, med den blodsottige Kvinde o. s. v.¹⁾” Alt dette er en Forberedelse til Afløsningen; men for at meddele denne er det ikke nok, at Præsten har vaft Synderen og forviiset sig om, at han har den christelige Kundskab om Synd og Naade „han bør ogsaa forfare, om han i Sandhed troer, at Christus er ham naadig og er vor eneste Midler. Svarer han oprigtig Ja hertil, da bør han forestille ham, at han allerede er afløst i Himmelen for Guds Throne og taget til Naade. Han kan da bruge følgende eller en lignende Tiltale med Haandspaalæggelse, dog uden al Dvertro: mit kjære Barn, efterdi Du ikke blot erkjender, at Du er en Synder og Skyldner, og er alvorlig bedrovet over, at Du har fortørnet Gud med dine gruelige Synder, men ogsaa troer paa Evangeliets Forjættelse om Syndernes Forladelse og paa Christi Ord, at den som troer, haver et evigt Liv, og at hvad der er løst paa Jorden, skal ogsaa være løst i Himmelen, saa bevidner jeg, at Du har dine Synders Forladelse og tilsiget Dig den i Christi Sted, og som Guds Tjener i hans Sønns Evangelium forkynder jeg Dig at være afløst i Navnet Faderens og Sønnens og den Helligaands! Amen²⁾. Naar dette er skeet, skal Præsten

1) Pastor Opusc. 156.

2) Opusc. p. 156. Den samme Formular anføres ogsaa i Katechismus-Spørgemaalene Opusc. p. 251. Via vitæ. Opusc. 575. Dens Gyldighed bliver forklaret Opusc. p. 1184: atque hæc absolutio nihil aliud est, quam absolutionis, quæ fit in coelo per sacerdotem nostrum Jesum Christum, testificatio. I Kirkeordb. ant. sen. foreskrives ingen Absolutionsformular; der siges kun, at Tjeneren skal lese af med Haandspaalæggelse Bl. 41. P. Palladius foreslaaer denne Formular: efter denne ydmyge Beskjendelse, som Du beskjender Dig for en Synder og tykkes dine

tilfaldt slutte med en Formaning om, at den Afloste nu vogter sig for Djævelens Snarer, for Verdens Ondskab og slette Exempler og sit eget Kjods onde Lyster, og derimod over sig i Gudsfrugt, beder slittigen, undstyer slet Selskab og afholder sig fra Fraadseri og Drukkenskab. Det maa forestilles ham, hvor farligt det er at hensalde igjen til de samme Synder, og der bør anføres Exempler paa Mennesker, som ere faldne uden at gjøre Bod. Endvidere bør han paaminde om tiroligen at varetage sit Embede eller sin Bestilling, ikke at besvige Nogen eller være underfundig, men efter Gvne gjøre vel imod de Fattige. I alt Dette bør der bestandig tages Hensyn til, hvem man har for sig¹⁾."

Kirkeskikkene ved Brudevielse findes ikke videre omtalte af Niels Hemmingsen, end ikke i hans udførligere Afhandling om Ægteskabet²⁾. Formodentlig har han anseet Ritualet for Brudevielse for at være afgjort i Almindelighed ved Palladii Alterbog³⁾. Derimod hævder han Brudevielsens kirkelige Betydning, og dette var paa hans Tid af

Synder ikke være og haver Sind og Villie til at raade Bod paa din Brest, og Du troer Gud vel, at han vil efter sit eget Ord være Dig mild og miskundelig, da siger jeg Dig til paa Guds Begne, at Dig skal vederfares efter din Tro, og Gud vil visseelig være Dig mild og miskundelig og for sin Sæns Jesu Christi Skyld naadelig forlade Dig alle dine Synder. En liden nyttelig Bog om lønligt Skriftemaal o. s. v.

1) Pastor Opusc. 156—157.

2) Libellus de coniugio, repudii et divortio. Opusc. 950 ff.

3) Da man hidtil har været i Tvivl om, hvortil den saakaldte „Maandags Brudemesse“ er at hense (C. I. Engelsestoft Liturgiæns Historie 296—297) tilføies her følgende Oplysning. I et Maandskrift (Kgl. Bibl. Kallste Sml. 524, 4) findes den Brudetale, hvormed Niels Hemmingsen blev viet 1552 den 9de Søndag efter Trinitatis, og umiddelbart derefter en Formaningstale over 1 Pet. 3, som blev holdt ved hans anden Dags Bryllup (Admonitiuncula secundo die nuptiarum M. Nic. Hemmingii). Ved anden Dags Brylluppet er altsaa afholdt en Gudstjeneste, ved hvilken Maandags-Brudemesen maa være afbenyttet.

Vigtighed, da det ikke var usædvanligt, at man med Lige-
gyldighed mod den kirkelige Vielse betragtede den blotte
Trolovelse som tilstrækkelig til at indgaae Egtteskab¹⁾. Han
viser, „hvorfors at Egtteskabs Samtykke og Hænders Tilhobe-
læggelse skal skee aabenbart i Kirken for den ganske Menig-
hed“, og anfører fire Aarsager: „først at de, som indgaae og
begynde Egtteskab, skulle vide, at denne Stat haver Sted og
Num udi Guds Kirke og Menighed. Dernæst at de, som
give sig tilsammen, skulle undervises og læres af Guds Ords
Tjener udi deres Egtteskabs Begyndelse med Guds Ord. For
det Tredie at den ganske Kirke og Menighed skal være Vidne
til deres lovlige Samqvem og Tilhobefoielse, at de ikke leve
med Forargelse, som deres Levnet skulde mere være udydsk og
uskikkeligt end lovligt og ærligt. For det Sidste at de kunne
hjælpes med den ganske kristne Kirkes Forkvæn, saa at deres
Egtteskab, som de have begyndt, kan skee Gud til Ære, dem
selv til Nytte og Gavn og den ganske Kirke og Menighed
til Opbyggelse formedelst en gudelig og hellig Dmgængelse
udi Egtteskab“²⁾.

Bed Præstevielsen og Begravelsen tager han der-
imod Hensyn til det Liturgiske, idet han beskriver de kirkelige
Skikke ved disse hellige Handlinger. Dog lader han det ikke
ganske blive ved Beskrivelsen, men han foier ogsaa nogen
Forklaring til. Om Præstevielsen hedder det: „den,
som er kaldet og overhørt, ordineres derefter paa apostolisk
Viis. For det Første gjøres der Bønner for Ordinandus,
dernæst oplæses de hellige Lectier om Ordets Tjeneste, hver-

1) Skal og ikke heller tilstedes dennem, som ere rettelige trolovede, at sege
Seng med hverandre, forend de ere viede og givne sammen udi Kirken.
Frederik den Andens Ordinants om Egtteskabsager 1582.

2) Postil I, p. 52.

paa der affordres Ordinandus det Lofte, at han vil være tro i sin Tjeneste. Naar dette er skeet, paakalder Præstefabet Guds Navn over Ordinandus med Haandspaalæggelse, og tilsidst befales han Gud, og saaledes sendes han til den Menighed, hvis Præst han skal være¹⁾. Vi finde her Ordinationen i Modsatning til Katholikernes Ceremonier ført tilbage til sin oprindelige Genfoldighed, til den apostoliske Viis; og ligesom han i sin Postil giver det Historiske om Haandspaalæggelsens Oprindelse og Betydning²⁾, saaledes fremsætter han i sin Fortolkning af 2 Timothy. dens Idee paa følgende skjønne Maade: „hvad det angaaer, at Apostelen minder om Haandspaalæggelsen, da er det, for at vi skulle erkjende, at Guds Gaver forøges i de Gudfrygtige, naar de indvies til vigtige og for Kirken gavnlige Pligter. Thi til Ordinationen og den udvortes Ceremonie kom Kirkens Benner, som sandelig ingenfinde bor ansees for uwirksomme³⁾. Begravelse omtaler han paa følgende Maade. „Med vore Liig her udi Danmark holde vi saadanne Ceremonier og Ekst. Der gaar mange gudfrygtige Mennesker, som skikkeligen følge efter Liget, der sjunges Psalmer, der ringes og der prædikes ogsaa af Guds Ord. De, som følge Liget efter til sin Leiersted, de give først deres Kjærlighed tilkjende baade mod den, som er hendod, og mod hans Benner og Elægt, som igjen leve. Dernæst lade de hermed see Exempel om deres Tro, at de visseelig troe Legemets Opstandelse af Dode. For det Sidste paamindes de hermed, at de skulle ogsaa i sin Tid følge efter, naar Gud vil saa have det, og skulle formedelst Døden siige denne Verdens Forsængelighed og Glendighed

1) Commentaria p. 570.

2) Postil. II., p. 87—89.

3) Commentaria p. 623.

god Nat. Dernæst svinger man deilige Psalmer, paa det at de, som igjen leve, kunne dermed troste og husvæle sig og deraf ogsaa opvækkes til at takke Gud for den, som er hændt, dersom han døde hen udi en stadig og retsindig Tro. Der ringes ogsaa, ikke aleneste at Folket skal derved forsamles at følge Liget til Graven, men ogsaa at de, som igjen leve, skulle paaminde om Guds Barm, med hvilken alle Døde skulle opvækkes paa den yderste Døddag. Paa det Sidste prædikes der af Guds Ord, at de, som have fulgt Liget til Graven, kunne faae nogen Lærdom og Husvælelse mod Døden at bære hjem med sig¹⁾. Han nævner her ikke Jordspaafastelsen, som heller ikke var foreskrevet i Kirkeordbogens, men dog brugtes²⁾. Denne Brug har dog paa hans Tid ikke været almindelig, men det paalagdes Præsterne at overholde den³⁾. Desto mærkeligere er det, at Niels Hemmingsen ikke tager Hensyn til den, men han maa ikke have tillagt den synderlig Betydning⁴⁾.

1) Postil II., p. 117.

2) C. L. Engels toft Liturgiens Historie S. 305.

3) Bestemmelsen paa Landemødet i Odense 1586, at Præsterne skulle selv begrave Ligene eller kaste den første Jord paa dem og ikke tillade Bønderne at gjøre det, som var steet paa nogle Steder (Pont. Ann. III. S. 506), taler kun om den almindelige Tilfastning af Graven, som udførtes af Ligfølget; men ved Roeskilde Landemøde 1592 udtales det som en fast Skik: Præsten kaster tre Gange Jord paa et Lig og tilføier Ordene: de terra es &c. Denne Skik maa ikke affattes. Pont. Ann. III., S. 520.

4) Denne Formodning bestyrkes ved et Vidnesbyrd fra hui Tid, som sikkert er fra Niels Hemmingsens Skole. I en Samling af Ligprædikener, Concionēs dictatæ Othoniæ a magistro Georgio Simonis, Anno partus salutiferi 1571, handler den tredie Prædiken de ceremoniis et luctu fune-rum Gen. 23, uden at Jordspaafastelse nævnes: Nunc ad ipsas ceremonias fune- res pergamus, et ommissa fastuosa et sumptuosa illa pompa, qua nobiles nostri suos mortuos more gentium et epicu-ræorum prosequantur (nihil aut certe parvum differunt ipsorum

Prædiken.

Jungen af den praktiske Theologies Discipliner er oftere og bedre bleven behandlet end Homiletiken. I Middelalderen benyttedes isærdeleshed Augustinus fjerde Bog de doctrina christiana¹⁾; den blev deels efterlignet, deels ordret gengivet af de forskjellige Forfattere, som skrev Anviisninger til at prædike. Henimod Reformationen havde Johan Reuchlin erhvervet sig et Navn ved sin liber congestorum de arte prædicandi²⁾, men han indskrænker sig dog til at anvende den almindelige Rhetorik paa Prædikenen. Af langt større Betydning er Ecclesiastes sive concionator evangelicus af Erasmius Roterodamus³⁾, der som Titelen „evangelicus“ antyder, er skrevet under Paavirkning af Reformationens Aand, og fastholder et bibelsk Standpunkt. I samme Aar, som Erasmus udgav sin ecclesiastes, 1535 udfom to homiletiske Skrifter af protestantiske Forfattere. Det ene er af Urbanus Rhegius: formulæ quædam caute et citra

---

exequiæ a conviviis Epicuræorum excepto, quod non vocantur cantores et tibicines) de illis tantum ceremoniis dicemus, quæ populariter usitantur. Inter has prima est quod pii præsentis deducunt funus ab ædibus, in quibus obiit, ad destinatum sepulturæ locum. Secunda ceremonia est candelarum ardentium, quas qui gestant, velantur panno nigro et funus præcedunt, ut admoncant spectatores de luce et claritate vitæ æternæ, ad quam defunctus post tenebras ærumnosæ huius vitæ fide filii dei veræ lucis emigravit. Tertia est cantus scholasticorum. Quarta est pulsus campananum. Postrema ceremonia est concio verbi dei, quæ non propter defunctum sed propter superstites suscipitur. Haandskrift Rgl. Bibl. Kallste Saml. 524. 4.

- 1) *S. Aurelii Augustini Hipponensis episcopi Opera*. Tom III. Antverpiæ 1700.
- 2) *Johannis Reuchlin Phorcensis Ll. doctoris liber congestorum de arte prædicandi*.
- 3) *Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia*. Tom, V. 1704 fol. p. 769 ff.

scandalum loquendi de præcipuis christianæ doctrinæ locis pro iunioribus verbi ministris in Ducatu Luneburgensi¹⁾. Det beskæftiger sig alene med Prædikenens Indhold, som betragtes i Forhold til Kirkeleeren, eftersom Mange give Forargelse, fordi de ikke lære Dogmet fuldstændigt og klart, truncatum dogma effutiunt. Det andet er Melancthon's de officiis concionatoris dissertatio²⁾. Hans elementorum rhetorices lib. III³⁾ indeholde en gennemført Rhetorik, og det lille Skrift, som findes i hans Værker, ratio brevis sacrarum concionum tractandarum a quodam docto et pio Rhapsodo Philippi Melanthonis familiari congesta, er som Titelen angiver, ikke forfattet af ham og indeholder ikke noget nyt Moment. I det forstnævnte Skrift de officiis concionatoris giver han en forfattet evangelisk Homiletik. Hans Hovedtanke er, at det Giendommelige for Prædikenen til Forskjel fra enhver anden Tale er, at den hviler paa Skriftens Myndighed og skal styrke Samvittighederne. Han opstiller tre Slags Prædikener: genus didacticum, epitrepicum og paræneticum, anbefaler et klart og indholdsrigt Thema og fordrer en sund Fortolkning af Skriftordet. Tilfsidst viser han, hvor nødvendig og gavnlig den kristelige Katechese er. Som Forgængere for Niels Hemmingsen maae vi endnu nævne Grasmus Sarcarius, der i sin Pastorale tager særdeles Hensyn til Prædikenen, Hieronymus Weller⁴⁾, der dog for største Delen kun gjengiver Luthers Regler, og Nic. Palladius med sine regulæ quædam.

1) Ved Slutningen af Bogen findes Angivelsen: Vitebergæ apud Johannem Luft. 1535. Sefr. Urbanus Hegius. Nachgedruckten und ungedruckten Quellen dargestellt von H. Ch. Heimburger. 1851.

2) Opera Phil. Melanthonis II. Vitebergæ 1583.

3) Basil. 1519.

4) De modo et ratione concionandi. 1558.

Men som Mesteren for dem Alle maa Luther nævnes. Han har vel ikke i noget enkelt Skrift udtalt sig om den Kunst at prædike, men hvad han leilighedsviis har sagt derom, indeholder en Fylde af Ideer og praktiske Vink, der let lade sig samle til et Hele, hvori den dybeste Opfattelse er forenet med den klareste Anviisning. Og fremfor Alt, han har selv prædiket, og kraftigere end med al Tale derom lært i Gjerning, hvad det er at prædike Ordet¹⁾.

Niels Hemmingsens Theorie om Prædikenen er udført deels i hans anden Bog de methodis, deels i det Afsnit af Pastor, som overskrives de doctrina. Hertil slutter sig hans Postil, der er som en Exempelsamling til de givne Regler. Til disse tre Skrifter vil Fremstillingen i det Følgende ogsaa knytte sig. Paa det Spørgsmaal: „Hvilken er den Lære, hvormed Præsten aandelig bor føde Christi Hjord?“ svarer Niels Hemmingsen „det er den, som indeholdes i Mose Boger og i Propheternes, Apostlernes og Evangelisternes Skrifter. De alene have et useilbart Vidnesbyrd om, at de ere af Gud²⁾.“ Hermed er sagt, Prædikenen skal være bibelsk,

¹⁾ Der dannede sig snart efter Reformationen en betydelig dansk Prædikens-Litteratur, som deels indeholdt Bidrag af danske Forfattere, deels Oversættelser af berømte tydske Prædikanter. Joh. Lausen En Postille over Evangelierne og Epistlerne. Kbhvn. 1539. Anton Corvinus Postilla. Roeskilde 1539. P. Liedemand: B. Theodori Berneprædiken om de besynderligste Leetider. Magdeborg 1556. J. Spangenberg Forklaring over Evangelierne. Magdeborg 1556. B. Theodori Prædikener over Lidelsens Historie. Magdeborg 1556. Spangenberg Udlæggelse af Epistlene. Magdeborg 1560. Christopher Sørensen Bjerg: Joh. Spangenberg's 15 Leigprædikener. Kbhvn. 1559. Jakob Henriksen: Cyp. Spangenberg's Prædikener over Huustavlen. Lübeck 1561. Petrus Palladius Postilla. Viteb. 1560. S. Albertsen conciones et precesiones 1563. Saagen Lauridsen: Joh. Brentii udbaarne Prædikener om Poenitente og et Christeligt Levnet. Niels Hemmingsen Postilla 1561. P. Liedemand Luther's Postil 1564.

²⁾ Pastor Opusc. 143.

en Grundbestemmelse, som med Rette nævnes først. Men den enkelte Prædikens Forhold til den Hellige Skrift bestemmes nu nærmere derved, at den har en Text, som den skal udlægge. Niels Hemmingsen fastholder, at den hellige Skrifs Udlægning i Prædikenen maa følge den almindelige bibelske Fortolkningskunst, men hertil foier han, at der for Prædikenen er et eiendommeligt „*oratorium interpretandi genus*. Det er den Fortolkningsmaade, som horer hjemme i Kirker og Skoler, og de største Aander, som Basilius, Gregorius Nazianzenus, Chrysostomus, Augustinus og mange Andre baade Græker og Latiner have øvet sig deri. Paa Talernes Wiis udvikle de i et udførligere Foredrag de enkelte Spørgsmaal¹⁾." Han veed, at Kirkelæren og Theologien har en væsentlig Indflydelse paa Prædikens Indhold, og lærer, derfor at „Præsten bør være inde i de sikre Beviser for Lærens Sandhed og have denne i et grundigt System (*σύνταγμα* seu *corpus*). Deraf kan han lettelig tage Lærestoffet, som han har Brug for, og ved daglig Læsning maa han udvikle og fuldstændiggjøre det²⁾." Hvorledes Texten skal behandles, vises udførligere i anden Bog de *methodis*. „Jeg opfinder ikke nye Forskrifter," hedder det deri, „jeg anvender Dialektikernes og Rhetorerens almindelige Regler paa en bestemt Gjenstand, og dertil foier jeg, hvad de hoilærde Mand, som jeg har hørt prædike, pleiede at gjøre³⁾." Denne Anvendelse af Dialektiken og Rhetoriken paa Prædikenen giver Niels Hemmingsen rigelig Leilighed til at lægge sin filosofiske Dannelse for Dagen, der efter hiin Tids Retning isærdeleshed viser sig som Færdighed i den formelle Logik.

1) De *methodis* L. II. Opusc. 61.

2) Pastor Opusc. 143.

3) De *methodis* L. II. Opusc. 62.

„Der gives to Hovedarter af Prædikenen“, siger han, „den didascaliske og den parænetiske; den første belærer, den anden raader, straffer eller trøster“¹⁾. Denne Forskjel, at nogle Prædikener fortrinsviis tjene til christelig Oplysning og andre til christelig Opvækkelse, mener han, berøver paa det Hensyn, man bør tage til Tilhørernes Tare, men han burde tillige have bemærket, at den er begrundet i den givne Text og Prædikantens særegne Raadegave. Disse to Maader at prædike paa udelukke dog ikke hinanden, han bemærker, at „den parænetiske forekommer sjældent alene, men er som oftest blandet med den didascaliske“²⁾. I det Hele antager han fire Slags Prædikener efter den firdobbelte Brug af Skriften, som angives 2 Tim. 3, 16, nemlig genus didascalicon, consolatorium, svasorium og obiurgatorium, af hvilke de tre sidste udgjøre genus paræneticum. Isærdeleshed dvæler han ved den didascaliske Methode, som enten er simplex eller. coniuncta, og viser, hvad der forstaaes ved analytisk og syntetisk Behandling af Texten³⁾. Han oplyser sine Regler ved Exempler og vil kun have dem betragtet som en Forskole, indtil Prædikanten har naaet den sande Frihed i sin Kunst. „Efterdi Forandring behager de mere Dvede, binde lærde Prædikanter sig ikke altid strengt til disse Forskrifter, men tage ligesom deres Tilhørere med paa Raad, og vælge, hvad deres Tilhørere kunne have meest Nytte af. Denne Fremgangsmaade har man kaldt *methodus prudentiæ*“⁴⁾ Han anseer det for at være af største Vigtighed, at Prædikanten forstaaer at finde de *loci communes*, som Texten indeholder.

1) De methodis L. II. Opusc. 63. 82.

2) De methodis L. II. Opusc. 82.

3) De methodis L. II. Opusc. 63—71.

4) De methodis L. II. Opusc. 72.

„Det er nødvendigt“, siger han, „i denne Undersøgelse“ (de in-
 ventione locorum communium) at have bestemte Regler, for
 at man ikke skal fare til og tage det Første det Bedste, der
 falder En ind, for en locus communis. Der er Folk, der
 jage efter at faae Noget ud af ethvert enkelt Ord; de bryde
 sig ikke om, hvorvidt det hører med til det foresatte Gemne
 eller ikke; Alt, hvad de tragte efter, er at synes store Kunst-
 nere og at vise deres Kløgt i at opfinde loci communes.
 Fremfor Alt maa Texten læses og forstaaes vel, og dens
 Anledning, Hovedindhold og Anvendelse maa nøie overveies.
 Derpaa søges de Dele, hvoraf den bestaaer, og af disse ud-
 ledes saa loci communes¹⁾.“ Der følge nu otte Regler²⁾,
 som just ikke give os høie Forestillinger om de Læsere,
 Niels Hemmingsen vilde tjene dermed. Han lærer dem,
 hvorledes de kunde gjøre enhver Sætning almindelig ved at
 ombytte de concrete Begreber, som den indeholder, med ab-
 stracte. Selv kalder han sin første Regel puerilis, og man
 kan kalde de øvrige ligesaa. Til sidst viser han, hvorledes
 man hensigtsmæssigt skal behandle loci communes³⁾, og
 kommer derved til at tale om „den sande Beviisførelse
 i Prædikenen. Det er den samme, som overhovedet gjælder i
 Theologien. Det sikreste Beviis føres af Skriftens rene og
 klare Ord; dernæst følge Beviserne af Fornufts slutninger, og
 endelig de Mænds Exempler og Bidnesbyrd, som have ud-
 mærket sig i Kirken“⁴⁾. Om Prædikensens Form giver han
 følgende Forfkrift. „Først bør Prædikanten have Lærestoffet
 paa rede Haand, og dernæst er det hans ivrigste Bestræbelse
 at fremstille Læren klart og eenfoldig for Folket, saasandt

1) De methodis L. II. Opusc. 73.

2) De methodis L. II. Opusc. 73—77.

3) De methodis L. II. Opusc. 77—82.

4) De methodis L. II. Opusc. 77.

han søger Guds Ære og Menighedens Opbyggelse¹⁾." Klarhed og Simplicitet ere de Egenheder, Foredraget bør besidde. Derfor erindrer han om, at „de, som kun søge deres egen Ære, lægge an paa et pynteligt Foredrag og jage efter en falsk Originalitet (*zoivà καυῶς* dicere), hvormed de blande de Ukyndige“, og derfor lærer han, at „til Klarhed udfordres, kortelig at fremsætte det Æmne, hvorom der skal tales, at inddele det vel, disponere hver enkelt Underafdeling, oplyse ved Exempler og tilsidst vise Anvendelsen paa Livet, og at til Simplicitet udfordres, at den samme Ting oftere indskræpes og siges med de samme Ord“²⁾. Prædikensens Aulæg og Bygning beskriver han i følgende Grundrids. „Exordium eller Indgangen følger efter Bonnen og Textens Oplæsning; den kan beqvemt tages af Leiligheden undertiden af andre Omstændigheder. Den bør være som en Vej til den Gjenstand vi ville behandle, den bør være rolig, kort og syndig, saa at den stemmer Tilhørerne, vækker deres Lærwillighed og gjør dem andægtige. Den anden Deel er tractatio eller Udførelsen, der er forskjellig efter de forskjellige Themata. Et Themaet enkelt, da bestaaer den af Inddeling (*divisione*) og Forklaring (*expositione*), er Themaet sammensat, da kræver Forklaringen foruden Inddelingen tillige en Begrundelse af de forskjellige Momenter og Gjendrivelse af modsatte Meninger. I Digressionen (*digressio*) anvendes Læren paa Tilhørerne ved at trøste, straffe, strække og formanende dem³⁾. Da salig Luther først begyndte at hævde Evangeliet's Lære imod Pavens Tyrannie, behøvede han stærke Opvækkelsesmidler. Han brugte derfor hyppig Digressioner, som kan sees af hans Skrifter. Nu da Læren staaer fast,

1) Pastor Opusc. 145.

2) Pastor Opusc. 145.

3) De methodis L. II. Opusc. p. 62.

og en roligere Tilstand er vendt tilbage i vore Menigheder, bør disse Midler bruges sparsommere. Unge Præster bør derfor være beskedne og betænke, at Alle have ikke det samme Kald og den samme Myndighed, og de bør sjeldnere gaae udenfor de affstukne Grændser¹⁾. Slutningen af Prædikenen er peroratio. Den gjentager kortelig Hovedsummen, af hvad der er handlet om, og vækker Tilhørerne ved at anbefale Læren og vise dens Anvendelse og Nytte²⁾. Vi see, hvorledes Niels Hemmingsen i alle disse Forskrifter gaaer ud fra, at det er en Kunst at prædike. Men han glemmer ikke, at Kunsten alene kan ikke gjøre det; uden Naade til at prædike formaaer dog Prædikanten Intet. Derfor lægger han sin Pastor paa Hjertet, at „efterdi et Menneskes Tale er forgjæves, dersom Guds Hand ikke rører Tilhørernes Hjerter, bør Præsten for sin Prædiken ikke blot opmuntre Folket til Bøn, men selv boie sig for Gud og bede, at han vil være med ham og lede hans Tale til Tilhørernes Frelse. Han kan bede saaledes: o! Herre Jesu Christe! Du, som har igjensjobt dine fortabte Faar med dit dyrebare Blod, jeg beder Dig: fød dine Faar med dit Ords Føde og vederqvæg dem af din salige Læres Kilder! Giv mig Forstand paa dit Ord og læg dine Ord i min Mund og giv dem Kraft til at føde dine Faar. Giv dit Navn alene Ære! Amen³⁾).

Grundtrækkene til en evangelisk Homiletik ere hermed givne, og vi kunne hertil føie nogle for Prædikensens Indhold og Form lige vigtige Bestemmelser. Den første er, at Prædikenen skal være populær. „Den kristelige Prædikant“, skriver han, „bør af al Magt stræbe efter at have en grundig og

1) De methodis L. II. Opusc. 81.

2) De methodis L. II. Opusc. 62.

3) Pastor Opusc. 145.

sammenhængende Plan til, hvad han vil lære Andre, (ut plenam formet oeconomiam), og da uden Hensyn til, om han vinder Roes for Veltalenhed, men alene for at fremme Guds Gode, søge at fremstille det i et klart og fatteligt Foredrag (plana et populari oratione¹). Men vil Prædikanten tilbørlig sørge for sine Tilhøreres Liv, da maa han bekæmpe den falske Lære, at de ikke skulle forvirres af den, og saaledes er det polemiske Moment berettiget og nødvendigt i Prædikenen. Her kræves det af ham, at være Sandhedentro udi Kjærlighed, og Niels Hemmingsen fordrer, „at han skal bekæmpe den falske Lære og gjendrive Bildfarelsen, men ogsaa stræbe at føre den Bildfarende tilbage paa den rette Vej og bede for ham, at Gud vil føre ham til sit Lys“²). Han lader det heller ikke mangle paa en Anviisning til at memorere Prædikenen. „Der er“, lærer han, „en dobbelt Maade at memorere Prædikenen paa. Den ene er den videnskabelige og bestaaer deri, at Prædikanten har tilfulde til-egnet sig, hvad han vil tale om. For at samle det i et kort Begreb, maa han have Hovedstykkerne, Grækerne *κεφάλαια* efter Tal med de nødvendige Underafdelinger, og kan han sammensatte dem i et Vers, vil det ikke være u hensigtsmæssigt. Digressionerne maae ikke være tilfældige, men forekomme, hvor de høre hen. Den anden Maade er mere uvidenskabelig og kan være tjenlig for ulærde Folk. Man sætter Mærker med Tal eller Bogstaver paa de enkelte Steder og indprenter sig, hvad der staaer ved de forskjellige Mærker. Naar man oftere gjentager det, lærer man sin Prædiken udenad“³). Niels Hemmingsen anbefaler at udarbejde sin

¹) De methodis L. II. Opusc. 63.

²) Pastor Opusc. 154.

³) De methodis L. II. Opusc. 88.

Prædiken skriftlig, „thi det er en god Hjælp, naar man først skriver den og derefter lærer den udenad. Tanken beholder lettere, hvad Haanden først har nedskrevet“¹⁾.

Niels Hemmingsens Postil kan, som vi ovenfor have sagt, betragtes som en Exempelsamling til de Regler, han giver for Prædikenen. Da han optraadte, var den første Opvækkelsesperiode forbi, hvormed Reformationen begyndte. Hvad det nu kom an paa, var at klare og befæste den kirkelige Bevidsthed, og det var denne Opgave, som Niels Hemmingsen stræbte at løse. Han prædiker Christum, og Retfærdiggjørelsen af Troen er Middelpunktet i hans Prædiken; Lov og Evangelium, Synd og Naade ere de bevægende Grundtanker deri. Bistnok søge vi forgyaves hos ham den Dybde og Underlighed, der saa mægtig kommer os imøde i Luthers Prædiken; men det rolige og klare Ord, som han taler, forfeiler ikke sin Virkning. Thi han øser af den rette Kilde, og hvad der i høi Grad udmærker hans Prædikener, er deres Skriftmæssighed. Han er hjemme i den hellige Skrift, og hans Prædiken er baade med Hensyn til Indhold og Form bibelsk. Han indskrænker sig ikke til Brugen af det Nye Testament, han kjender og benytter ikke mindre det Gamle Te-

¹⁾ Dr. C. I. Engestrøft bemærker i sin Afhandling om den kirkelige Lovgivning og den kirkelige Praxis i Henseende til Prædiken i den danske Kirke efter Reformationen: Ved samme Tid, (Slutningen af det 16de Aarhundrede) er det vel og først blevet Skik, at Præsterne skrive deres Prædikener; thi medens man ved, at Reformatorerne stedse prædikede ex tempore, og kun Meditation foreskrives som Forberedelse, forekommer først 1578 Love, som forudsatte udarbejdede Prædikener, navnlig ved Landemødet i Odense 1578 en udarbejdet Aargang, *methodum sibi conscriptam*, men 1631 til hver Søndag: *habeant conciones utiles, solidas et elaboratas, easque teneantur describere, mihi que (episcopo) et præpositis poscentibus exhibere.* (Odense Landemøde 1631. Pont. Ann. III. p. 800. Bløch slynske Geistlighed S. 42). Theologisk Tidsskrift 11te Bind S. 104.

stament og efterviser bestandig Sammenhængen imellem dem. Der skal ikke lettelig findes noget betydeligere Sted i Loven og Propheterne, som han ikke anvender og forklarer. Thi ville vi i Korthed angive, hvad der er Hovedformaalet for Niels Hemmingsens Prædiken, da er det, at forklare og udlægge Skriften. Han prædiker over de sædvanlige Søndags Evangelier og holder sig noie til den givne Text. Han begynder gjerne med at fremhæve, hvad han kalder Artiklerne deri, og derefter gennemgaaer han den Vers for Vers ofte Ord for Ord. Themaet bestaaer som oftest af flere Sætninger. Første Juledag handler han saaledes: 1) „Om det nyfødte Barns, Jesu Christi Fødsels historie med sine omstændige Vilkaar og Stykker. 2) Denne Histories Nytte og Brug“¹⁾. Langfredag har han Lidelseshistorien til Text og angiver Prædikens Indhold saaledes: „Jeg vil skifte den ganske Lærdom om Christi Pine i tre Artikler: 1) hvor mange Maader Christus blev piint. 2) Hvor dyrebar og værdig Christi Pine var for Gud, og hvad Nytte og Gavn vi have deraf. 3) Hvorledes vi gudeligen os til Salighed skulle betragte vor Herres Christi Død og Pine“²⁾. Alle Helgensdag opstiller han et enkelt Thema og prædiker: „om Christi Disciples Salighed“, og gennemgaaer da Texten (Matth. 5) Ord for Ord³⁾. Hovedbestanddelene af Indholdet i Niels Hemmingsens Prædiken ere den hellige Historie, Kirkelæren og Lærens Anvendelse paa Tilhørerne. Vi ville anføre en Prøve paa, hvorledes han gjengiver og forklarer den hellige Historie. Over sin Prædiken paa første Juledag om Christi Fødsel giver han i Indledningen følgende Oversigt.

1) Postil. I, 19.

2) Postil. I, 153.

3) Postil. II, 225 ff.

„Udi denne Historie have vi ni Stykker at ansee og betænke.

- 1) Om Tiden. Saa blev Christus født 700 Aar efter at Rom var byggt, 3944 Aar efter at Verden var skabt, 42 Aar efter at Augustus blev Keiser. Fra Christi Fødsel indtil denne Dag ere forløbne 1576 Aar. Men hvorfor nævner her Evangelisten Tiden saa nøie og klarlig, sigende, at Augustus var Keiser i Rom og Cyrenus Landsherre udi Syrien? Der er tre Sager til. Den første er Propheternes Spaadom, den anden for at gjendrive Jøderne, den tredie at vi skulle være visse paa, at Christus er visseligen født til Verden.
- 2) Om Stedet. I Bethlehem fødes han.
- 3) Om hans Forældre. Efter sin menneskelige Natur fødes han udi den hellige Ugte-stabs Stat, men dog af en reen Jomfru.
- 4) Efterdi at Christus er en sand Gud og et sandt Menneske, da skal her tales af Johannes Evangelii første Kapitel om hans Gud-dom og forklares alle omstændige Vilkaar, om Tiden, Maa-den, Stedet, Gjerningen og Aarsagen.
- 5) er om Christi Seng og Bugge, som er en Krybbe, hvilket intet Andet betyder end stor Foragtelse og Fattigdom i denne Verden.
- 6) er om Engelenes Aabenbarelse, hvilke som først bevise, at Herren er tilstede. Dernæst give de tilkjende med den himmelske Klarhed, hvad for en Konge den nyfødte Christus skal være. For det tredie forklare de med deres Lovsang, hvad hans Belgjerninger ere imod os, og hvad Vre Gud steer deraf.
- 7) er om Engelenes Prædiken til Hyrderne: frygter ikke o. s. v. Denne Prædiken er den allerypperligste og besynderligste blandt alle de Prædikener, som nogen Tid have været gjorte udi Verden.
- 8) er at Christi Fødsel aabenbares først for Hyrder, hvoraf vi lære tvende Ting, først at Christi Rige er ikke et verdsligt Rige, dernæst at Christi Rige horer de Fattige til.
- 9) er om Engelenes Lovsang, som saa lyder: Vre være Gud

o. s. v.“¹⁾ Niels Hemmingsen tager noie Hensyn til Kirke-
 aarets Gang med dets hellige Tider og Dage, hvorved hans
 Prædiken ogsaa knyttes til den hellige Historie. Paa første
 Søndag i Advent giver han denne Regel derfor: „Saa skal
 man da almindelig udi hver Høitid ansee og betragte tre
 Stykker. Først Historien, det er den Gjerning, som er skeet,
 hvilken som er Høitidens Grundvold. Dernæst Belgjernin-
 gen, som samme Historie ihukommer og omtaler. Og for det
 Tredie Høitidens rette Nytte og Brug“²⁾. Han vender oftere
 tilbage til denne Tanke og forklarer sine Tilhørere, at Kirke-
 aaret er ikke tilfældig sammensat, men at det er et sammen-
 hængende Hele, hvorigjennem den hellige Historie gaaer som
 den ledende Traad³⁾. Betragte vi nærmere Niels Hemming-
 sens Behandling af Teksten, da see vi, at det er hans Hoved-
 formaal, at gjøre Bibelordet ret forstaaeligt, en Be-
 stræbelse, der dog stundom fører ham til at indlade sig paa
 Undersøgelser, der snarere høre hjemme i Skolen end i Kir-
 ken. Vi finde til Exempel i Prædikenen paa Christi Nabenba-
 relses Dag følgende Forklaring om Stjernen, der ledte de
 vise til Bethlehem. „Her spørge nu Somme, hvad det var
 for en Stjerne, og Somme sige Et og Somme et Andet.
 Men dette er vist, at denne Stjerne stilles med tre Vilkaar
 fra de naturlige Stjerner, som først er hendes Sted, dernæst
 hendes Gang, det tredie hendes Skin. Hendes Sted var, at
 hun havde sin Gang nedre udi Bæret og ikke paa Firma-
 mentet hos de andre Stjerner, ellers kunde hun ikke have viist
 vandrende og vildfarende Folk Veien. Hendes Gang var, at
 hun ikke gif trindt omkring paa Himmelen som de andre

¹⁾ Postil. I, 9 ff.

²⁾ Postil. I, 2.

³⁾ Postil. II, 20. I, 94.

Stjerner, men hun gif ret frem ligesom en Beiviser, ligesom den Ildstotte og Skystotte drog ret frem for Israels Folk, der de ginge af Egypten. Hendes Skin gjor ogsaa Skilsmisse imellem hende og andre Stjerner. Fordi andre Stjerner de sinne aleneste om Natten, men denne Stjerne skinte ogsaa om Dagen. Derfor haver det ikke været nogen ret naturlig Stjerne, saadan som de andre Stjerner, der sidde paa Firmamentet. Hvad da? Var det en Komet? Det synes vel, at hun skulde være saasom som en Komet, men der er ingen Tvivl paa, at det jo var Guds Engel, saasom Epiphanius vidner. Han aabenbarede sig i en Stjernes Lignelse, at han baade vilde give tilkjende, at Christi Rige var et himmelsk Rige, og at Kristus er det rette Lys og Stjerne, som alene fører Menneskene af Mørkhedens Rige ind udi sit ærefulde Rige, idet han optænder for dem sit Ords Lys, og den Helligaand oplyser Menneskenes Hjerter¹⁾. Men altid er det ham dog Hovedsagen, at fremstille den rene Lære efter Guds hellige Ord og at anvende den paa sine Tilhørere. „Man skal ikke“, siger han i en Juleprædiken læse den hellige Skrifts Historier saasom verdslige Kroniker, men at man stedse og ofte skal betænke og overveie deres Nytte og Gavn til at lære, undervise og trøste os med, paa det at vi for medelst Taalmodighed og Skrifternes Trost kunne have Haabet²⁾. Den confessionelle Charakter i hans Prædiken fremtræder meget bestemt i den Lære, han overhovedet fører, og gaaer, som det er at vente, paa sine Steder over til Polemik imod de Katholske³⁾. Dog er det polemiske

1) Postil. I, 51.

2) Postil. I, 19.

3) Orthodoxia var det Første og Sidste, som man da saae paa, særdeles saavidt som den satte sig mod Papistiske eller andre Bildfarelser. Seg ber raaber mig til Beviis paa den gode Mag. Hans Tausand og Nic. Hem-

Moment ingenlunde det fremherskende hos ham. Paa den 23de Sondag efter Trinitatis siger han om Textens Ord: da gif Pharisaerne hen og holdt Raad, hvorledes de skulde gribe ham i Ord: „dette haver altid været Hyfleres og Glisneres Art og Jdræt i Verden; Exempel derom have vi nok paa denne Dag. Munk og de papistiske Pharisaer vide vel, at vor Lærdom, som vi lære, er tagen af Mose, Propheternes og Apostlernes Skrift, de vide og vel, at der ere mange fromme, gudsfrygtige Evangelii Tjenerer til, som saa leve, at de ikke kunne faae Noget mod dem i deres Levnet og Omgængelse, som de med Rette kunne laste og straffe. Dog alligevel optænke de adskillige Maader og Aarsager til at bespotte og forhaane os, de soge alle Veie, lægge alle Aarer ombord, drive alle de Bølge, der gaae vilde, at de kunne afflette og fordrive Evangelii Prædiken; de saae fast heller, at Tyrken regnerede over den ganske Christendom, end at det rene Evangelium bliver ved Magt. Hvoraf kommer saadan deres Had og Avind, og deres Storm og Ulad imod Evangelio? De ere Djævelens Drabanter, derfor er det ikke Under, at de lægge Bind paa at falde ind udi Christo Leier. Desforuden have de nu i lang Tid her tildags været i stor Agt og Anseelse. Man haver kaldet dem allerhelligste Fædre. Men nu see de, at deres Autoritet og Myndighed forringes, efter at deres Hyfleri er aabenbaret, saa at deres vrangne Lærdom og falske Tro forskydes og foragtes, hvilket gjør dem stor Skade og Afbræk paa deres Jndkomst og Rente, som de derved bekomme. Derfor lægge de Bind paa af al deres

---

mingii Postiller, saa og paa Petri Vallabii Miscellan-Prædikener. De smage af megen Iver og Nidkjarhed, dog meest mod bemeldte Wittfarelser i Lærdommen, som og dengang mere end siden udfrævede noget Deelige. *E. Pontoppidan Collegium Pastorale Practicum 1757. p. 185.*

Magt og Formue, at de kunne forhindre Evangelii Fremgang formedelst mange fromme Christnes og hellige Folks Blod og Død. Men Gud skee evig Ære! Den christne Kirke er bygt paa en fast Klippe, saa at Helvedes Porte, Raad og Magt kan ikke staae imod den eller faae Magt med den¹⁾. Eine Angreb retter han ikke alene imod Papisterne, men imod alle Kjøttere, og selv de ældste Tidens falske Lærere fremkalder han af deres Grave for at domme dem efter Guds Ord. Saaledes hore vi ham paa tredie Pintsedag over Jesu Ord: hvo som ikke gaaer ind ad Døren i Faarestien, men stiger andensteds ind, han er en Tyv og en Morder. „Hvad er ikke at gaae ind ad Døren? Det er at foregive nogen anden Vej til Salighed end Jesum Christum alene. Derfor hvilken som viger fra Christo, han gaaer ikke ind ad Døren og er en falsk Hyrde. Arius den store Kjøtter sagde Nei, at Christus er ikke en sand Gud. Fontinus²⁾, sagde Nei, at Christus er ikke et ret naturligt Menneske; derfor gif han vild af Døren, fordi Christus er et sandt naturligt Menneske. Sabelius sagde, at der var i Christo tvende Personer, ligesom der ere tvende Naturer Guddom og Manddom; derfor gif han vild af Døren, fordi Jesus Gud og Mand er een Person, en Herre og en Kristus“³⁾. Imod Papisternes og Kjøtternes Bildfarelser sætter han nu selv den rene Lære, og der er ikke noget kirkeligt Dogma, som han ikke faaer Leilighed til at afhandle. Selv vanskelige dogmatiske Spørgsmaal stræber

1) Postil. II, 160 - 161.

2) Pforinus.

3) Postil. II, 15. I denne Periode søgte man at udbrede Kjendskab til Kjøtterne og deres Meninger iblandt menige Christne, for at de derved desto sikkrere kunde domme, hvad der var den rene Lære. Man see til Exempel: P. Palladius. En nyttelig Bog om S. Veders Skib 1553. Helsingør 1615.

han at besvare for sine Tilhørere. Det er ham meget om at gjøre, at de tilegne sig Læren i den Form, som havde kirkelig Gyldighed. Derfor minder han ofte om Kirkens Symboler og anvender deres Udtryksmaade. Saaledes i Prædikenen paa Trinitatis Sondag om Treenigheden. Heelt igjennem benytter han det athanasianske Symbol, hvis Ord han atter og atter gjentager¹⁾. Dog er det langtfra Kundskab alene han vil fremme hos sine Tilhørere, thi af al Magt arbejder han paa at vække dem til og bestyrke dem i sand Christendoms Dvælse, og det kristelige Liv baade i Samfundsforholdene og i enhver enkelt Christens Hjerter og Vandel er stadig Gjenstand for hans Betragtning. Han formaner sine Tilhørere til et kirkeligt Liv, opmuntrer dem til flittig at bruge Naademidlerne, til andægtig at læse den hellige Skrift, til at betænke deres Daab, til at gaae til Herrens Bord og bede i Jesu Navn. Han forklarer dem Betydningen af Kirkens hellige Handlinger og viser dem deres rette Brug. Han lærer dem om Prædikeembedets guddommelige Indstiftelse og den Betsignelse, som ledsager det, om Betydningen af Haandspaalæggelse, Skriftemaal, Ugtevielse og Begravelse. Snart taler han om det borgerlige Liv, om Dyrigheden og hvordan danne Forstandere og Regenter Christus vil have i sit Rige, og snart om det huuslige Liv, om Forældres Embede og om Børns Embede, om hvorledes Børn skulle opfores og hvorledes de skulle skikke sig imod deres Forældre. Og disse Lærdomme henkaster han ikke i Almindelighed, han kjender Menighedens Tilstand, han veed, hvilke Synder der gaae isvang, og han revser dem uden Skaansel. Saaledes høre vi hans straffende Tale imod de Laster, som deres Bryllupsgilder gave Anledning til²⁾, imod „den ugudelige Faste-

¹⁾ Postil. II, 19 ff.

²⁾ Postil. I, 62.

lavsløstighed med den Djævels og hedenste Galenskab¹⁾, imod den Ufjærlighed de lagde for Dagen ved deres Begravelse, „idet naar der doer en riig Mand, da løber Alle til, den ville Alle gjøre Vre og følge til Graven, men naar fattige Folk døe, da kan man neppelig faae saa Mange, der kunne bære dem til Graven“²⁾. Mer han vender sig ogsaa til den enkelte Christen og formaner ham til at fatte en stadig Tro og et fast Haab til Jesus Christus og prise Gud med Hjerte, Mund, Bekjendelse og Levnet³⁾. For at gjøre Væren saa indtrængende som mulig, oplyser han den ved mange Exempler. Fornemmelig tager han disse af den hellige Skrift, men han indskrænker sig ikke til bibelske Exempler. Han benytter Træk baade af Naturen og Historien, og efter den Regel, han selv giver⁴⁾, kunne vi vide, at han kun anfører Exempler, som han selv tager for Sandhed⁵⁾. I Prædikenen paa 21de Søndag efter Trinitatis om Verdens Jammer og Guds Dom hedder det: „Gud prædiker stundom ved Storm og Uveir, ved Jordstjælv, ved underlige Tegn og Syner udi Himmelen, saadanne som der vare sete over Jeru-

1) Postil. I, 93.

2) Postil. II, 117. Denne Niels Hemmingsens Klage er gaaet over i et dansk Riimsprog:

Naar den Arme tages bort,
Kommer knap Een for hans Port;
Naar den Rige falder af,
Samles hver Mand til hans Grav.

C. Mølleb. Danske Ordsprog, Tankesprog og Riimsprog 1850. S. 183.

3) Postil. II, 220.

4) Proponantur igitur vera exempla; ficta reliquantur Poetis, et non ab iis tractentur, qui oekonomi mysteriorum Dei a D. Paulo appellantur. De methodis I, 64.

5) Paa Landemødet i Odense 1587 gaves Prædikanterne den Formaning: absint a concionibus ludicra, iocosa, futilia et fabulosa, tractentur tantum seria et ad materiam facientia. Pont. Ann. III p. 509.

saalems By, førend den blev forstyrret og ødelagt. Der saae man Kometer ligesom Sværd, hvordanne vi have seet mange i vor Tid. Dersom vi ikke af dem lade os paamine og gjøre alvorlig Poenitents, da falde vi endelig under saare gruelig Plage og Straf. I det Aar 1561 saae man en Mand paa Himmelen, som var korsfæstet og havde en Tornekrone paa sit Hoved, hvilket jeg haver mange Vidnesbyrd paa, iblandt hvilke ogsaa er nogle af Adelen og ellers andre fromme og lovagtige Mand. Her haver ogsaa regnet Blod ned af Himmelen. Man haver paa 8 eller 10 Aars Tid fire eller fem Gange seet 4 Sole paa Himmelen paa een Tid og andre flere Himmeltegn. Man haver i det Aar 1570 seet her i Sjælland ikke langt fra Kjøbenhavn blodigt Vand, at man kunde farve deri Fjære, Læder, Papir og Andet, at det blev rødt ligesom Briselfarve. Saa tidt som saadanne Tegn lade sig tilshyne, da skulle vi vide, at Gud kalder os til Poenitents med disse sin Bredees Tegn¹⁾. Paa S. Michels Dag har han følgende Signelse: „den christne Kirke skal blive her i Verden ligesom den Fugl Halcyon, som gjør Eg ude midt i Havet og der lægger sine Unger. Denne Fugl kan aldrig vente sig nogen rolig Dag, men han er rede at give og tage og bereder sig at tage imod, hvad der vil komme, enten Storm eller stille Veir. Naar det er stille, da er han lystig og glæder sig med sine Unger, men naar det er Storm og Havet rører sig og bruser, da ligger han frimodelig og forventer, at det skal blive stille igjen. Saa er den christne

1) Postil. II, 148. Endnu længe efter Niels Hemmingsen brugte man saadanne Foranledninger til Straffepredikener. Hvorvidt Predikanterne gif heri, viser følgende Exempel. 1647 d. 26de Mai blev ved Nøstet født et underligt Svinn, som Pastor til Domkirken Mr. Hans Samuelsen beskuede og derhos næstfølgende Prediken gjorde Formaning til Omvendelse. Ederwardsons Bergens Beskrivelse. Norske Samlinger 1849. 1 S. S. 69.

Kirke her i Verden ligesom i et vildt, grumt Hav, udi hvilket hun føder sine Børn¹⁾. Vil han forklare „Guds Nær-
værelse udi den christne Kirke“, da minder han om „den ene
Mand Dr. Morten Luther, hvem den ganske Verden for-
fulgte, men kunde dog ikke røre et Haar paa hans Hoved“²⁾.
Taler han om „de Tegn, som Christus opregnede, først at
der skulde komme de, som skulde give sig ud for at være Mes-
sias“, da erindrer han sine Tilhørere om „at det ogsaa er
steet nogle faa Aar siden i Tydskland. Thi der var en Hol-
lænder ved Navn David Gregorius, som sagde sig at være
Christus og bedrog Mange dermed. Derefter døde han og
blev siden opgraven af Jorden og brændt“³⁾. Vil han op-
lyse med et Exempel, „at naar Mennesket alvorlig betænker
Guds retfærdige Brede foruden Christi Kundskab, da falder
det i Mishaa“, saa fortæller han omstandelig Historien om
„Oedipus, Kongen af Thebanen, som fik sin egen Moder So-
castam til Hgte“⁴⁾.

Vi have ikke fra hans egen Haand hans Postil paa
Dansk, men af hans danske Liigprædikener kunne vi see,
at hans Sprog ikke er væsentlig forskjelligt fra hans Over-
sætters. Disse Liigprædikener ere de eneste kirkelige Veiligheds-
taler, som vi have af Niels Hemmingsen. Han holdt dem
over sin Tids berømteste Mænd, og den Anseelse, hvori han

1) Postil II, 222. Denne Lignelse forekommer hos Melancthon, Po-
stilla I p. 332, *Corpus Reform* VI p. 747, og Niels Hemmingsen be-
nytter oftere hans Lignelser. Saaledes er Melancthons: *ecclesia sicut*
rosa inter spinas, saa at sige Themaet i Niels Hemmingsens epistola
dedicatoria foran hans Commentar over Romerbrevet. *Commen-*
taria p. 1.

2) Postil I, 68. II. 59.

3) Postil II, 177. Navnet paa denne falske Prophet er rigtigere anført i
den latinske Postil (*Opusc.* 1561): David Georgius.

4) Postil I, 68.

stod hos sine Samtidige som Prædikant, gjorde, at han var meget søgt ved saadanne Anledninger¹⁾. Disse Prædikeur ere alle anlagte paa samme Maade. Efter en Tiltale til Sorgfølget deles den egentlige Liigprædiken i to Hoveddele. Den første indeholder den Afdødes Liv og Levnet, den anden udlægger et eller andet Sprog af den hellige Skrift²⁾. Hans Prædiken ved Byrge Trolles Begravelse begynder saaledes: Mine fromme Christne, som have gjort Eder Umage og reiset hid at ære salig Herr Byrge Trolles Begravelse med Eders Nærvarelse, I have beviist baade Eders christelige Tro og broderlige Kjarlighed. Eders christelige Tro have I beviist om vore Legemers Opstandelse, som er at alle de, som sove hen udi Troen til Jesum Christum, skulle paa Dommedag opstaae til Glæde og Herlighed, saa at Guds Borns Legemer, som her lægges neder og blive udi Jorden forraadnede, ja blive til Jord igjen, skulle opstaae og blive ligeformede med vor Herres Jesu Christi ærefulde Legeme ved den Magt, som Jesus Christus kan sig Alting undergive. Desligeste have I beviist Eders broderlige Kjarlighed baade imod den, som er nu hensovet udi Herren, og mod hans Slægt og Byrd, som igjen lever. Hannem, som her udi Dag begravet skal, have I beviist den sidste Kjarligheds Gjerning, I hannem bevise kunde, herefter forventendes, at I skulle see hannem glad paa Dommedag og siden udi al Ewigheid. Hans Slægt og Byrd have I ogsaa beteet Eders gode Hjertes,

1) Dintrent fra denne Tid af begynder den ærværdige danske Liigprædiken-Litteratur. C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. p. 45.

2) Niels Hemmingsens Liigprædikener: over Herluf Trolle 1565, over Mogens Gyldenstjerne 1570, over Byrge Trolle 1571, over Otto Rud 1571, over Oluf Mauritsen 1573, over Birgitte Gjøe 1574; over Peder Poulsen Sognepræst 1577.

dem at troste og husvalse udi denne deres Slægts Begravelse Gud give Eder Alle og Hver Trost og Husvalselse udi al Modgang. Amen." Efter denne Tiltale angiver han følgende Gang i sin Prædiken: „Efterdi mine fromme Christne at man udi saadanne fromme Christnes Begravelse pleier at tale Noget om den Døde og derhos foregive nogen trostelig Lærdom for dem, som igjen leve, at de dermed kunde berede sig til en salig Afsted fra denne Verden, vil jeg og samme christelige Biis efterfølge og dermed dele denne Prædiken udi tvende Parter. Den første skal være om denne salige Mand's Hr. Byrge Trolles Levnet og Afgang, den anden om de faa Ord, som jeg foregav af Konning Davids 37. Psalme." Han begynder da fra den Afdødes tidligste Barndom og fortæller hans Livs Omstændigheder indtil hans Hustrues Død. Derpaa hedder det: „hvorlunde at salig Hr. Byrge Trolle haver derefter levet til sin Dødedag, vil jeg paa det korteste foregive under visse Puncter, paa det at de, som igjen leve, kunne desbedre vide, hvorlunde de kunne bruge hans Exempel sig til Underviisning og Lærdom. Og vil jeg antegne først, hvorlunde han haver beviist sig udi den christne Kirke, dernæst hvorlunde han haver stiftet sig udi verdslig Umgængelse med menig Mand, for det tredie hvor viselig og gudsfrygtelig han tog sit Kald vare, som han var tilskiftet, for det sidste, hvordan hans Afsted var fra denne Verden." Efter at have udført dette, gaaer han over til den anden Part over Ps. 37, 3, 4, og disponerer Texten saaledes: I) Davids Raad, som han her foregiver, er fem: 1) forlad Dig paa Herren 2) gjør det, som godt er, 3) bo paa Jorden, 4) søg din Føde med Tro, 5) forlyst Dig i Herren. II) Trost og Husvalselse i denne Verdens Modgang. Han skal give Dig det, som dit Hjerte begjærer. Her have vi fem Stykker at overveie: 1) det, som begjæres, 2) Begjæringen, 3) Løftet, 4) Troen, 5)

Brug." Det er tilstrækkelig bekendt, hvilken Betydning den ældre Tids Liigprædikener have i historisk Henseende. Fra det homiletiske Synspunkt maa der i Almindelighed bemærkes om dem, hvad der ogsaa gjælder om Niels Hemmingsens Liigprædikener, at de mere give en Beretning om den Afdødes Levnets Omstændigheder og udvortes Vilkaar end en Charakteristik af hans Personlighed. Dog kan det ikke miskjendes, at Niels Hemmingsen mere end de fleste Andre stræber efter en høiere Opfattelse. Niels Hemmingsen har iøvrigt i Anlægget af sine Liigprædikener sluttet sig til, hvad der dengang var almindelig Etik og Brug. Vi have en Samling af fire kelige Leilighedstaler fra hans Tid, som oplyser os herom¹⁾. Vi ville heraf til Exempel anføre P. Palladii Liigtale over Ette Bilde. Først takkes Folket, fordi de have fulgt Riget og i flere Uger bedet i Kirken. Dernæst forestilles det Tab, som hele Egnen lider ved en saa stor Mands Bortgang, og her tages Anledning til at tale om hans Embedsstillings og Person. Endelig slutter det Hele med Vardom og Trost²⁾.

¹⁾ Haandskrift Kgl. Bibl. Kallste Samling 524. 4. Paa det første Blad staaer Scripta 1580. Samlingen bestaaer af følgende Affnit. Først en Samling af Liigprædikener, der synes bestemte til at give Mensterprædikener for de almindeligst forekommende Tilfælde. Iblandt de 12 første Prædikener, hvis Forfatter ikke angives, findes saaledes Prædikener ved Dødtens, ved en Barselquindes og en Præstis Begravelse. De næste 8 Prædikener ere dicterede af Magistro Georgio Simonis i Odense, hvorefter kommer 9 Prædikener med Overkrift Conciones habitæ a. D. Petro Palladio. Ved enhver af disse bemærkes, over hvem de ere holdte. Efter disse gives en Affkrift af Catalogus præcipuorum hæreticorum et hæresium og Modus absolvendi suorum puerorum oppressores. Det sidste Affnit er en Samling af conciones sponsales. Baade Liigprædikenerne og Brudeprædikenerne ere skrevne paa Latin, og det er kjendeligt, at de ere mere eller mindre udferlige Uddrag af de danske Originaler; kun nogle af dem synes at være fuldstændig gjengivne. Nu og da bruges det danske Sprog i enkelte Sætninger og længere Stykker. I besprogene ere ofte anførte paa Dansk.

²⁾ Som Bidrag til at fuldstændiggjøre Fortegnelsen paa P. Palladii

De i Samlingen anførte Brudeprædikener give os en fuldstændig Forestilling om, hvorledes denne Slags kirkelige Leilighedstaler dengang udfortes. Vi have ikke Brudeprædikener af Niels Hemmingsen, og han giver heller ingen Regler for dem; vi tør derfor slutte, at han ikke har havt Noget fra det Sædvanlige væsentlig Forskjelligt at give. Hvad der var Tilfældet med Liigprædikenerne, gjælder ogsaa om Brudeprædikenerne; der havde dannet sig en vis, stereotyp Maade, baade med Hensyn til Indhold og Form, hvorpaa de alle bleve affattede. Og Gensformigheden var endnu større i Brudeprædikenerne end i Liigprædikenerne, hvori der suarere kunde komme nogen Afvegling ved de Personalia, som optoges deri. Den almindelige Regel for Brudeprædikenen fremsættes saaledes i den første concio sponsalis i Samlingen: Maade og Stif at vie Hgtefolk paa, skal du tage af Psalmebogen eller Lutheri Enchiridion. Iøvrigt bør der før Vielsen gøres en kort Formaning til de Dmstaaende, hvad der bør tænkes om denne Stand eller Viis at leve paa, isærdeleshed for deres Skyld, som ville indgaae Hgteskab, paa det at de maae oplæres og undervises, saa de ikke give sig deri ligesom

---

Prædikener anføre vi de i Samlingen affrevne Conciones habitæ a D. Petro Palladio. 1) Concio funebris in funere Birgittæ uxoris D. Johannis Gau, sacellani. 2) Conciuncula funebris in morte Annæ uxoris Francisci Magni, quæ in partu cum suo fructo extincta est 1551. 3) Conciuncula in sepultura Rolandi (Rongens Staldmester). Altera die ascensionis 1559. 4) Concio in funere virginis Katharinæ in Walløe. 5) Concio funebris in sepultura Eschilli Bilde Vicarii Regiæ maiest. 1552. 6) Concio funebris in funus M. Christiani Morsiani piæ memoriæ Anno 1554 paulo ante pentecost. 7) Concio in sepultura Dmni Sigismundi Heliodori Abbatis Islandici 1550. 8) Confessio Venerandi viri domini Johannis Matthiæ piæ memoriæ, qui obiit die omnium sanctorum 1551. 9) Concio partim funebris partim de sancta trinitate in morte filiolæ M. Nicolai Fris 1551.

Muler eller Gæler og de usornuftige Dyr. Tag derfor og forklar denne Text Gen. 2: og Herren sagde: det er ikke godt, at Mennesket er ene o. s. v. Efter denne Text beskrives Ægteskabsstanden ¹⁾. Det forklæres, at den er indstiftet af Gud i Paradiset for Faldet, og at det er ikke godt, at Mennesket er ene ²⁾. Denne Text og dens Indhold blev meget almindelig brugt ³⁾, naar man ikke til en Forandring foretrak et af de faa Omner, som man efter Tidens Leilighed afveglede med, nemlig om at undflye Horeri ⁴⁾, om Skilsmisse ⁵⁾, om Coelibatet og Munkeløste ⁶⁾. Snart kunde det ikke undgaae Præstens og hans Tilhøreres Opmærksomhed, at alt Dette behandledes for ofte og for eensformigt. Man begyndte ligesvem at udtale dette i Brudeprædikenerne selv. Da man ikke vilde ganske

1) *Hic describitur status coniugalis ab omnibus causis et circumstantiis.*

2) I denne Prædiken viser der sig en kjendelig Bestræbelse for, at faae nye Momenter frem i Udlægningen af Texten. Enstruen mindes om sin Pligt og derved bemærkes: derfor kalde vi meget smukt i vort Moderemaal arbare Dvinder Husepnyder eller Husefru eller Hustru. Af den Omstændighed at Dvinden skabtes, da Adam sov, uledes, at Gud har forudbestemt os vor Ægteskalle. Medens vi søye og Intet gjere dertil, forener han med os yaa underfuld Naade Gen, som kan være vor Medhjælp. Niels Hemmingsens Forklaring af, hvad det betyder, at Dvinden er skabt af Mandens Ribbeen, at hun hærken skal være hans Hersterinde eller Tjenerinde, benyttes.

3) Saaledes blev Niels Hemmingsen viet med denne Text, og Indholdet af Prædikenen var 1) *quem originem habuerunt masculus et femina*, 2) *quomodo copulati sunt a deo ipso*, 3) *ad quid mulier creata sit*, 4) *qualis in coniugio debet esse dilectio*. *Conciuncula in commendationem coniugii in nuptiis Magistri Nicolai Hemmingii. Dominica de dispensatore iniquo 1552.*

4) *Tertia concio de vitando adulterio collecta a Leonhard Wiilmanno.*

5) *Quarta concio sponsalis.*

6) *Concio sponsalis in copulatione Ioannis Nicolai et filiæ Mathiæ Claussön consulis.*

udelade, hvad der nu engang havde faaet Hævd paa at skulle siges, søgte man at sammentrænge det i Korthed. En Prædiken begynder derfor saaledes: Til Guds Ære og Ægtefællens Priis vil jeg først kortelig gennemløbe, hvad der pleier at blive sagt om Ægtefællens hellige Stand¹⁾. Ved en anden Leilighed hedder det: Eftersom, Stormægtigste Konge, der her ved Hoffet ofte, isærdeleshed ved Brudevielse er blevet hørt om, hvad Ægtefællens er, af hvem og naar det er indstiftet, hvilken Velsignelse der er det tillagt, hvilke Befalinger de ti Guds Bud have derom, hvilket Diemed det har, og hvilke Straffe der ere for at foragte Ægtefællens tillige med mange andre Stykker o. s. v.²⁾. Denne Erkjendelse førte til Forsøg paa at behandle andre Texter og deraf udlede Lærdomme, som ikke forekom ved alle Leiligheder. Til Exempel anføre vi følgende Indgang til en Brudeprædiken: saasom det ofte er hørt, hvad Ægtefællens er, hvilke Aarsager og Omstændigheder det har, og paa den anden Side, hvad Coequalitet er, og for hvem det egner sig, vil jeg til fælleds Trost kortelig fremsætte disse fire Stykker af Bryllupet i Gaa, som Skriften særligen anbefaler formedelt Christi legemlige Nærvarrelse: 1) Ægtefællens Bekræftelse, 2) Sorgenne i Ægtestanden, 3) Paakaldelsen i Sorgenne og 4) Lindringen i Sorgenne³⁾. Men det skeer da ikke sjældent, at Prædikanten siger, at han vil tale om noget Andet end det Sædvanlige, men ikke desto mindre taler om det Sædvanlige, eller ogsaa at han uden Valg og Skjonsomhed i det Nye,

¹⁾ Concio habita in copulatione Holgeri Rosenkrantz cum filia Dnii Mauricii Olai.

²⁾ Admonitiuncula in copulatione Hermani Skjell cum sua sponsa in Arce Anno 1549.

³⁾ Admonitio de coniugio in nuptiis magistri Christiani Morsiani 1552.

han gjør sig til af, giver sine smagløse Indfald til Bedste. Et talende Exempel herpaa ville vi anføre til Slutning. Næsten til Skjedfomhed ¹⁾, hedder det, have I hørt for det Første om det hellige Ægtefæls Oprindelse, Stand og Indstiftelse, om dets Arvsager og Omstændigheder; dernæst at det ligesaa vel er Ordets Tjenere tilladt som Andre at indgaae det hellige Ægtefæls til Guds Ære, og at vi ikke bekymre os om den, hvem det ikke huer. Jeg vil derfor kun tale om to Stykker til Ægtefælsens Anbefaling; det første er til Ægtefælsenes Underviisning, det andet vil jeg vise i Lignelser ²⁾. Disse Lignelser bestaae i Følgende: Ægtefælsstanden med de to andre Stænder kan passende lignedes ved et Hospital. I et Hospital have de Syge deres egne Senge og Kroege og Tjenere, som de opvartes af, efter Ordspøget: Jeg vil i et Hospital heller være Tjener end Herre. De Syge have nu først Tjenere, som ere nærmest om dem, men da ogsaa Andre udenfor, som tage sig af dem. Der er saaledes tre Slags: de Syge, Tjenerne og Forstanderne. Saaledes har Gud indstiftet tre Stænder, den ægtefælselige, kirkelige og statsborgerlige ³⁾ Ægtefæls folk boe nemlig i deres egne Huse og Senge. De ere Syge om end ikke af legemlig Sygdom; thi af Arvesyndene komme de aandelige Sygdomme. Derfor have de den kirkelige Stand nær hos os, at den i Ordet maa tjene Sjelen med Lærdom og Trost, og udenfor have de Dvrigheden, som vaager over Ægtefælsenes Fred. Denne Lignelse udfores saaledes i alle Enkeltheder, at Lysene, der brænde Nat og Dag paa Hospitalet, komme til at betyde Guds Ord, hvormed Ægtefæls folk bør oplyse hinanden.

1) Ad tedium usque.

2) In copulatione solenni magistri Georgii pastoris Ecclesiastici ad templum divæ virginis.

3) Status coniugalis, ecclesiasticus et politicus.

Børnelærdom.

Iblandt de Fortrin, hvoraf den lutheriske Kirke kunde rose sig ligeoverfor den romerske Kirke, var ogsaa den Alvor og Fliid, hvormed den sørgede for den kristelige Børnelærdom. Hos Modstanderne, hedder det i Apologien, er der aldeles ingen Underviisning i Børnelærdommen, skjøndt dog Kirkelovene befale det. Hos os maae Præster og Kirkens Tjenere offentlig undervise og overhøre Ungdommen, og denne kirkelige Skik bærer de bedste Frugter¹⁾. Luthers tvende Katechismer brod ikke blot Banen, men blev den faste Grundvold for den katechetiske Virksomhed i det lutheriske Kirkesamfund. Anerkjendelsen af Luthers udødelige Fortjenester i denne Henseende blev ikke blot udtalt af Enkeltmand²⁾, den udtaltes ogsaa i almindelige kirkelige Vidnesbyrd³⁾ og bekræftedes i Gjerning ved den Brug, der i Menighederne daglig gjordes især af den lille Katechismus. Ogsaa af andre evangeliske Lærere forfattedes der Katechismer, og vi møde her Navne som Erasmus Sarcerius, Brentius, Urbanus Rhegius, Justus

1) *Apol. Conf. Hase* 212.

2) Saaledes som af Justus Jonas: Es ist zwar das Katechismus Luther ein kleines Büchlein, kostet etwa 6 Pfennige, aber 6000 Welten vermögen^t ihn nicht zu bezahlen, wenn man denselbigen nach seinem billigen Werth sollte anschlagen, also daß ich gänzlich glaube und in den Gedanken stehe, daß nicht allein Luther, sondern der heil. Geist selbst dieses Büchlein gedichtet und geschrieben, oder ja-Luthero in die Feder dicitur habe. *Schuler Geschichte des katechetischen Religionsunterrichts unter den Protest.* S. 47.

3) Et quia hæc religionis causa etiam ad Laicos, quos vocant, spectat, eorumque perpetua salus agitur: profitemur publice, nos etiam amplecti Minorem et Maiorem D. Lutheri Catechismos, ut ii Tomis Lutheri sunt inserti: quod eos quasi Laicorum Biblia esse censemus, in quibus omnia illa breviter comprehenduntur, quæ in Sacra Scriptura fusius tractantur et quorum cognitio homini Christiano ad æternam salutem est necessaria. *Formula Concordiæ.* Pars I Epitome *Hase* 571. *Syfr* S. 634.

Jonas og Phil. Melanchthon¹⁾); men ligesom Luthers Katechismer altid, i det mindste i Hovedsagen, vare Menstre for disse, saaledes beholdt de ogsaa deres Forrang for alle de andre ubestridt. Luthers Hensigt med den lille Katechismus var, at give i den baade en Katechismus og en Anviisning til den katechetiske Underviisning²⁾. Saaledes har Luther da ogsaa gjort Begyndelsen til den evangeliske Katechetik. For Læremaadens Skyld affattede han sin Katechismus i Spørgsmaal og Svar, og i Fortalen fremsætter han en kort, men grundig og indholdsrig Anviisning i fire Regler. Først skulde Børnene lære Hovedstykkerne ordret udenad, derpaa skulde de forklæres for dem, og naar den lille Katechismus er lært, skulde de til bedre Dplysning begynde paa den store, og Formaalet for denne Underviisning er, at gjøre dem stikkede til at gaae til Alters³⁾. Luthers Formaning til at arbeide med Omhu og Nidkærhed paa Børnelærdommen, blev ogsaa taget tilfulde, og der findes sædvanlig i de evangeliske Kirkeordnantes Lovbestemmelser derom⁴⁾.

I Danmark havde man lige fra Reformationens Indførelse henvendt den alvorligste Opmærksomhed paa denne

1) *Histor. Catechetica* von Dr. G. Langemaack 2 Th. Greiffswald und Stralsund 1733. Cap. 12. S. 456. ff.

2) Han yttir sig selv derom i Begyndelsen af Fortalen: Diesen Katechismus oder christliche Lehre in solche kleine, schlechte, einfältige Form zu stellen hat mich gezwungen und gedrungen die klägliche, elende Noth, so ich neulich erfahren habe, da ich auch ein Visitor war. Hilf lieber Gott! wie manchen Jammer habe ich gesehen, daß der gemeine Mann doch so gar nichts weiß von der christlichen Lehre, sonderlich auf den Dörfern, und leider viel Pfarherren fast ungeschickt und untüchtig sind zu lehren. J. E. Müller: Die symbolischen Bücher der evang. luth. Kirche. Stuttgart 1848. S. 349.

3) J. E. Müller: Die symb. Bücher der evang.-luth. Kirche 350—353. Ogsaa ved andre Leiligheder giver Luther Anviisning til at katechisere. F. Ex. Deutsche Messe und Ordnung o. s. v. Walch X. 272.

4) Richter: Kirchen-Ordnungen II. S. 515.

vigtige Sag. I blandt det, der maatte anbefale Ordinantsen for ethvert christent Menneſte anføres ogsaa: at Børnelærdommen maa være udi alle Huse, og at ſaa Bondebørn maae nu herefter vide det, ſom ei aleneſte Bønder, men ogsaa ædele Mand, ja vel Konger og Fyrſter have ikke ſelv her tildags vidſt¹⁾. Derfor kræver Ordinantsen af gode og ſkikkelige Prædikere, at de rettelig kunne og ville forklare Katechiſmum²⁾, og hvor der videre tales om Lærdommen, hvilken os til vor Salighed tjener, der nævnes Evangelii Prædiken og Sacramenternes ſkikkelige og lovlige Indſikkelse og Brug ſom de to forſte ſynderlige Punkter, hvilke den ſamme Lære indeholder, men ſom det tredie nævnes: een einfoldelig Forklaring paa Børnelærdom, i hvilken der klarligen viſes, udi hvad Maade man ſkal rette og bedre ſig, gives Kundſkab paa Synder og gode Gjerninger og viſes baade, hvilken den rette, ſande Tro er, og hvorledes vi maae hende bekomme³⁾. Ved Børnelærdommen forſtaaes altid Luthers lille Katechiſmus. Den ſkulde læres af Alle, men denne Opgave var ikke let at løſe, da de Fleſte endnu ikke kunde læſe en Bog. Ved gjentagne mundtlige Foredrag maatte derfor Katechiſmen indøves med Børnene og forklares baade for dem og de Ældre. Derfor optages Børnelærdommen i den kirkelige Gudſtjeneste, og til Ottesang om Sønd- og Helligdage ſkulde Skolemesteren foreſige Katechiſmus for Børnene, ſom da ſkulde gjentage den efter ham⁴⁾. Dette ſkulde ſkee paa Latin, hvori der ikke

¹⁾ Kirkeordinantsen Bl. 5.

²⁾ Det Førſte er Lærdommen. At man ſkal udvælge ſkikkelige Prædikere, ſom kunne og ville reiſindelig prædike og tilbørlige uddele Sacramenterne og rettelig forklare Katechiſmum (det er Børnelærdom) om de ti Guds Bud, Troens Artikle, Paternoſter, og Sacramenternes Brug for de Unge og uforſarne og ulærde Chriſtne. Kirkeordinantsen Bl. 17.

³⁾ Kirkeordinantsen Bl. 19.

⁴⁾ Til Ottesang om Søndage og Helligdage ſtulle for Prædiken ſjunges tre

gjordes nogen Forandring, skjøndt der samme Aar, da Ordinantsen udkom, blev besørget en dansk Oversættelse af Luthers Katechismus ved P. Palladius¹⁾. Dog Børnelærdommen overlodes ikke til Skolemesteren alene. Om Søndagen skulde den i Stæderne prædikes til Aftenfang, og i Landsbyerne skulde der prædikes en halv Time over Evangeliet, og den anden halve Time skulde anvendes til Forklaring af Katechismus²⁾.

Niels Hemmingsen har en levende Erkjendelse af, hvor vigtig og nødvendig den christelige Børnelærdom er, og han viser ofte hen til, hvor hensigtsmæssig den er ordnet i den danske Kirke og i det evangeliske Kirkesamfund i det Hele, deels ved Biskoppernes Katechisationer paa deres Bisitater³⁾, og deels ved Overhørelsen i Børnelærdommen, som fandt Sted for Allergangen⁴⁾. Af en Bestemmelse ved et Landemøde see vi, at paa Niels Hemmingsens Tid blev Børnelærdommen ikke altid foredraget fuldstændig og ordret efter Luthers Ka-

---

Psalmer eller og færre og to Parter af Beati immaculati med en Antiphon. Efter hvilke Børnene skulle med middelmaade Rest, foruden Løse oplæse Katechismum, det er Børnelærdom, saa dog at Skolemesteren begynder først paa hver Part at sjanget for. Først: Hæc sunt præcepta Domini Dei nostri. Siden forfølge det Børnene langsommeligen, først een, saa en anden: Ego sum Dominus Deus tuus, non habebis Deos alienos o. s. v. Kirkeordinantsen Bl. 23.

¹⁾ De danske Udgaver af Luthers lille Katechismus ved Dr. J. P. Mynster. S. 12. ff.

²⁾ Om Søndagen ubi Stæderne skal altid prædikes det vanlige Søndags-Evangelium ubi Dittesang o. s. v. Men efter Maaltid Børnelærdommen altid for de Unge saavel som de Gamle (Kirkeordinantsen Bl. 30). Paa Landsbyerne skal og lige sammelædis prædikes det vanlige Evangelium en halv Time og den anden halve Time skal bruges til at forklare Børnelærdom ubi (Kirkeordinantsen Bl. 31).

³⁾ Syntagma Opusc. 752.

⁴⁾ Comm. in Ev. Johannis I. 508.

techismus¹⁾. Dette blev misbilliget af Kirkens Styrere, og Niels Hemmingsen understøttede dem med sin Indflydelse. Han anseer det for at være af den største Vigtighed, at der er en vis Form og bestemte Ord, hvormed Børnelærdommen bliver foredraget og tilegnet den ene Gang som den anden. „Hvem den rene Lære ligger paa Hjertet“, siger han, „han bør ikke forandre Noget hverken i den himmelske Læres Indhold eller Form. Hertil sigter den ældste Kirkes gode og nyttige Beslutning, hvorved det indrettedes saaledes, at en heel Lærdoms-Form blev fremsat, som de kaldte Katechismus. Og denne fremsagdes ikke blot i de offentlige Prædikener, men man krævede den ogsaa af Tilhørerne, for at der tilligemed Indholdet kunde udbredes visse Former for Udtrykket og visse Forklaringer og Inddelinger af Begreberne. Til denne Brug blev det apostoliske og nicæenske Symbolum overleveret, og til denne Brug bliver der, hvor der er gudfrygtige, forbedrede Menigheder, foredraget en bestemt Lærdoms-Form i Skoler og Kirker. Men her kan Nogen indvende, at det er en fri Sag at bruge, hvilke Ord man vil, kun at der ikke skeer nogen Forandring i Lærens Indhold. Men jeg skal aldrig sige, at det er en fri Sag, hvad det mere bidrager til Redbrydelse end til Opbyggelse.“ Efter at han har anført Apostelen Paulus og Basilus den Store for denne sin Mening, vedbliver han: „hertil kommer at forskjellige Former for Udtrykket, og forskjellige Forklaringer forarsage, hvor Begreberne næsten aldeles ikke afvige fra hinanden,

¹⁾ Pastor singulis diebus Dominicis post finitam Evangelii declarationem textum catechismi integre recitet certa forma verborum quam in catechismo Lutheri inveniet et curet ut Diaconus iisdem verbis in recitando catechismo apud juventutem utatur. Synod. Roschild. 1562. Haandskr. Kgl. Bibl. Gl. Kgl. Sml. 8. 3666—3667.

noget lignende som det Skurrende *καὶ ἀνάπορον* i Sagen, for ikke at tale om, at Forskjelligheden ofte er Moder til nye og urimelige Meninger. Endelig er ogsaa Exemplet farligt. Thi de, som afvige fra den engang vedtagne og ved vægtig Autoritet stadfæstede Form for Udtrykket, de blive ofte Ophavsmand til nye Meninger, saaledes som Arii, Pelagii og Andres Disputationer bevise, og det fattes heller ikke vor Tidsalder paa sorgelige Exempler, som jeg heller taus vil forbigaae end navne. Gud give os, som dyrke den samme Christus, at vi ogsaa maae være vise ved den samme Aand, og saaledes stemme overeens i den rene Lære, at Læren ubestaaen, uden Forvanskninger maa kunne overantvordes den kommende Slægt. Thi hvor der er den rene Lære, een Lærdoms Form, der hersker ogsaa den hellige Gendragtighed¹⁾. Med „den bestemte Lærdoms Form, som bruges i Skoler og

1) Epistola S. Judæ. Commentaria. 728—729. Luther indrømmer vel enhver Præst Frihed til at vælge, hvilken Form han vil foredrage Katechismen i, men tilraader ham da at blive ved den engang valgte. I Fortællingen til den lille Katechismus skriver han: Darum erwähle dir, welche Form Du willst, und bleib dabei ewiglich. Wenn Du aber bei den Gelehrten und Verständigen predigest, da magst Du deine Kunst beweisen und diese Stücke so bunt kraus machen und so meisterlich drehen, als Du kannst. Aber bei dem jungen Volk bleib auf einer gewissen ewigen Form und Weise, und lehre sie für das allererst die Stück, nämlich die Zehen Gebot, Glauben, Vater unser etc. nach dem Text hin von Wort zu Wort, daß sie es auch so nachsagen können und auswendig lernen. Die symbolischen Bücher der evangelisch-lutherischen Kirche. Besorgt von J. E. Müller. Stuttgart 1848. S. 350. Melancthon var ganske af samme Mening som Niels Hemmingsen. David Chyträus fortæller om ham: memini, præceptorem meum Philippum seria iocis miscentem aliquando dicere: Si Romanus Imperator esset, duas utilissimas leges laturum ut una tantum Grammatica et una Catechesis (quam a doctis et iudicio in primis valentibus et usu docendi peritis aliquot viris communicato consilio condi optabat) in toto Imperio in omnibus scholis proponeretur. O. F. Schütz. Dav. Chytræi Vita 1 Tom. Hamb. 1720. Lib. II, p. 85.

Kirker¹⁾, sigter Niels Hemmingsen til Luthers lille Katechismus; den burde efter hans Mening være den almindelig gjældende. Naar han da selv skriver en Katechismus, vilde han ikke dermed fortrænge Luthers. Niels Hemmingsens Katechismus=Spørgsmaal²⁾ havde en anden Bestemmelse. Kirkeordinantsen befalede, at i alle Skoler³⁾ skulde Børnene lære deres Katechismus. I Latinskolerne lærtes først Katechismusstykkerne udenad, derefter Forklaringen, og tilsidst gjordes Børnene bekendt med udvalgte Stykker af den hellige Skrift. Hver Dag blev Katechismen oplæst af Børnene i Forening⁴⁾, og Loverdagen var isærdeleshed bestemt til Religions=Underviisning⁵⁾. Niels Hemmingsens Katechismus=Spørgsmaal er

1) Ad hunc usum in scholis et in templis, ubi piæ reformatæ sunt Ecclesiæ certa forma doctrinæ traditur. Commentaria 728.

2) Catechismi Quæstiones concinnatæ per Nic. Hemmingium. Opusc. p. 173. ff.

3) Baade i Latinskolerne og i „Skrivere Skoler, som man dennem kalder, for Dreng og Piger og andre, de der ikke due til at lære Latine.“ Kirkeordinantsen Bl. 68.

4) Naar otte slaer, skulle de af everste Lectie søge Choret, og under dis skulle de nederste overhøres i Skolerne. Naar de ere da komne af Kirken, da skulle de med maadelig Røst oplæse Katechismum tilsammen og gaae saa hjem. Kirkeordinantsen Bl. 64.

5) Men fordi at Børnens Studering kan da lykkes, naar der er Gudsfrygtighed hos, som Christus og siger: adspørger først Guds Rige. Som Gud og befaler Deut. 6, at vi skulle lære vore Børn at frygte og dyrke Gud. Thi skal ubi hver Uge Loverdagen holdes dertil, at Børnene tractere synderlige det til Hellighed hører, at Børnene i Almindelighed maa saa lofkes og vannes til Gudsfrøgt, Troen og gode Sæder. Thi skal dennem da al Børnelærdommen (det er Katechismus) først paa det eenfoldigste udlægges, det ene Stykke efter det andet, ogsaa maa dennem som bedre ere komne til Forstand forelæses Noget af det Nye Testamente, som Matthæus eller nogle af de letteste St. Povelis Epistler, Davids Psalmer eller Salomonis Sprog, efter som Børnene kunne begribe, dog paa det eenfoldigste, at de reenlige foruden at Blanding maa lære det, som til Christendommen hører, og vannes til at kunne skjen paa Skremteri, hvor den sig udgiver for ret Gudelighed, og paa det at Børnene maae dis heftigere lægge Bind paa at lære

en Skolebog, skreven til Bedste for de Disciple, der vare komne saavidt, at de kunde tilegne sig en grundig Forklaring af Bornelærdommen¹⁾. „Jeg har taget mig for“, skriver han i Fortalen, „at udvikle Christendommens Begyndelsesgrunde efter Børns Faaetevne. Vil Noget misbillige dette mit Arbejde og Forsøg, fordi der allerede findes mange Bøger, der indeholde Bornelærdommen og ere skrevne af de ypperste Mænd²⁾, ham lader jeg beholde sin Brede, kun at han til Gjengjæld ikke vil tage min Tjeneste fra mig“³⁾. Om en Anviisning til at katechisere paa den Maade, som senere, fornemmelig ved Spener, blev indført i den lutherske Kirke, kan der hos Niels Hemmingsen

---

Noget i den hellige Skrift, da er det ikke nok at læse meget for dennem, men man skal holde dennem til at lære det udenad. De i den anden Læctie kunne eenfoldelige fremtids Ordene om Bornelærdommen, de andre dernæst eenfoldelig Udlæggelse derpaa. Men de, som sidde i den fjerde Læctie, nogle af de udvaldigste Psalmer og nogle besynderlige Steder af Skriften, hvilkens Skolemesteren og skal som en Lovdagsarbejde udbræve af dennem, ogsaa at læse et efter andet udenad, at de ei skulle gaae ubi Glemme. Kirkeordinantzen Bl. 65.

- 1) Niels Hemmingsen havde ogsaa en afgjørende Stemme i Ordningen af Skolevæsenet. Ordinantzen for Herlufsholms Skole blev conciperet af ham (R. Nyerup. De latinste Skoler. S. 37. ff.). Som Hemmingii consilia de schola Herlufsholmensi anføres af Claus Theophilus (i Parænesis) følgende Bestemmelser: Hver Tamperlovedag, det er fire Gange om Aaret, skal Skolemester og Børnene høre Børnene disputere imellem sig og sætte hverandre Spørgemaal for, om det de have hørt det Hjerdingaar tilforn, og den, som vinder, skal sættes over den anden, og den, som taber, skal sidde en heel Dag paa bart Gulv til Straf for sin Forsømmelse. Om Onsdagen og Lovdagen skulle Lærerne Intet læse frem, men grandgivneligen forhøre Børnene det, de have de andre Dage hørt, og stifteligen see, hvad de have componeret. R. Nyerup. De latinste Skoler. S. 24.
- 2) Til Brug for Underviisningen i Skolerne udfom den ene Katechismus efter den anden. Schuler Geschichte des katechetischen Religionsunterrichts. S. 69–70.
- 3) Catechismi Quæstiones. Opusc. 175.

ikke være Tale. En fri Samtale inellem Lærer og Børn om den christelige Lære tænkte man dengang ikke paa. Katechismen lærtes udenad af Børnene, og Læreren overhorte dem ved at spørge med de i Katechismen anførte Spørgsmaal. Hvor det ansaaes fornødent, tilføiede Læreren oplysende Bemærkninger. I et lignende Viemed skrev ogsaa Niels Hemmingsen sin Katechismus, og Negler for en friere Katechisation giver han derfor ikke. Kun i Forbigaaende bemærker han, hvor han i sin Pastor taler om, at et klart og simpelt Foredrag kræver, at den samme Ting oftere indskærpes og siges med de samme Ord, at „dette gjælder især om Katechismulæren, som bør være ganske eenfoldelig“¹⁾. Vi see heraf, at det Afsnit i Pastor, som handler om Læren²⁾, tager ikke udelukkende Hensyn til Prædikenen, og vi have saaledes antydet hos Niels Hemmingsen, hvad nyere Forfattere kalde en Didactik, som indbefatter baade Homiletiken og Katechitiken³⁾. Melancthon, som heri havde foregaaet ham med sit Exempel⁴⁾, var ogsaa i en anden Henseende hans Forgænger, da han havde forfattet en latinsk Katechismus⁵⁾. Den blev først udgivet uden hans Billie og Vidende. Siden forbedrede han den paa faa Steder, men foretog ingen gennemgribende Forandringer⁶⁾. Denne Me-

1) Pastor Opusc. 145.

2) Pastor Opusc. 143 ff.

3) C. J. Nitzsch Observationes ad theologiam practicam feliciter excolendam. Bonnæ 1831. Praktische Theologie I. S. 112. Harleß Theologische Encyclopædie und Methodologie. Nürnberg 1837. S. 48.

4) I sit Skrift de officii concionatoris dissertatio. Opera Phil. Melanthonis II. Vitebergæ 1583.

5) Der gives ogsaa en tydsk Katechismus af Melancthon: Die Behen Gebet; der Glaube; das Vater Unser mit kurzer Erklärung. Philippi Melancth. 1549. Den er aftrykt i Langemacks Histor. Catecheticæ 2 Th. S. 497—504.

6) P. Melanthonis Opera I. Vitebergæ. 1580. p. 1.

landthons Catechesis puerilis¹⁾ holder sig ikke noie til Luthers Katechismus. Symbolum apostolicum og Fadervor forekommer ikke deri, og Fremstillingen i Spørgsmaal og Svar er ikke gennemført²⁾. Anderledes derimod Niels Hemmingsen; han følger noie Gangen i Luthers Katechismus, og i den Orden, hvori Bornelærdommens forskjellige Stykker ere stillede af Luther, afhandler han dem ogsaa. Han viser sig her som en Mester i at fremstille Indholdet i Spørgsmaal og Svar, og man faaer heraf en klar Forestilling om hans store Gave til at lære fra sig. Som en Proeve paa, i hvilket Omfang han behandler de enkelte Vaerestykker, ville vi anføre Følgende af hans Indledning til den første Deel af Katechismen. „Spørgsmaal: Hvad er den første Deel af Katechismen? Svar: Læren om Guds Lov eller Decalogus. Sp.: Hvad maa man nødvendig vide om Loven? S. Det vil jeg indbefatte i nogle faa Spørgsmaal. Sp.: Hvilke ere disse? S. 1) Hvilken forskjellig Betydning har Ordet Lov? 2) Hvad forståes ved Moralloven, som kaldes Decalogus? 3) Kan Noget fyldestgjøre Moralloven? 4) Hvilken er Brugen af Guds Lov? 5) Hvorvidt er Loven afføkket? 6) Hvorledes har Christus opfyldt Loven? 7) Hvilken er Hovedsummen af Loven? 8) Hvilket Tillæg er føiet til Loven? 9) Hvorledes inddeles Loven? 10) Hvorfor er Guds Lov skreven paa Steentavler? 11) Hvad Forskjel er der imellem Loven og

1) *P. Melanthonis Opera* I. p. 1—27.

2) Melancthons Katechismus er anlagt saaledes: Efter en kort Oplysning om Betydningen af Catechesis forklares Decalogus p. 1—22. Denne Forklaring udgjør første Deelen af Indholdet. De følgende Stykker ere: De usu legis p. 22, de Evangelio p. 22—23, de iustificatione p. 23, de bonis operibus p. 23—25, de Sacramentis p. 25, de Poenitentia p. 26, de Absolutione p. 26, de Confessione p. 26, de Satisfactione p. 27, de cæna Domini p. 27.

Evangeliets? 12) Af hvilke Dele bestaaer Loven, og hvorledes udvikles diase Lovens enkelte Dele¹⁾? Ethvert enkelt af diase Spørgsmaal underkastes en grundig Prøvelse, som gaaer ud paa klare Begrebsbestemmelser og Beviissteder af Skriften. Saaledes hedder det om det første Spørgsmaal: „Sp. Hvilke forskjellige Betydninger har det Ord: Lov? S. 1) I Almindelighed betyder det en hvilken som helst Lære. Hos Hebræerne kommer dette Ord af at lære, de kalde Loven Thora af Jara, d. e. han lærte, f. Ex. Herrens Lov er ubesmittet, d. e. den himmelske Lære er reen. 2) Saa ofte som Loven modsættes Profeterne, betyder det Moses og Pentateuchen, f. Ex. Rom. 3, om Troens Retfærdighed er vidnet ved Loven og Profeterne. 4) Naar Loven modsættes Evangelium, forstaaes der ved Moralloven og det Tillæg, som er foiet til den²⁾. Saaledes i Pauli Ord: vi retfærdiggjøres ved Troen uden Lovens Gjerninger. 5) Naar Lov modsættes Sandheden, betyder det, at Loven var kun en Skygge, f. Ex. i Johannes's Ord: Loven er givet ved Moses, Naaden og Sandheden ved Jesum Christum. 6) Naar Loven modsættes Christi Tid, betyder den hele den mosaiske Forsatning med Kongedømmet og Præsteskabet, f. Ex. Gal. 3, førend Troen kom, bevogtedes vi under Loven. 7) Undertiden tages Loven for Herredomme eller Magt til at tilskynde En til Noget, f. Ex. Syndens Lov, vore Lemmers Lov, Sindets Lov, Mandens Lov. 8) Undertiden bruges Loven for det, som den føies til, f. Ex. Rom. 3, Troens Lov d. e. Troen, Gjerningernes Lov d. e.

¹⁾ Catechismi Quæstiones. Opusc. p. 178.

²⁾ Ved appendices legis menes Herrens Ord 2 Moseb. 20, 5—6 og lignende Stæder i det Gamle Testament. Catechismi Quæstiones, Opusc. 181.

Gjerningerne¹⁾. I en saa vidtloftig Udvikling af den christelige Lære maatte der efter Tidens Vilkaar gives Leilighed nok til at polemisere. Niels Hemmingsen tager ogsaa overalt tilbørligt Hensyn til Modstandernes Meninger, men han foretrækker den indirecte Polemik. Uden at nævne, hvo der lærer saa eller saa, fremsætter han heller den evangeliske Lære og lader den imodegaae de afvigende Anskuelser. Vi kunne oplyse dette ved et Exempel, taget af hans Forklaring af det første Bud. I denne forekommer følgende Spørgsmaal: „Tor man da have Billeder? S. Ja. Men for ikke at fare vild, maa man vide, at der er en tredobbelt Brug af Billeder: den overtroiske, den typiske og den politiske. Naar Guds Ord fordømmer udskaarne eller nogen anden Slags Billeder, menes der altid i Skriften den overtroiske Brug af dem. Den typiske Brug stadfæstes ved Slangen, som blev opreist i Orkenen, og Cherubim paa Arken. Den politiske Brug er igjen tre Slags: den historiske, symbolske og den, at vi bruge Billeder til Prydelse. Den historiske Brug, som tjener til, at vi bedre forstaae, hvad der beskrives os, og til at bevare Erindringen om, hvad der er skeet, har Fædrenes Exempel for sig, som opreiste Mindestotter. Den symbolske, som minder os om en anden Ting, saaledes som Keiserens Billede paa Monten mindede Jøderne om, at de vare undergivne Keiseren. Den har Christi Gjerning for sig, idet han tog Keiserens Mont i sin Haand uden at fordømme hans Billede. Apostlerne forte ogsaa Monten med Keiserens Billede om med sig, og det var en saadan, som Petrus tog ud af Fiskens Mund. At vi bruge Billeder til Prydelse, stadfæstes ved Salomons Exempel og Guds Befaling, som vilde, at hans Tempel skulde

¹⁾ Catechismi Quæstiones. Opusc. p. 178—179.

prydes med forskjellige Billeder. Desaarfag bør denne Brug ikke lastes. Sp. Men hvad siger Du om et Billede af Tre-enigheden? S. Det er en vanhellig Dpfindelse, som forbydes af Guds Ord. Derimod, dersom der istedenfor den første Person sættes en Sky, hvorfra der udgaaer en Røst, som man kan antyde ved at skrive de Ord til: denne er min Son, den Elskelige, og der videre fremstilles en Due og Christus i i menneskelig Skikkelse, hvorved det Historiske bevares, da er der intet Ugudeligt deri. At asmale Gud Fader som en Dding med langt Skjæg, det er en stor Ugudelighed og forbudt af Guds Ord¹⁾. Har denne Underviisning rykket os et af hiin Tids praktiske Spørgsmaal nærmere, da ville vi nu til Slutning følge Niels Hemmingsen i en theologisk Overveielse, der kan vise os, hvor langt han i sine Katechismus-Spørgsmaal gaaer ud over Grændsen af den christelige Bornelærdom. Vi vælge hertil et Stykke af hans Forklaring af Christi Himmelfart. Sp. Hvad veed Du om Bestaffen-

1) Catechismi Quæstiones. Opusc. p. 185—186. Det var iøvrigt ikke uden Betænkelse, at Niels Hemmingsen overhovedet vilde taale Billeder i Kirkerne. I sin Forklaring over Johannes andet Brev giver han et Omrids af Billeddyrkelsens Historie i den christelige Kirke og udtaler sig ved samme Leilighed saaledes: „endstjondt jeg med de hellige Fædre, Hieronymus, Epiphanius, Lactantius, Athanasius, Augustinus, Cyrillus, Clemens og Luther vilde ønske, at der slet ingen Billeder sættes i de Christnes Templer, ikke fordi jeg fordemmer dem alle uden Forskjel, men fordi de tilforn, da Evangeliets Lys var formørket, have været Overtroens Redskab, saa giver jeg dog i Betragtning af Sædvanens store Magt det Raad, at Ordets Tjenere skulle taale historiske Malerier og Billeder, som ikke kunne give Anledning til Overtro. Men saavidt det staaer i deres Magt, sørg de for, at Herrens Børd er reent for Afguder. Kunne de paa ingen Maade opnaae Alt, da saae de efter Wittenbergernes Exempel at tillade, at Historien om Herrens Næbver eller, om saa synes, Fodvaskningen og Herrens Lidelse afmales. Men dette kunne de dog slet ikke tillade, saalænge som de see, at det ikke bruges til Overtro. Commentaria p. 801.

heden af Himmelfarten? S. Christus er synligen opfaren paa legemlig og naturlig Maade, og paa Skyen er han baaren ind i Himmelen fra Disciplenes Dine, Apg. 1, 9. Derfra er han opløstet høit over alle Himle og sat i det Himmelske ved Gud Faders hoire Haand, Eph. 1, 20 og 4, 10. Denne Artikel bør altsaa forstaaes om Christi sande Legeme og om hans legemlige Hensættelse i Himlene (*corporali ipsius locatione in caelis*), paa det vi ikke skulle mene, at den legemlige Natur i Christo er absorberet af den guddommelige, eller at den med hans Guddommelighed er udbredt (*diffusam*) i hele Verden. Thi begge disse Anskuelser nægte aabenbart Christi menneskelige Natur. Sp. Er da Christus ikke allevegne? S. Visseelig er han allevegne paa Grund af *communicatio idiomatum*, som der staaer hos Johannes 3, 13: Ingen stiger op til Himmelen uden den, som steg ned fra Himmelen, Menneskens Søn, som er i Himmelen. Men det er dog vist, at da Herren sagde dette til Nikodemus, da var hans Legeme begrændset paa Jorden. Derfor maae Christi Ord forstaaes ved *communicatio idiomatum*, og Cyprian siger derom: han opfoer til Himlene, ikke hvor Ordet, som er Gud, tilforn ikke havde været, men hvor Ordet, som blev Kjød, ikke tilforn sad, nemlig legemlig indtagende sin Plads (*corporali locatione*)¹⁾. Vi have her et theologisk Problem afhandlet i Theologiens eget Sprog, og en Sammenligning viser os, at han her baade i Indhold og Form giver det Samme som i sine dogmatiske Bærker. Dog lade vi ikke ubemærket, at han efter den dogmatiske Udvikling belyser den praktiske Side af denne Lære. „Hvilken Frugt have vi Mennesker af Himmelfarten“, spørges der videre, og Svaret lyder: „Den er mangfoldig. 1) Opfoer han for at berede os

1) Catechismi Quæstiones. Opusc. p. 206.

Sted, Joh. 14, 2. 2) For at lægge Alt under sine Fødder, at han kunde være Menighedens Hoved, (Eph. 1, 22. 3) For at sprede Straalerne af sin Kraft ud over den hele Verden og fornemmelig over sin Menigheds Lemmer, hvor i Verden de saa ere, Eph. 4, 10. Han opsoer ikke for at være borte fra os, men for at styre sin Kirke og være med den til Verdens Ende. 4) For at give Menneskene Gaver fra Himmelen og virke i Kirkens Embede, (Eph. 4, 8. 5) For at vi skulde have en Talsmand hos Faderen, 1 Joh. 2, 1. 6) For at drage vore Hjerter til sig, at vi skulle afstaae fra Verdens Lyster, Col. 3, 1. Mtth. 6, 21, Phil. 3, 20¹⁾. Hvad Niels Hemmingsen mener, naar han i Fortalen siger, at han vil udvikle Christendommens Begyndelsesgrunde, vise disse Prover os. Han vil intet Mindre end gjøre Katechumenerne deelagtige i den lutherste Dogmatik og Moral, og derfor gjør han sig skyldig i den store Feil, som endnu i vore Dage saa ofte bringer Forvirring i den christelige Børnelærdom, nemlig at foredrage populær Theologie istedenfor Katechismuskære. Imellem det Spørgsmaal, hvormed han begynder: unde dicitur catechesis, og det, hvormed han ender: dic quæso distincte de ritu missæ, quem in Agypto servari dicis, forekomme alle hiin Tids theologiske Problemer og Stridspunkter i Spørgsmaal og Svar, og med den største Noiagtighed gennemgaaes ethvert Spørgsmaal næsten indtil de mindste Enkeltheder. Men Væren anvendes ogsaa paa Livet, og heelt igjennem søger han at vise den inderlige Sammenhæng, der er imellem den christelige Troeskære og den christelige Sædelære.

¹⁾ Catechismi Quæstiones. Opusc. p. 206.

Sjelesorg.

Luthers første Skridt imod den katholske Kirke var et Angreb paa dens Sjelesorg. Der var i den katholske Kirke gjort meget for at ordne og lede Sjelesorgen; Kirketugten, det hemmelige Skriftemaal og Bodsøvlsen dannede et heelt System af kirkelige Institutioner til dette Diemed, og indtrængende Stemmer havde sig til alle Tider for at minde Kirkens Tjenere om deres Pligt¹⁾. Det skal heller ikke glemmes, at Reformationens Løsen, Retfærdiggjørelsen af Troen, blev givet Luther under den katholske Kirkes Sjelesorg²⁾. Men saadan en Sjelesorg som den, der i Ansægtelsen blev Luther tildeelt af den gamle Klosterbroder, hørte til Undtagelserne. Sjelesorgen i den katholske Kirke var dengang almindeligviis kun en Lovens Gjerning uden Evangelium, som uøvedes af en hierarchisk Præstestand ved Hjælp af Mennekesætninger og Mennekesbud til Samvittighedstvang og verdslige Formaal. Reformationens Betydning for den kristelige Sjelesorg maa fremfor Alt sættes deri, at den agtede sig Intet at vide til Salighed uden Jesum Christum og ham korsfastet. Sjelenes henvises til den eneste, sande Midler imellem Gud og Menneket, Jesus Christus, og Hierarchiets Mellemvæg maatte falde. Med de Christnes almindelige Præstedømme gienoprettedes det sande Forhold imellem Sjelesor-

1) Hvor sand og sjen er ikke følgende Formaning af Peter af Blois: Tu te omnibus exhibe cogitans te omnium servum, nec tibi sed cunctis genitum te vivere credas, datum indoctis doctorem, consolatorem pauperum, solatium oppressorum, patrem orphanorum, defensorem viduarum et omnibus debitorem. *Petr. Bless. de institutione episcoporum* c. 4. Paa Reformationstiden udbrufede Erasmus Roter. Begrebet af den kristelige Gyrd i sin første Bog af *Ecclesiastes* 1535.

2) Joh. Matthesius von M. Luthers Anfang, Lehre, Leben etc. Lpz. 1621. 4. S. 5.

geren og Menigheden; Menigheden stod ikke mere ligeoverfor Præsten som den Umyndige ligeoverfor den ene Myndige, og talede end Sjelesørgeren med Myndighed, saa talede han dog intet Magtsprog¹⁾. Afdgangen til den hellige Skrift aabnedes Alle, og derved stilledes nye Opgaver for Sjelesørgeren, som nu burde virke for, at Bibelen blev bekendt og forstaaet, og at den derved vakte Reflexion blev ledet. Den evangeliske Præst blev ikke bunden ved noget Løfte, som tvang ham til at leve udenfor de almindelige menneskelige Forhold; han skulde ikke blot være Præst, men ogsaa Borger, Egtesælle og Familiefader. Fra disse Forhold kunde han komme som den Erfarne til dem, der behøvede hans Veiledning og Trost, og som den Erfarne mødtes han ogsaa af en hjerteligere Tilhid. Hertil kom, at Præsten nu ikke mere skulde være ene om Sjelesorgen; thi just i denne maatte menige Christne bestandig finde Anledning til at gjøre Brug af det almindelige Præstedomme²⁾. Under disse Forudsætninger kunde Præsten

1) Hvor tidlig Syrdebegrebet fortolkedes i hierarkisk Interesse, see vi hos Chrysostomus (Op. Par. 1718 Tom. 1 *περι ιεροσωνης* p. 373) *αλλ' οση προς τα αλογα των ανθρωπων η διαγορα, τοσοντον το ποιμενος και των ποιμανομενων εστο το μεσον, ινα μη και πλεον τι επω.*

2) Følgende opbyggelige Skildring fra Reformationstiden viser os den skjenne Forening, hvori Præsten og menige Christne uøvede Sjelesorgen tilfammen. I en Ligprædiken over en Præstefone fortæller Petrus Palladius hendes Endeligt saaledes: Nogle Gange blev hun berettet af Hr. Rasmus, og med stor Taksigelse modtog hun det himmelske Pant. Da en Dvinde, som stod ved Sengen og fremsagde Katedisimus, tog Feil i et eneste Ord, rettede hun hende strax. Til de Høstaaende, som græd, sagde hun Christi Ord: græder ikke over mig, men græder over Eder selv og Eders Synder; thi jeg gaar fra denne Daaredal til det evige Liv, som Guds Son, Jesus Christus har erhvervet mig. Da hun formærkede, at hendes sidste Time kom, sagde hun: nu doer jeg. En Dvinde, som stod hos hende, svarede: Du doer ikke, men Du gaar over fra Døden til Livet. Det veed jeg, sagde hun, og jeg veed, hvad jeg siger. Hun svarede sin Mand Amen, da han fremsagde Troesbekjendelsen, og saa ofte de formanede hende først

være en sand Sjelesørger for sin Menighed, og med denne Opfattelse af hans Virksomhed stillede Reformatorerne Hyrde-Embedet imod det papistiske Sacerdotium. Det er derfor ikke tilfældigt, at Niels Hemmingsen kalder sin Anviisning til den præstelige Embedsførelse Pastor, medens vi i Overskriften over flere lignende katholske Anviisninger møde Benævnelsen Clericus og Sacerdos¹⁾. Han vedkjender sig derved den evangeliske Anskuelse af det hellige Præste- og Prædikeembede som et Sjelesørgerembede²⁾. Skjøndt Sjelesorgen er uadskillelig fra Præstens hele Virksomhed, er der dog en enkelt Side af denne, som i særegen Betydning er og kaldes Sjelesorg, og det er denne, som vi nu skulle betragte. „Giv Ngt paa“, skriver Niels Hemmingsen, „at den gudfrygtige Pastors Gjerning bestaaer ikke blot i at have Omsorg for hele Hjorden, men ogsaa i at søge de enkelte Saaers Frelse. Thi hvo som kun offentlig lærer, opmuntrer og truer, han fyldestgjør ikke sin Pligt, medmindre han ogsaa privat paa-minder Enhver især, hvor og naar han finder det fornødent“³⁾.

---

til Taalmodighed og dernæst til Tro, svarede hun: Det skee ved Guds Naade! Saaledes blev hun standhaftig ved og endte sit Levnetsløb vel, saa at hun med Rette kan fremstilles som et Exempel for Andre. *Concio funebris in funere Birgittæ uxoris D. Johannis Gau, sacellani. Saand skrift. Kgl. Bibl. Kallste Eml. 524. 4.*

¹⁾ *Isidor. Hisp. Epist. de Sacerdot. in ecclesia officiis Op. Par 1601. Rabanus Maurus de clericorum institutione Ll. III. Op. Col 1726. T. V. & VI.*

²⁾ En eenfaldig Fastholden af Begrebet Pastor blev i paafølgende Tider almindelig hos evangeliske Lærere, saa at Begrebet Præst (*sacerdos*) berøvede ganske tilbagetrængtes. En overfladisk og løs Betragtning af Præsteembedet var den naturlige Følge heraf; den pastoralt theologiske Litteratur giver tilstrækkelige Beviser for denne Aarsag. Hvor stærkt derimod Niels Hemmingsen end fremhæver Begrebet Pastor, saa undlader han dog ikke at haandhæve det kirkelige Embedes præstelige Charakter. *Enarratio Psalmi 84 Opusc. p. 1202—3. Commentaria p. 143. Enchiridion Opusc. 420.*

³⁾ *Commentaria p. 481.*

I Forhold til Menighedens Samfund er denne Virksomhed Kirketugt, i Forhold til den enkelte Christen Sjelesorg i snevrere Forstand.

Den christelige Disciplin, disciplina christiana, er det kirkelige Udtryk for Sjelesorgen. Niels Hemmingsen bruger ogsaa dette Udtryk og forstaaer derved deels den almindelige christelige Sjelesorg og deels den egentlige Kirketugt. „Det paaligger“, siger han, „isærdeleshed Præsten at lede den christelige Disciplin“¹⁾, og vi skulle nu først betragte, hvad da Præsten havde at gjøre med Hensyn til Kirketugten efter den Magt og Myndighed, som i det lutheriske Kirkesamfund tilkjendtes ham²⁾. Vi have under Læren om Kirkeforfatningen omtalt Indførelsen af Consistorier i Tydskland og Niels Hemmingsens Tanker derom. Her tilføies derfor ingen videre Forklaring, hvor Consistoriet eller Kirkeraadet kommer under Omtale. Den danske Kirkeordinants gav de almindelige Bestemmelser for Kirketugten³⁾, og det er disse, som Niels Hemmingsen videre udfører og knytter sine Forslag til. „Kirketugten“, lærer han „har til Formaal, at vi maae blive i Christo og ikke affjæres fra hans mystiske Legeme. Den forvaltes deels ved Underviisning, deels ved Straf, og den er enten indvortes og angaaer Sind, Tanker, Affecter og Villie eller udvortes og angaaer Tungen, Lader, Klædedragt o. s. v. Underviisningen indeholdes i de ti Guds Bud, men det er ikke om den, men om Straffen vi her ville give Forskrifter.

1) Pastor Opusc. 157.

2) *Apol. Conf.* Art XXXIV. Habet igitur episcopus potestatem ordinis, hoc est ministerium verbi et sacramentorum, habet et potestatem iurisdictionis, hoc est auctoritatem excommunicandi obnoxios publicis criminibus et rursus absolvendi eos, si conversi petant absolutionem.

3) Kirkeordinantsen Bl. 40. Bl. 51.

De almindelige Synder, hvilke Ingen i denne menneskelige Skrobelijkheid kan være siffer for, skal Præsten stræbe at rette ved Paamindelse og Grettefættelse. Lasterne derimod, saasom Bellyst, Hoer, Tyranni, Bold, Kjætterier o. s. v., som give offentlig Forargelse, maae tages paa en strengere Maade¹⁾. Den Fremgangsmaade, som foreslaaes, er den, som den protestantiske Kirke vedkjender sig overeensstemmende med Herrens Ord Mtth. 18. Den følger de deri angivne saa kaldte Formaningsgrader (gradus admonitionum). „Først skal Præsten tage den Skyldige for sig og alvorligen, men faderligen formane ham til Omvendelse, og ikke een eller to Gange, men oftere. Er dette forjæves, forsøges en anden Bei, og den Skyldige kaldes for Consistoriet. Han paamin- des alvorligen, og det foreholdes ham, hvor høilig han har fortornet Gud og forarget Menigheden. Lover han da Bod og Bedring, saa bør han dog ikke uden videre antages, men først noie prøves. Efter nogle Dage skal Præsten kalde ham til sig og strengeligen minde ham om Guds Brede imod Synden og opmuntre ham til sand Bod, saalænge indtil han seer visse Tegn paa Fortrydelse²⁾. Thi de, der antage Nogen til offentlig Afløsning, som kun hykler Fortrydelse, udsætte ham for en stor Fare og forvalte ikke deres Embede forsvarlig. Dernæst giver han ham tilkjende, at saasom han har forarget Menigheden, bør han offentlig bede

1) Pastor Opusc. 157. Kirkeordinantsen Bl. 50: Saa Mange, som aabenbare ligge udi aabenbare Laster og saaledes fortørne Kirken, som Hoerskarle, Skjerlevnere ic. og ville ikke rette sig, naar de ere en sinde og en anden sinde paamiadte, men blive forhardede i deres Ondskab, de maae holdes for hedenste og fordømmelige Mennesker. Mtth. 8. Jesu. Bl. 42.

2) Kirkeordinantsen Bl. 50. Ikke stulle de heller stedes til Alters Sacramente dennem til des større Fordømmelse, saalænge som de sig ikke late fortryde det, de saa aabenbarlig have ilde gjort. Men til Prædiken maa man stede dem o. s. v.

Menigheden om Tilgivelse. Lover han villigen dette, da fastsætter han ham en vis Dag, paa hvilken han skal møde hos ham med nogle agtbare Mænd. I disse Vidners Overvarelse adspørges den Skyldige, om han har udsonet sig med Dvrigheden og sin Vederpart, forudsat, at han har krænkert dem. Svarer han Ja, da skal han fremlægge Beviser herfor, svarer han Nei, da skal han sendes til Dvrigheden og den fornærmede Part, førend han stedes til offentlig Afløsning. Er dette nu tilbørlig efterkommet, da bestemmer Præsten en Dag, paa hvilken han har at indfinde sig i Menighedens Forsamling. Skulde hans Brode ikke være offentlig bekendt, saa kan Afløsningen finde Sted i Vidners Overvarelse enten i Consistorium eller hjemme i Huset. I Menighedens Forsamling sættes den Skyldige foran Alteret, og naar Prædikenen er til Ende, tiltaler Præsten først Folket og henvender derpaa disse Spørgsmaal til ham: 1) om han tilstaaer at have begaaet, hvad han offentlig er anklaget for; 2) om han fortryder sin Synd, hvilket han baade med Ord og Tegnbør bevidne; 3) om han ønsker igjen at indlemmes i Menigheden, som han har givet Forargelse, og om han begjærer Afløsning; 4) om han alvorligen har foresat sig og lover, at han med Guds Hjælp vil bedre sit Liv og Levnet; 5) om han alvorligen beder Menigheden om Tilgivelse. Her kan man lade ham fremsige Katedismus, hvorefter han skal vende sig til Folket og gjøre Afbigt i saadanne Ord: jeg arme Synder beklender, at jeg har fortørnet Gud og Menigheden med min Synd, Derfor beder jeg Eder Alle, at I for Christi Skyld ville tilgive mig Faldne. Jeg lover, at jeg med Guds Bistand vil bedre mig. Præsten kan da tilføie en Paamindelse om, at det er Guds Villie, at Syndere skulle annammes, at der er Glæde iblandt Englene i Himmelen over en Synder, som omvender sig. Han bør opmuntre

Folket til af Hjertet at tilgive, hvad der er skeet, og byde dem at glæde sig med Guds Engle over, at den, som var tabt, er kommen tilbage igjen. Derpaa skal han spørge Synderen, om han i Sandhed holder sig forvisset om, at Gud vil forlade ham hans Synder, og svarer han, at han troer det, da skal han lade ham knæle og afløse ham¹⁾. Niels Hemmingsen foreslaaer følgende Absolutions-Formular. „Jeg Guds Tjener i Jesu Christi Evangelio forkynder i Kraft af Evangeliet og paa Christi Befaling, at saasom Du fortryder din Synd og tager din Tilflugt til Guds Barmhertighed formedelst Christum, er Du tagen til Raade af Gud, og jeg bevidner, at Du er løst fra alle dine Synder i Navnet Faderens og Sønnens og den Helligaands. Gaa bort og synd ikke mere, at ikke noget Burre skal vederfares Dig“²⁾. Der er Intet, som vilde være mere imod Niels Hemmingsens Anskuelse, end at Præsten skulde udøve sin Myndighed med juridisk Strengthed. Han holder ogsaa her det Syns-

1) Pastor Opusc. 158—159. Kirkeordinantsen Bl. 40: Da skal han (Synderen) efter gammel Sædvane tage nogle til sig af sine Kyndinge og Benner og gaae saa om Søndagen til hannem, som er Sognepræst der sammesteds, og der strax efter Prædiken for heie Altene give aabenbare sin Anger og Ruelse tilkjende for Alle. Naar Sognepræsten hannem saa haver hert, da skal han formane den hele Kirke til at bede for hannem og trefte hannem med det hellige Evangelio og saa afløse hannem. — P. Palladius tilraader, „at for en skjellig Pligt og christelig Tugt at staae den hellige Kirke, hvilken han haver med saadant endt Exempel forarget og fortørnet, maa man vel (Andre til en Rådsej) sætte ham nogen Poenitents Tid, efter som Synden er til, at han paa en forsagt Tid faste og lever i Afhold med sin Mad, Drikke, Skjemt, Lyst og Glæde.“ En liden nyttelig Bog om lenligt Skriftemaal o. s. v.

2) Pastor Opusc. 159. P. Palladius foreslaaer denne Formular: N. efterdi din Hjertens Angergivenhed for dine Synder i denne din gode Tro efter det hellige Evangelii Lydelse til Gud Faders Godhed og Barmhertighed ved Jesum Christum forkynder jeg Dig dine Synders Forlæbelse, i Navn Faders, Sønns og Helligaands. De Andre svare Amen.

punkt fast, hvorunder han fornemmelig betragter Præsten, at han er Sjelesorger, og vedbliver derfor: „undertiden kræve Omstændighederne baade med Hensyn til Personerne og Gjæringen nogen Formildelse, nemlig at Præsten i Synderens Navn afbeder den begangne Brode; men det overlader jeg til hans egen Skjonsomhed. Han bør søge at opbygge og ikke at nedbryde. I vigtige Sager ønsker jeg, at han vil høre Superintendentens Raad“¹⁾. Tager Sagen en anden Bending, vil Synderen, uagtet han er overbevist og formanet af Præsten, ikke gjøre Bod, „da maa der gribes til det sidste Middel, Bandsættelse (excommunicatio).“ Til nærmere Forstaelse indledes Væren herom saaledes. „Der gives tre Slags communicio; den aandelige, formedelt hvilken vi have Samfund med de Gjenfødte og ere deelagtige i Christi Aand og Lemmer paa hans mystiske Legeme, naar vi troe paa ham og bevare en god Samvittighed; den sacramentale, formedelt hvilken Hylkerne deeltage med os i Sacramenterne, og den moralske, som bestaaer i, at Menneskene uden Hensyn til, om de have den samme Religion eller ikke, ere deelagtige i det samme borgerlige Liv. Til denne tredobbelte communicio svarer en tredobbelt excommunicatio; den aandelige, hvorved et Menneske udelukkes fra Deelagtighed i Christi mystiske Legeme, hvilket skeer ved at lide Skibbrud paa Troen og ved en ond Samvittighed; den sacramentale, som udelukker den Ubodsfærdige fra den hellige Nadver, og den moralske, hvorved den, som har givet Menigheden Forargelse, udelukkes fra Samfund og Omgang med andre Christne. Den første tilkommer Gud alene, den anden Præsten, den tredie det kirkelige Tilsyn“²⁾, Førend Niels Hemmingsen nu viser, hvorledes

1) Pastor Opusc. 159.

2) Pastor Opusc. 159.

Bandsfattelsen skal udfores, indskjærper han først, „at Præsten maa bestræbe sig for, at det ikke kommer dertil, og gjøre Alt for at bringe Synderen til Omvendelse. Lykkes det, da bør han søge faa meget som muligt at afværge al offentlig Beskæmmelse for den Skyldige og isærdeleshed aldrig sammenblande borgerlig og kirkelig Straf“¹⁾, en Grundsætning, som udtryffeligt er udtalt i den lutherste Kirkes Bekfendelseskrifter²⁾. Vi ville nu see, hvorledes Niels Hemmingsen lærer, at Præsten skal forholde sig med Hensyn til den tredobbelte Slags Bandsfattelse. „Med Hensyn til den første er det hans Pligt idelig at opmuntre sine Tilhørere til at bevare Troen og en god Samvittighed, paa det at de ikke skulle affjære sig selv fra Christi mystiske Legeme“³⁾. Dette falder endnu ind under den almindelige Sjelesorg, og vi komme først til det egentlige Spørgsmaal, som her skal afgjøres, naar det Tilfælde indtræffer, „at en eller anden Misgjerning er begaaet i Menigheden, uden at Gjerningsmanden er bekjendt. Da skal Præsten efter Prædikenen berette, hvad der er skeet, og beklage, at Gjerningsmandene skjule sig i Menigheden og udgive sig for Christi Faar. Han skal paaminde om, at Misdæderen har overgivet sig til Satan og bliver evig fortabt, dersom han ikke omvender sig og forliger sig med Gud. Gaaer nu Synderen i sig selv og kommer til Præsten

1) Pastor Opusc. 159. 160.

2) *Articuli Smal. X*: *Ministri non debent confundere hanc ecclesiasticam poenam seu excommunicationem cum poenis civilibus.* Kirkeordningen drager ogsaa denne Grændse, at hvad Kirken, ved at anvende sin Tugt paa den Skyldige, ikke kan udrette, det maa den verdslige Dyrighed gjøre. Bl. 51: alt Andet hører Herstabet til, fordi Gudsbespottere, Hoertarle, Jomfrutrænkere, Kirkeøvere og Kirkerne's ugudelige Overfaldere, de falde ogsaa under Sværdet. Saa er og Sværdet Kirken sin Tjeneste saa meget pligtig, at hun derved maa blive udi Fred.

3) Pastor Opusc. 159.

for at begjære hans Raad, da bør denne handle med megen Skjonsomhed og fornemmelig vogte sig for at forraade, hvad han alene har faaet at vide. Er det et Tyveri, skal han spørge den Skyldige, om Tingen er i Behold eller ikke. Er den i Behold, bør han opmuntre ham til at bringe den hemmelig tilbage. Er den det ikke, og den Skyldige har Evne til at betale den, bør Præsten bringe den Vestjaalne Erstatningen og bede ham at modtage den. Men, kunde man sige, hvad Du her tilraader, er forbundet med stor Fare. Kan gjerne være, men sig mig, om Noget uden at udsætte sig for Fare kan have Omsorg for Menigheden og tage Hensyn til dens enkelte Medlemmers Frelse? Du maa heller doe end lade dig tvinge til at aabenbare, hvad der er Dig betroet, og forraade den Skyldige. Er denne derimod ikke istand til at betale, da maa han vækkes til Fortrydelse, og naar han da for Alvor er angersfuld, bør man forestille ham, at Raaden er større end Synden, og ved mange Vidnesbyrd og Exempler af Skriften maa han holdes opreist, saa at han ikke fortvivler. Bekjender han da, at han troer Syndernes Forladelse, da kan han lønlig afløses med den Paamindelse, at han for Fremtiden skal vogte sig for Sattans Snarer¹⁾. Hermed kan dog ikke Alt være afgjort. Vel er ikke Forbryderen, men dog hans Forbrydelse bitterlig i Menigheden, og dette Hensyn maa ogsaa fyldestgøres. „Præsten skal da offentlig“ (det vil sige fra Prædikestolen) „give tilkjende, at den, som har begaaet Tyveriet eller gjort Skaden, er fuld af Fortrydelse, og opmuntre Folket til at takke Gud, fordi den, som havde udelukket sig selv fra Christi mystiske Legeme, nu er gaaet i sig selv og igjen indlemmet

¹⁾ Pastor Opusc. 160.

i Christi Legeme¹⁾. Her opstaaer nødvendig det Spørgsmaal, hvilken Stilling Præsten i en saadan Sag har at indtage ligeoverfor den verdslige Dvrighed. Niels Hemmingsen oplyser det paa følgende Maade: „Skulde det være et Drab, som er begaaet, da skal han visseelig skjule Sagen, men tillige formane den Skyldige til ved Hjælp af hans Venner at forsone den Drabtes Venner. Er han villig dertil, da bør Præsten gjøre sig al Glid for, at Dvrigheden og de Fornærmede gaae ind paa et Forlig²⁾. Ere de uvillige hertil, da kan han ikke videre bekymre sig om dem, men han bør da handle med den Skyldige og i længere Tid forfare, om han virkelig angreer, at han har begaaet Drabet. Er Præsten forvisset herom og tager den Skyldige sin Tilflugt til Guds Barmhertighed, da kan han afløse ham. Thi en Sjælsforger bør ikke sammenblande Kirke regimentet med det verdslige Regimente, han bør ikke staae med det ene Been paa Prædikestolen og med det andet paa Raadstuen; men han betænke, at det er hans Embede at vinde Alle for Gud, ligesom den gode Hyrde, der ikke strax slagter det syge Faar, men helbreder det, saavidt han formaaer³⁾. Gjør han ikke det, da er han snarere en Ulv end en Hyrde⁴⁾. Vi have ovenfor ved Nadveren seet, hvorledes Præsten i Almindelighed skal indlade sig med den Enkelte, der vil gaae til Alters, for at vække i ham det bødserdige og troende

1) Pastor Opusc. 160.

2) Kirkeordinansen Bl. 40: Der skal ingen Manddraber faae Aflesning, førend han bliver forligt med Sagvolderen og faaer fornoiet baade Hærskab og Sagvolderen.

3) Pastor Opusc. 160. 161.

4) Den kirkelige Jurisdiction siges i de Smaaskaldiske Artikler at være ad morum emendationem et gloriam Dei. De potestate et iurisdictione episcoporum, Hase p. 354.

Sind." Dette faaer nu en særegen Anvendelse, naar han forud veed om Nogen, at han lever i aabenbare Synder. „Med Hensyn til den anden Slags Band maa Præsten vide, at han ikke bør række Christi hellige Legeme og Blod til Ubodfærdige, som kun gaae til Alters, fordi det er Skik og Brug. Dersom Nogen er en Dranker eller Gjerrig, eller Nogen behandler sin Hustru og sit Tyende haardt, eller han i andre Henseender handler, som det ikke sømmer sig en Christen, da bør en Saadan ikke antages til den hellige Nadver, førend han viser virkelig Bedring¹⁾. Den største Retfærdighed maa her overholdes. „Præsten bør ikke tage Hensyn til Personen, men til sit Embede; han skal ikke frygte for Uvenskab, Had, Tabet af sin Eiendom, Landsflygtighed eller Døden; men han skal frygte Gud, paa hvis Vegne han handler, og Kristus, hvis Sendebud han er²⁾. Ere alle disse Forholdsregler fra Præstens Side frugtesløse, da kan der ikke mere være Tale om Dverbærelse. „Den tredie Slags Band hører fornemmelig til den kirkelige Tugt og det kirkelige Tilsyn (ad disciplinam et censuram ecclesiasticam). Her er tre Hensyn at tage, nemlig til Gud, til Menighedens Medlemmer og til den Ubodfærdige. Hensynet til Gud kræver, at der ikke bør kunne nævnes Nogen iblandt os Christne, som vanhelliger Guds Navn ved et lastefuldt og skændigt Levnet, Hensynet til Menigheden, at man maa forebygge den Magt, som det slette Exempel har til at fordærve de Bedre, og Hensynet til den strafaldne Synder, at Præsten paa alle Maader bør stræbe at vække ham til Skamfuldhed, saa at han gaaer i sig selv og omsider forliger sig med Menigheden³⁾.

1) Pastor Opusc. 161.

2) Pastor Opusc. 161.

3) Pastor Opusc. 161. Kirkeordinantsen Bl. 41: Fordi de Synder, som

Niels Hemmingfen fortjener Roes for den Baersomhed og Befindighed, han anbefaler ved denne Slags Bandsattelse. Fremfor Alt maatte Præsten ikke handle egenraadig eller anmasse sig, hvad der ikke tilkom ham. „Paa egen Haand bor Præsten aldrig bandsætte Nogen; der maa først være fældet Dom over den Skyldige af Kirkeeraadet. Thi baade fordrer Billighed, at Sagen kommer til Forhør og Kjendelse for en Domstol, inden den dommes, og det bor ikke have Udseende af, at en saa vigtig Sag afgjøres efter en enkelt Mands Videnskab, hvorved Bandsattelsen lettelig kommer i Foragt“¹⁾. Naar Forbryderen er overbeviist, formane de ham til at gjøre Bod, og beder han om Naade, forholdes der med ham, som ovenfor er viist. Vil han derimod ikke gaae i sig selv, uagtet han er overbeviist, da skal det gjentagne Gange²⁾ fra Prædikestolen bekjendtgjøres, at der er et saadant Menneſke, som efter mild og faderlig Formaning endnu er gjensstridig, uagtet han er overbeviist om sin Brode. Tilmed bor Præsten formane Folket til at bede for Forbryderen, at Gud vil værdiges, at han omvender sig. Vedbliver han ikke destomindre med sin Halsstarrighed, skal han atter stilles for de beskikkede Tilſytsmand (deputatis censoribus) og strengeligen advares og trues af dem. Hjælper heller ikke det, saa skal der ikke længer bæres over med ham; dette raadne Lem maa da med Sværdet affkjæres af Menigheden, for at det ikke skal besmitte de sunde Dele. Den næstfølgende Søndag skal Bandsattelses-Dommen offentliggjøres paa denne Maade:

---

vitterlige ere, skulle aabenbare med Afseening forlades, men de, som lenlige ere, dem maa man og lenlig afløse.

1) Pastor Opusc. 161.

2) Det senere Kirkeritual bestemmer, at Præsten trende Søndage i Rab skal lyse til Bands. Dannemarks og Norges Kirkeritual. Kbhvn. 1762. p. 273.

Kjære Brødre! det er Eder desto værre bitterligt, hvorledes En af vor Forsamling ved Navn N. har gjort sig skyldig i N. og derved givet vor Menighed Forargelse. Skjondt han forst i al Stilhed er formanet desangaaendr af mig, hans Sjelesørger, og det ikke blot een Gang, men flere Gange, og han for Kirkeaadet er overbevist om sin Brøde, som er Eder offentlig bekendt, saa forbliver han dog halstarrig og gjenstridig og fortryder ikke sin Misgjerning. Efterdi han saaledes har afflaaret sig fra Christi Legemes aandelige Samfund og uagtet al Formaning og Advarsel ikke vil gaae i sig selv, saa forkynder jeg som Evangeliets Tjener i Kraft af Christi Befaling Eder Alle, som ere forsamlede med mig i vor Herres Jesu Christi Navn, at denne N., som har overgivet sig til Satan, er udelukket af Guds Søns Kirke, og jeg forkynder, at han bør styes som en Hedning i Navnet Faderens og Sønnens og den Helligaands. Amen. Saa vogter Eder, elskede Brødre, at I ikke have Samvem med ham. Indtil han gaaer i sig selv, være han Eder som en Hedning og Tolder, der har forbrudt sin Borgerret i Christi Rige og iblandt Guds Huusfolk, for at han maaskee paa denne Maade kan lære at fortryde sin Brøde og omvende sig. Iligemaade beder jeg Eder, at I vaage og bede, for at Djævelen ikke skal fange Nogen af Eder i en lignende Snare, og at I vogte Eder for Dmgængelse med dette Menneffe, at I ikke skulle smittes af hans Gift. Dog skulle I ikke derfor holde ham for en Fjende, men formane ham til Omvendelse¹⁾. For Præsten selv aabner sig her en Virksomhed,

1) Pastor Opusc. 162. Kirkeordinantsen Bl. 51: Dog skal man under dis stittelig advare dem at frygte Gud og ei foragte den samme Døm, som Prædikanterne paa Menighedens Begne efter Guds Ord have ladet lyde over dem, paa det de ikke opvække nogen større Guds Døm imod sig og vende saa det Kirkens moderlige Miis sig til en evig Fordømmelse.

som kan henføres til, hvad man pleier at kalde den indre christelige Mission. „Skjendt den Bandsatte er som en Hedning og Tolder, ja overgivet til Satan, bor dog Præsten bruge al Flid for at kalde ham tilbage fra Syndens Bei. Thi ligesom Christus indbyder Hedninger og Syndere til Omvendelse, saaledes er det vort Embede, som ere i Evangeliets Tjeneste, at vi bestandig skulle bestræbe os for at kalde den tilbage, som foer vild fra Christi Hjord. Vi bor derfor ikke hade ham, men sørge over ham og bede Gud, at han vil levendegjøre den Døde og give den Fortabte tilbage“¹⁾. Oftere have vi havt Leilighed til at bemærke, hvor meget Niels Hemmingsen gjør Regning paa Præstens Eksonsomhed og Besindighed, og i en saa vanskelig Sag som Bandsattelse ere disse Egenstaber dobbelt fornødne. Han giver derfor to Regler, som censores morum og de firkelige Dommere kunne følge. „Den første angaaer saadanne Synder, som almindelig gaae i Evang. Dertil hører destoværre her i Riget Drukkenstak, Overdaadighed i Klædedragten, Sviregilder o. s. v. Med et bidende, haardt eller herrisk Væsen saaer man ikke Bugt med dem, som Augustin siger. Man maa heller belære end byde, heller formane end true. Vilde Præsten her slynge Bandstraalen, da kunde han vel indjage Skrak i enkelte svage Mennesker, i hvilke der rører sig noget Bedre, men de mange frække og onde Mennesker bleve alligevel ikke omvendte. Dog bor Præsten aldrig undlade at fordomme, hvad Guds Ord fordommer. Den anden Regel angaaer de

---

Thi hvadsomhelst Præstiforne ubi den Maade efter Guds Ords Lydelse beslutte, det vil Gud holde med fuld Magt. Dog maae vi med den Bandsatte vel have en menneskelig Omgangelse for den menige Fred og Roligheds Skyld, men intet skal man handle med hannem som med en Broder, paa det hans Udyd ei skal Kirken tillægges.

¹⁾ Pastor Opusc. 162.

Synder, som kun Gaa gjøre sig skyldige i. Mod dem bør man gaae strengt tilværks, thi derved revses baade de Gaa, som synde, og de mange Uskyldige vogte sig siden desto bedre. I denne usædelige Tidsalder, da næsten al Tugt er gaaet tilgrunde, gjøre christelige Præster vel i at følge Augustins Raad: Hvo som skal straffe sine Brødre, bør gjøre det, saavidt han formaaer, med Barmhertighed. Hvad han ikke kan faae Bugt med, det maa han taalmodig bære og sukke og sørge over i Kjerlighed¹⁾.

Den Grundighed, hvormed Niels Hemmingsen behandler Læren om Kirketugten, beviser, at han var iblandt dem, der efter hans eget Udtryk „holdt den christelige Tugt hoilig i Gæ“²⁾. Og dette sees ikke mindre af den Anviisning, han giver sin Pastor for den specielle Sjelesorg. Den hoist fornødne Paamindelse, hvormed man i vore Dage har søgt at bringe Liv i Sjelesorgen, Paamindelsen om, at en Menighed, som ikke seer og hører sin Præst uden i Præstefjelen paa Prædikestolen, kan ikke blive en christelig Menighed³⁾, har allerede i Niels Hemmingsen en kraftig Talsmand. „Mange“, siger han, „høre vel Prædikenen Aar for Aar, men dog mærke de enten Lidet eller Intet deraf, og kunne de derfor mere forbedres udi en Samtale med en gudsfrygtig og lærd Præst end af mange Prædikener. Thi der kan man udspørge, hvad man tvivler paa, og lære det, man ikke veed“⁴⁾. Derfor lærer han ikke blot sin Pastor, hvorledes han skal prædike i Menighedens Forsamling, men ogsaa hvorledes han som Sjelesorger skal tale til de Enkelte af Menighedens Medlemmer med

1) Pastor Opsc. 162. 163.

2) Pastor Opsc. 157.

3) A. Tholuck. Predigten. Hamburg 1838. B. I. Vorwort. IX.

4) Possil. I, S. 141.

Hensyn til deres forskjellige Sindsstemninger og Livsforhold. Han kalder denne Kunst, efter 2 Tim. 2, 15, Drdets Orthotomie og anviser Sjælesørgeren rettelig at dele Sandheds Ord. Med stor Forskjærlighed og Erfarenhed behandler han denne Gjenstand meget udførlig¹⁾. „Ligesom en Læge ikke bruger det samme Lægemiddel for alle Sygdomme, men indretter Lægemidlet efter Sygdommens Beskaffenhed, saaledes udtræves der en særegen Forstand paa at anvende Guds Ord²⁾. Den sikkre Hykler og den nedbøiede Synder, den Lastefulde og den Retfærdige, den, der kjender Evangeliet, og den, der ikke kjender det, den Fortvivlede og den Forhærdede kunne ikke behandles paa samme Maade. Nogle trænge til at belæres, Andre til at vækkes, og vilde man tale til Alle paa samme Maade, da bar man sig ad som en Skomager, der syede Sko over den samme Læst til Unge og Gamle, Store og Smaa“³⁾. Den hellige Skrift har Exempler paa de forskjellige Tilfælde, der kunne forekomme i Sjælesørgeren. „Derfor den Dannede og Berdsligvisse er lærvillig og gjerne troer Læreren, da bar han undervises ved Forklaring, som det skete med Nikodemus, der om Natten kom til Christus; er han derimod gjenstridig, da maa han overbevises ved Bevisførelse, saaledes som naar Paulus lærer Romerne og Galaterne, at Menneskene retfærdiggjøres alene ved Troen. Den Udannede og U lærde gjør man snarere Indtryk paa ved Exempler og Billeder end ved Syllogismer, hvorfor Christus ogsaa lærte Folket ved Billeder. Har Tilhørerens Følelsen af sin Synd, og kæmper han med Fortvivlelse, da bor han efter Christi Exempel strax

1) Pastor Opusc. 145—153.

2) Pastor Opusc. 145.

3) Pastor Opusc. 146.

undervises om Naaden, og med den hellige Skrift og Exempler bør der vises ham, at Alle, som hensejle til Christus, have ogsaa i ham Syndernes Forladelse. Den Selvbretsfærdige bør man ikke forkynde Evangeliet, førend han er nedslaaet af Lovens Lyn¹⁾. Men skal Synderen føle sig truffen, da maa hans Synd nævnes ved sit rette Navn. De, som mene, at det er nok at straffe Synden i Almindelighed, feile stortilgen og gjøre ikke bedre end den Læge, som vel taler vidt og bredt om de forskjellige Sygdomme, men ikke bruger noget Lægemiddel for den egentlige Skade²⁾. Isærdeleshed opholder han sig ved, hvorledes man bør trøste bedrovede og anfægtede Sjæle, hvorved han ikke glemmer den Ansægtelse, som kommer af den stoiske Førestilling om Prædestinationen³⁾. Til en Prøve ville vi vælge hans Anviisning til at trøste dem, som sørge over de Døde. Det er intet Nytt, han lærer, men hvo som veed, hvad man i en saadan Sorg trænger til at høre og holde fast ved, maa føle sig tiltalt af det ukunstlede Ord, hvori Niels Hemmingsen bringer den Sorgende Skriftens hellige Trost. „Præsten bør byde den Sorgende at tænke paa Gud. Det er Guds Villie, at vor Ven er taget bort, og den bør det os ikke at stride imod. Det er Guds Retfærdighed, at han kræver igjen, hvad han gav; men Guds Wiisdom skal paaminde os om, at han gjør Intet uden Hensigt, thi han alene veed, om det er os bedre at døe end at leve. Han tager Mange bort, for at de ikke skulle blive værre, og Mange, for at de ikke skulle komme til at lide mere. For det Andet skal han vende Tanken til sin døde Ven, som dog nu har det langt bedre

1) Pastor Opusc. 146—147.

2) Pastor Opusc. 148.

3) Pastor Opusc. 150.

end før. Nu er han fri for alle Farer; hverken Satan eller Verden eller Nogetsomhelst kan nu forhindre hans Frelse. Saalænge vi vandre i dette Liv, ere vi dagligen i tusinde Farer, og vi have ingen Glæde, hvori der ikke blander sig Sorg eller Frygt. Men den, som er gaaet bort herfra, kjender ikke mere denne Fare; som den, der efter en farlig Seilads er kommen i Havn og der føler sig tryg, saaledes er den Hedengangne kommen i Havn. Verdens Storme kunne ikke mere overfalde ham; thi han er kommen i Frelsens Havn. For det Tredie bor den Sørgende betænke Menneftenes almindelige Vilkaar, hvilke han ogsaa selv er undergiven. Det er Guds uroffelige Villie, at vi Alle skulle omstifte det nærværende Liv i Døden, og Ingen veed sin Time. Saa bor Enhver af os være beredt til at lyde Gud, naar han kalder os herfra, og ikke bor vi klage over, at det skeer tidlig, hvad der dog er desto bedre for den, som kaldes bort, jo snarere det skeer. Thi salige ere de, som doe i Herren. For det Fjerde bor han betragte Verden, som ligger i det Døde. I den maa Dyd og Guds frygt lide, i den er der tusind skuffende Bedrag. Hvorhen du skuer, finder Du den ureen, og Besmittelsen voger Dag for Dag. Snart forstyrre Voldsmand Landets Fred, snart stride Kjætteerne mod Kirken, og snart er den Enkeltes Huus udsat for de største Farer. For det Femte bor han skue op til Himmelen som til sit rette Hjem, hvortil han bor stræbe. Der er ingen Besmittelse, ingen Fare, men Alt er reent og trygt. Der skue de Hellige Christi Afsyn, og naar de see hans herlige Legeme, bede de med brandende Bon, at den yderste Doms Dag snart ligen maa komme, paa hvilken Ejelene igjen vende tilbage til deres Legemer og worde ligedannede med Kristus. For det Sjette bor den Sørgende tænke paa de Dødes Opstandelse, der er ligesom en almindelig Modgift mod alle Dønder. Dermed

trostede Christus Martha, da han sagde: jeg er Opstandelsen og Livet, og derom minder Paulus sin Discipel, naar han siger: kom Jesum Christum ihu, som er opreist fra de Døde¹⁾!

Niels Hemmingsen ender sin Pastor med at skildre Velsignelsen, der følger den tro Herrens Tjener, og Forbandedsen, der hviler over den utro Tjener. Fra Jorden, hvor alerede Lønnen og Straffen kommer, opløster han Tanken til vor Herres Jesu Christi Dag, og hvad han siger, er en hjertelig og alvorlig Anvendelse paa Præstens Gjerning og Liv af Apostelens Ord: Gudfrygtighed er nyttig til alle Ting og haver Forjættelse for det Liv, som nu er, og for det tilkommende. Med denne Skildring ville vi ogsaa ende Fremstillingen af Niels Hemmingsens Pastoralthæologie.

„Skriften“, siger Niels Hemmingsen, „lover den nidkjære Præst baade Løn i den nærværende og tilkommende Verden. Den timelige bestaaer i, at han har sit Udkomme. Skrifter viser klarligen, at den Løn tilkommer ham, ligesom ogsaa at det er Dyrighedens Pligt at sørge for, at han faaer den, og hans Tilhøreres Pligt at yde ham den. Selv tør han baade modtage og fordre den²⁾. Dernæst bestaaer hans Løn i den Ære, som følger med hans Embede. Thi Paulus siger klarligen: de Ældste, som ere gode Forstandere, skal man holde dobbelt Ære værd. De æres af deres gudfrygtige Tilhørere som aandelige Fædre, og der kan jo overhovedet ikke gives nogen større Ære end at være Guds Medarbejdere og Huusholdere over hans Hemmeligheder. Her vogte enhver Præst sig, at han ikke saaledes har sin egen Ære for Die, at han derover foragter Andre. Den Ære, som skyldes hans hellige

1) Pastor Opusc. 152—153.

2) Pastor Opusc. 169.

Embede, den kommer af sig selv, uden at han behøver at lægge an paa den¹⁾. Idet Paven sætter sig over Keisere og Konger, viser han dermed, at han ikke er Christi Apostel, men en Fransalden og Antichristen. Christus vil, at hans Disciple ikke skulle søge deres Vre i at herske, men i at tjene. Videre bestaaer Lønnen i en god Samvittighed, som følger Enhver, der gjør sin Gjerning i Guds frygt og bevarer Troen og alene har Guds Vre og Menighedens Opbyggelse for Die. Det er vor Roes, siger Paulus, idet han taler om sit Embede, vor Samvittigheds Vidnesbyrd; og et andet Sted siger han, at han tjener Gud af en reen Samvittighed. Men Ingen kan bevare en god Samvittighed, som uden lovlig Kaldelse trænger ind i Menigheden, eller som heller sørger for sig selv end for Hjorden og mere søger sit Eget end Christi. Til disse høre ogsaa de, som af Gjerrighed bytte de mindre Sognekald med de større uden at have deres Joresattes Tilsladelse og Kaldelse dertil. Endelig bestaaer den timelige Løn deri, at naar Præster samvittighedsfuldt gjøre deres Embedsgjerning, saa voxe deres Gaver, efter det Ord: hvo som haver, ham skal gives. Det er en Erfaring, som alle kristelige Præster gjøre hver Dag. Salig Luther var ikke saa udmærket, da han begyndte Evangeliets Sag, som sidenester. Ogsaa han begyndte med det Mindre. Han indsaae, hvor intetsigende den pavelige Afsad var, og satte sig djærvt derimod, men han tænkte ingenlunde paa at afskaffe Pavedømmet. Men under denne Kamp voxte Guds Gaver i Luther, og de bleve rigere Dag for Dag, saa at han omsider blev det udvalgte Guds Redskab, hvorved Gud vilde rense sin Kirke for Papisternes affkyelige Bildfarelser, Christelige Præster bør have denne hellige Mand for Die. Gjøre de deres

¹⁾ Pastor Opusc. p. 170.

Embedsagjerning i Gudsfrøgt, da skulle ogsaa de erfare, at Christi Forjættelse vender ikke tom tilbage, at naar vi rettelig bruge hans Gaver, saa vogte de i os¹⁾. Om den evige Belønning taler Petrus, 1 Pet. 5, 4, hvor han opmuntrer de Ældste, som vogte Guds Hjord, og siger til dem: naar da Overhyrden aabenbares, skulle I erholde Krens uforvisnelige Krands. Til denne Belønning skal den nidkjære Præst troende skue hen, at den maa opmuntre ham. Thi selv om han er nok saa mandig og stærk, saa gives der dog utallige Hindringer, som kunne knække hans Mod. Det eneste Middel derimod er, at han stadig vender Blikket imod Christi Tilfommelse²⁾. Denne Løn venter Præsten, naar han rettelig gjør sit Embede, men er han utro deri, udebliver Straffen ikke. „Allerede i det nærværende Liv“, siger Niels Hemmingsen, „gaaer det ud over ham; han kommer i ondt Rygte hos alle Christne, hans Samvittighed besværes, hans Gaver fratages ham, og ofte kommer Straffen over hans Kone og Børn, hvilket Ypperstepræsten Elis Exempel noksom viser³⁾. Men denne timelige Straf er kun lidet i Sammenligning med den evige. Forbandet, siger Propheten, være den, som gjør Herrens Gjerning svigagtig! Jeg spørger: hvilken Straf skulle vi mere frygte for, end Guds Forbandelse? Det Sted hos Ezechiel er noksom bekendt: naar jeg siger til den Ugudelige, Du skal visseligen døe, og Du ikke paaminder ham og siger det ikke til at paaminde den Ugudelige at være sig fra den ugudelige Veie, at holde ham i Live, da skal den samme Ugudelige døe i sin Misgjerning, men jeg vil kræve hans Blod af din Haand. (Ezech. 3, 18). See! dog, hvilken

1) Pastor Opusc. p. 170.

2) Pastor Opusc. p. 170—171.

3) Pastor Opusc. p. 171.

Etraf der venter en Præst, som ikke gjør sin Gjerning. Et mærkeligt Billede paa Præster, som odelægge Christi Hjord, er fremstillet os i Tommermændene, som gjorde Noa Ark. Thi da Arken var færdig, kom de ikke selv ind i den, men de omkom i Syndfloden. Kun Noa og hans Familie blev frelst¹⁾.

Niels Hemmingen har formanet sine Brødre, som skulle være Hyrder i Herrens Menighed. Men han veed, at hans Tale er forgyæves, og at al-menneskelig Gjerning er forgyæves, dersom Betsignelsen ikke kommer herovenfra. Derfor befaler han i en troende Ven sig og sine Brødre til Guds Naade og siger: Jeg beder Dverhyrden, vor Herres Jesu Christi ewige Fader, at han vil gjøre os til dygtige Medstæber i sin Menighed og styre os ved sin Aand, saa at vi gjøre, hvad der behager ham vel, og vi Alle baade Hyrder og Faar maae være forenede i Kjærlighedens Baand. Jeg beder, at vi i vort hele Liv maae bevare Troen og en god Samvitighed og gladeligen vandre herfra og blive salige ved vor Herre Jesum Christum, som lever og regjerer med Gud Fader og den Helligaand i guddommelig Eenighed fra Ewigbed og til Ewigbed! Amen²⁾.

---

1) Pastor Opusc. p. 172.

2) Pastor Opusc. p. 172.

Theses

Dissertationi Danicæ

de

Dr. Nicolai Hemmingii

Theologia pastorali

annexæ,

quas ad summos in Theologia honores rite
impetrandos

publico eruditorum examini submittet

Justus Henricus Pauli

in regia aula divini verbi minister.

Die XXX Junii H. L. Q. S.

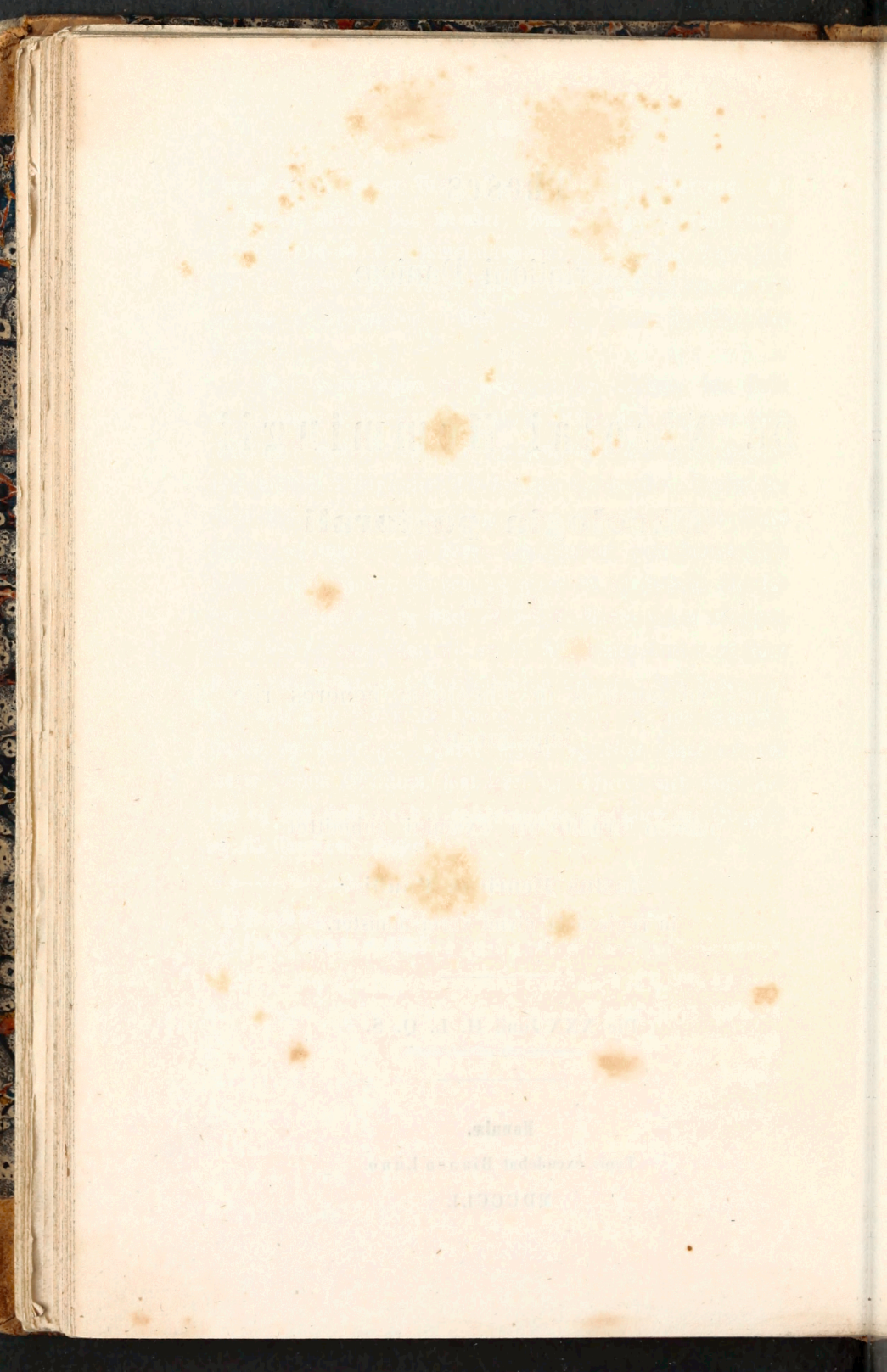

Havniæ.

Typis excudebat Bianco Luno.

MDCCLLI.

- I. Theologia practica est extrema pars encyclopædiæ theologicæ.
- II. Quam distinctionem Nitzschius inter actiones ecclesiæ magis fundamentales et magis conservatrices statuit, ea ad theologiam practicam recte construendam parum est idonea.
- III. Nomen „Homileticæ” ad theoriam de sacra in ecclesia christiana concione significandam nomiini „Kerykticæ” est præferendum.
- IV. Qui veram methodum Socraticam in catechesi christiana adhibere volunt, magnopere errant.
- V. Theoria de evangelio cum paganis et Judæis communicando in catechetica practicæ theologiæ parte locum suum obtinere non potest.
- VI. Christiana animarum cura non solos catechumenos et lapsos in ecclesia respicit.
- VII. Nicolaus Hemmingius primus inter theologos via quadam et ratione theologiam pastoraalem tractare conatus est.
- VIII. Quod de persona pastoris a Nicolao Hemmingio in opusculo de „Pastore” disputatur, nec ad ethicam nec ad practicam theologiam pertinet.

IX. Quod Nicolaus Hemmingius concionem sacram et catechesin christianam ad idem *διδασκαλίας* genus refert, in eo haud leviter errat.

X. Ecclesiæ, quas Nicolaus Hemmingius in prooemio opusculi de „Pastore” ob disciplinam laudat, in Dania non quærendæ sunt.
